

Filológiai KÖZLÖNY

LXV. évfolyam

2019/1

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA OLASZ IRODALMA

LEKTORÁLT FOLYÓIRAT

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Abádi Nagy Zoltán • Csúri Károly • Horváth Kornélia (főszerkesztő) •
Kovács Árpád (elnök) • Pál József • Vizkelety András

SZERKESZTŐSÉG

Bényei Tamás • Bókay Antal • Hárs Endre • Jákfalvi Magdolna •
Józan Ildikó • Menczel Gabriella • Orosz Magdolna • Sándorfi Edina

E számunkat **Pál József** szerkesztette

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK LEKTORÁLT FOLYÓIRATA

A lap megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatta

Kiadja a Gondolat Kiadó
Felelős kiadó Bácskai István
1088 Budapest, Szentkirályi u. 16.
Telefon: +361-486-1527

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat*

Lapterv Lipót Éva

HU ISSN 0015-1785

TARTALOM

Előszó (<i>Pál József</i>)	5
PÁL JÓZSEF: „Hazánk és néptörzseink teljes és vonzó modorban”. A Monarchia éthoszáról	7
GIUSEPPE ANTONIO CAMERINO: Michelstaedter „rettoricájáról”. Schopenhauer szerepéről és néhány hivatkozás a „bécsi” nyelvfilozófiára	23
MARCO CARMELLO: Meggyőződés: a „finis monarchiae” víziója a birodalom határainál. Gondolatok Carlo Michelstaedterről	33
LORENZO MARMIROLI: L'Unità: problemi della vita italiana és Trieszt. Fiume és Dalmácia kérdései (1914–1915)	56
FRIED ILONA: A nagy generáció fiatalságképe	65
WENNER ÉVA: De senectute, Italo Svevo utolsó novellái	82
ALESSANDRO ROSSELLI: Az osztrák–magyar tiszt identitáskrízise. Pier Antonio Quarantotti Gambini <i>A vörös rózsza</i> (1937) és Franco Vegliani <i>A határ</i> című regényében (1964)	94
SÁRKÖZY PÉTER: A Monarchia világának két fiemei tanúja: Leo Valiani és Paolo Santarcangeli	108
LUCA DE ANGELIS: A zsidó mint parazita Kafkánál és Szevónál. A soá felé	116
Számunk szerzői	159

PÁL JÓZSEF

Előszó

A Monarchia fő szellemi központjai közül Bécsről, Budapestről, illetve még Prágáról is sok szó esik a hazai szakirodalomban. Az egyetemi oktatásban szintén hangsúlyos és eléggé jól ismert az előző századforduló német, magyar és szláv nyelvű irodalma. (A történészeink is sokat kutatták a térségben zajló világháború részleteit.) Ugyanakkor még a korszakkal foglalkozó irodalmár szakemberek közül is csak kevesen érdeklődnek a Birodalomhoz tartozó olasz szellemi központokban (Trieszt, Gorizia, Fiume) folyó írói, költői, nyelv- és irodalomtudományi tevékenység iránt, számos fontos mű fordítása hiányzik. (Ez alól Italo Svevo regényei képeznek valamelyest kivételt.) Az 1850-es évek közepétől kezdődő és a 20. század első két évtizedében kibontakozó soknyelvű és nemcsak szellemi értékekben rendkívül gazdag kereskedőváros a Monarchia egyik meghatározó központjává vált. Trieszt az olasz mellett elsősorban „német” kultúrával rendelkezett, bizonyos területeken Béccsel azonos rangra emelkedett. Megfelelő szellemi közegre, társakra talált itt James Joyce. E város mellett Gorizia (Görz) a nyelvfilozófia kiemelkedő alakjainak otthona volt (Graziadio Isaia Ascoli, Carlo Michelstaedter).

Maga a háború különösen súlyos következményekkel járt a Monarchia itteni lakói élettörténetében. A Monarchia elleni 1915-ös olasz hadüzenet többek között úgy is sújtotta a családokat, hogy apa és fia vagy testvér és testvér ellenséges táborokban kényszerült harcolni egymás ellen. Ezzel együtt az olaszokban egyre növekedett a nemzeti érzés ereje (irredentizmus). A hazafiság, a borzalmas történelmi helyzet és az érzelmileg is átélt táj (tenger, hegyek) ábrázolása a korszak irodalmának egyik alapélménye, sőt kohéziós ereje volt (Scipio Slataper, Gian Stuparich). A századfordulón ott, mint az államalakulat más részein is, igen gyakori öngyilkosság a háború idején új magatartásformában öltött testet. A fiatal generáció számára a menekülés helyett választott halál a lehetetlen sors heroikus vállalását jelentette.

Az első világháború után létrejött olasz egység szellemi életének meghatározó képviselői a fentiek ellenére nem érezték igazán magukénak a Habsburg környezetben létrejött, számos Monarchiára jellemző elemet magán hordozó olasz nyelv-

vű irodalmat, s jobbára „félíg” külföldinek tekintették. Ebben jelentős változást néhány szakkönyv megjelenése hozott. A megváltozott szemlélet bizonyítéka: folyóiratunk tematikus számában a szerzők fele olasz.

Az itt közölt tanulmányok egy része eredetileg a Neohelicon Acta Comparationis Litterarum Universarum centenáriumi, 2018/1-es (XLV/1: *Finis Monarchiae*) számában jelent meg, Giuseppe Antonio Camerinóé, Luca De Angelisé, Marco Carmellóé olasz, illetve Pál Józsefé angol nyelven.

PÁL JÓZSEF

„Hazánk és néptörzseink teljes és vonzó modorban”

A Monarchia éthoszáról

A 19. század végén Rudolf trónörökös több mint húszkötetes, német és magyar nyelvű kiadói vállalkozással megpróbálta tudományos elvek alapján erősíteni a Habsburg Birodalom meggyengült belső kohézióját. A *Kronprinzenwerk* természettudományos érvekkel igyekezett kimutatni a Mitteleuropában élő népek szellemi egységét, együtt való különbözőségüket más néptől vagy népcsoportoktól. A kötetek megjelenése után, a 20. század elején bekövetkezett hatalmas változások következtében új irodalmak születtek Közép- és Kelet-Európában, a régiók pedig új korszakba léptek, legmagasabb világirodalmi szintre emelkedtek. Az utolsó korszak alkotói azonban eltértek a korábbi példáktól, a Monarchia logikája és ideológiája javasolta kollektívizmustól, s a közös haza képe szellemi-lelki kidolgozása helyett egyéni valóságuk, a világgal való szubjektív kapcsolatuk felé fordultak. A gesztusnak számos és a későbbieket alapvetően befolyásoló következménye volt, mint például a lélek ismeretlen mozgatórugóinak felfedezése, vagy a nyelv korábban érintetlen problematikájának elemzése, amelynek eredményeképpen végül még a nyelv társadalmiságát is megszüntető „elvesztésének” az eszméjéig jutottak el. A közös Monarchia-narratíva nagy témái a kollektívizmus helyett individuális élményekből táplálkoztak (öregség, halál, félelem, öngyilkosság, depresszió, művészi kifejezhetetlenség, tehetetlenség stb.).

A németül Bécsben és magyarul Budapesten egyaránt megjelent *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf* (WEIL Joseph Ritter von Weilen, 1885–1902, 24 vols), *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* (JÓKAI Mór 1887–1901, 21 vols) egyedül álló kísérlet volt a témára vonatkozó emberi tudás szinte teljes körének a bemutatására. Ha művészeti alkotásról lenne szó, akkor a *Gesamtkunstwerk* lehetne rá a megfelelő kifejezés. A természeti környezet, a benne élő emberek legszélesebb értelemben vett története, szellemi mozgásai egyaránt szerepet kaptak benne. Amiről a két tucat vaskos kötetben szó van, a maga teljességében és összefoglalóan leginkább az *éthoszszal* fejezhető ki, a szó mind eredeti (’legelő, ahonnet a táplálékot veszik, tartózkodási hely, szokás’), mind mai (’erkölcs, viselkedésmód’) értelmében. Nincs,

nem lehetett előzménye. Első és mindmáig egyetlen kísérlet,¹ amely úgy próbálta meg a kelet- és közép-európai népek együvé tartozásának, sőt közös identitása politikai gyakorlatban is alkalmazható tudatának a kialakítását, hogy – a Romantikával (Novalis) ellentétben – a folyamatban nem juttatott meghatározó szerepet a kereszténységnek. A régi és az új paradox módon álltak szemben egymással. A (mint néhány évtizeddel később kiderült) végnapjait élő császári államforma régi iskolához tartozó uralkodója „minden oldalról átölelve”, saját személyében és személyével tartotta érzelmileg is egyben egész birodalmát. A válságokkal terhelt államban a hosszú távú fennmaradás lehetőségét azonban nem a paternalizmus,² hanem a tudományos szemléletű helyzetelemzés és az egymásra utaltság szükségyszerűségének ésszerű bizonyítása kínálhatta. A szentimentalizmus helyett az ifjú trónörökös racionális érvekkel szerette volna alátámasztani a birodalom fennmaradásának és fejlődésének szükségyszerűségét, nyilvánvalóan érzékelve azokat a belső feszültségeket is, amelyek alapjaiban veszélyeztették a közös jövőt. A csehek a kettős Monarchia fél évszázadában folyamatosan úgy érezték, igazságtalanul lettek háttérbe szorítva. František Palacký néhány hónappal a kiegyezés előtt borús képet festett az osztrák–magyar közös kormányzás lehetőségéről, amelyből kizárták a szlávokat. A duális monarchia (ekkor *Ausztria* nemcsak az osztrákokat, hanem a magyarokat is jelentette) proklamációja egyben a „pánszlávizmus születésének napja lesz, annak legkevésbé öröndetes alakjában... Mi, szlávok, jogos fájdalommal, ámde félelem nélkül nézünk annak elébe” (PALACKÝ 1866, 77).³

Általában az adott etnikumhoz tartozó tudósok írták meg saját népük történetét, de a szerkesztők által gondosan kidolgozott, egységes mátrix alapján. A kitöltendő rubrikák minden fő- és alfejezetben rendszerszerűen ismétlődnek. A bemutatás haladási iránya lineáris: egyrészt az anyagtól, a tárgytól indul a szellemi felé, másrészt kronologikus, amennyiben a múltból a jelen felé tart. Az első fejezetek rendre a kedvező földrajzi környezetről, a táj kínálta lehetőségekről szóltak. A 18. századi francia és német klíma-elméletek megújítása⁴ és a Monar-

¹ Az Osztrák Akadémia által kiadott *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, 1973–2014 kötetei csak részben fedik a korábbi századfordulón keletkezett sorozat tematikáját, s még kevésbé szemléletmódját.

² Lásd Apa-téma a Monarchia irodalmában.

³ A kérdéstről lásd továbbá VAJDA 2000, 32.

⁴ Du Bos 1719. II. 16–18 által kidolgozott, az emberi testre és szellemi tevékenység milyenségére közvetlenül vonatkoztatott elmélet nagy hatást gyakorolt a későbbiekre. „Après tout ce que je viens d'exposer il est plus que vrai-semblable, que le génie particulier à chaque peuple, dépend des qualitez de l'air qu'il respire. On a donc raison d'accuser le climat de la disette de génies et d'esprits propres à certaines choses, qui se fait remarquer chez certaines nations. la temperature des climats chauds, dit le chevalier Chardin énerve l'esprit comme le corps... etc.”

A 18–19. századi ember moderniségtudatát meghatározó írásokban kap különböző, gazdagabb és mélyebb formát, mint Montesquieu társadalom- és jogelméletében

chia területére és népeire való alkalmazása volt az első objektívnek tekintett, természettudományos állítás, amelyre a későbbieket alapozni lehetett. A 19. század második felében kibontakozó antropológiai és etnográfiai kutatások a *föld és nép* viszonyának mélyebb összefüggéseit keresték, mint az anatómus Karl von Rokitsky vagy a statisztikus Karl Freiherr von Czoenig Czernhausen az *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, I–III, 1855–1857 című művében.⁵ Az Alpok, a Kárpátok, az Adriai-tenger és az alföldek nagy egységén belül a meghatározó földrajzi állapot elválasztó jellegű. A felszín változatossága már eleve lehetetlené tette, hogy a népesség teljesen egységes legyen. A különbségek azonban egyáltalán nem váltak a népek kárára, sőt, a közöttük kialakult verseny tette képessé őket arra, hogy sikerrel válaszoljanak az újabb és újabb történelmi és természeti kihívásokra. A monarchia népei így, mint egység különböznek a többi európai államtól. „A természet és a történelem az a két hasonló értékű tényező, melyek monarchiánk néprajzi tarkaságát okozzák. Ama törvények változhatatlan hatalma, melyek e két tényező fölött uralkodnak, Ausztriában és Magyarországon olyan társadalmi fejlődést teremtett, mely Európa többi államaiétól sokképpen elüt” (OMMÍK I, 340).

A nemzetek között élénkülő kapcsolat, a versenyszellem sürgetésére a modern technológia és civilizáció terjedése szükségszerűen és természetes módon az együttműködés magasabb szintjére vezetett. Minden nép történetének a leírása a földrajzi környezet bemutatásával kezdődik. Bécs és Budapest és még néhány jelentős város kivételével az egymáshoz kapcsolódó és egymás után következő tájegységek adják a fejezetcímeket. Az olvasás helyenként a valóságos utazás folyamatát idézi fel. A létért folytatott küzdelem határozta meg, hogy az adott nép miféle gazdasági tevékenységet folytatott, ennek alapján miféle magatartásformákat, szokásokat alakított ki, s ezekre milyen kultúrát és történelmi tudatot épített. A táj változatosságban is megmutatkozó egysége a déli Kárpátoktól a Boden-tóig a délnyugati Dinári-hegységtől Északkelet-Galiciáig előre vetíti az itt élő népek hasonló attitűdjét.

A külső földrajzi tényezők, az ott élő közösségek sorsa, kultúrája, ezek sajátosságainak elemzése egyrészt az egyes népeken belül az anyagi állapotok és szellemi törekvések szoros kapcsolatát mutatta be, másrészt a különböző népcsoportok közötti egymásrautaltság és összetartozás érzését növelte. A helyzet teljes és vonzó modorban történő felmutatásának előfeltétele, hogy kivétel nélkül minden népcsoportról dicsérető látélet készült, különösen akkor, ha a másikkal való sikeres

(*De l'esprit des lois*, 1748), Winckelmann görög szépség-eszményében (*Geschichte der Kunst des Alterthums*, 1764), Herder történetfilozófiájában (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, 1784–91), Edward Gibbon *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 1776) és mások írásaiban.

⁵ CZOENIG CZERNHAUSEN 1855–1857; ERSOY–GÓRNY–KECHRIOTIS 2010, III/2. vol. 10.

együttműködése került említésre. A népek elemi érdeke, hogy szellemi súlypontjukat az Osztrák–Magyar Monarchiában keressék: „Mennél behatóbban vizsgáljuk az egyes népcsoportok jó tulajdonságait és sajátságait, úgy szintén azoknak egymástól szellemi és anyagi tekintetben való kölcsönös függését, annál nagyobb mértékben fog erősbülni azon összetartozandóság érzete, melynek hazánk népeit egymással össze kell kapcsolni” (OMMÍK I. Bevezető).

A helyi környezet természeti elemeitől az egyetemes jelentőségű irodalmi (és más szellemi) alkotáshoz vezető folyamat nélkülözhetetlen láncszeme a folklór,⁶ a szóbeli vagy leírt népköltészet, amihez a nagy alkotók hozzáadták szubjektív zsenialitásukat. Az így létrejövő nagy mű már mind az inspiráció, mind a hatás tekintetében túllépett a lokális földrajzi, nyelvi kereteken. Nem minden kötetben van önálló „irodalom” fejezet, van, ahol csak a korábbi fázis kerül említésre, általában „népének/népdal”, „népmesék”, „népköltészet”, „népszínmű”, „mondák” elnevezéssel. A későbbi fázisban, de még születő irodalmak esetében a szerkesztők a „nyelv és irodalom” fejezetcímeket adták. A fejlődés mai fokán álló irodalmakat az adott földrajzi-történelmi-politikai egység, illetve egy nép vagy nyelv neve szerint különítették el. Minden szerző, mű földrajzi-történelmi kontextusban, a kortárs és későbbi események egészének részeként került bemutatásra. A kötetek pontosan kétharmadában van önálló irodalmi fejezet. A Bevezető mellett a Csehországról szóló egyik, illetve a Magyar Királyságról szóló nyolc kötet közül ötben viszont egyáltalán nincs ilyen című önálló rész. Ugyanakkor a leghosszabb tanulmány éppen a magyar irodalom történetéről szól (93 oldal, IX. kötet, szerzője Váczy János). A Habsburg birodalmi tanácshoz tartozó népeket és területeket tárgyaló tízben éppúgy van „irodalom”, mint a közös, megszállt területről szóló Bosznia-Hercegovina (XIX.) kötetben. A *németet* tíz önálló tanulmány tárgyalja (Bécs, Felső-Ausztria, Salzburg, Stiria, Karinthia, Tirol/Vorarlberg, Csehország, Morvaország, Szilézia, Bukovina), az *olaszt* (Osztrák tengermellék/Trieszt/Isztria, Dalmácia, Tirol) és a *szlávot* (sic!, Osztrák tengermellék, Csehország II, Morvaország) három-három. A *lengyelről* (Szilézia, Galícia) és *ruténről* (Galícia, Bukovina) kettő-kettő, a többiről egy-egy összefoglaló szól: *szlovén* (Kraina), *szerb-horvát* (Dalmácia), *horvát* (Horvát-Szlavónia), *szerb* (Horvát-Szlavónia), *cseh* (Szilézia), *román* (Bukovina), *tót* (szlovák, Felső-Magyarország), *magyar* (Magyarország/Budapest). Végül a Bosznia-Hercegovina kötetben is van irodalomtörténelmi fejezet. A tizenkét különböző nyelvű irodalommal összesen huszonnyolc önálló tanulmány foglalkozik.

A legkiemelkedőbb szerep a németnek jutott. A kötetek egyharmadában tárgyalják ilyen módon a „német irodalmat”. A Bécs és Alsó-Ausztria literatúráját (és színházát) a középkortól, az Ausztriában tanuló, majd az osztrák udvarban

⁶ A IV. kötet végéhez csatolt, a trónörökös halálát bejelentő Appendixben közölt levél szerint Rudolf az egész hatalmas vállalkozást elsősorban *néprajz*inak jellemezte.

gyakran időző Walther von der Vogelweidétől kezdve kettős törekvés jellemezte: egybekapcsolni „az Ausztriában honos művészet jó tulajdonságait az idegen művészetéivel”. A költő egyesítette a „népiest a divatozó mesterkélttel, a természetet a művészettel” (OMMIK II. 150). A főváros először is mint az egyetemes befogadására kész, nyitott közösség határozta meg önmagát, tudatában volt regionális jelentőségének. I. Miksa támogattja, Conrad Celtes a firenzei platóni akadémia mintájára Budán és Bécsben 1497-ben megalapította a Sodalitas Litteraria Danubianát magyar, cseh és német tagokkal. A 16. században viszont Bécset „nem mint szellemi tekintetben fontos várost magasztalják, hanem mint a jó élet paradicsomát” (OMMIK II. 154), ahol, ugyanakkor, nem valósulhatott meg sem egy nyelvművelő társaság, sem Leibniz tudományos akadémia létrehozására irányuló terve. A 18. század első fele kárba vesztett a német irodalomra nézve (OMMIK II. 156).

Igazi és tartós eredmény csak a nép, inherens értékei és a hozzá kapcsolódó „külső” elem szerves egyesüléséből származhatott. Az idegen elem belülről elő nem készített, azaz alapok nélküli befogadása kívül esik a vállalkozás keretein. Még akkor is, ha az importáló maga a császári udvar volt. „Míg Bécs felső köreiből az olasz költészet... dicsőséges korszakot élt, a népnél a költészetnek csupán egy eleme divatozott, t. i. a drasztikus...” (OMMIK II. 155). Nem szerepel a 18. század egyik legnagyobb költőjének tartott Pietro Metastasióinak a neve sem, aki *poeta cesareó*ként hosszú évtizedeket töltött a bécsi udvarban, s melodrámaival, árkádikus verseivel osztatlan elismerést vívott ki magának a magyar költők (Csokonai, Kazinczy) között is.

Még szembetűnőbb a bécsi udvarhoz kapcsolódó legjelentősebb zenei-költői teljesítmények elvi alapon történő kettős megítélése. A zenei fejezet bőven szól a Metastasio „bűvköréből induló” Willibald Gluck reformoperáról és a következő évtizedek zenéjéről. „Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, amit ezek alkottak, az végighangzik az egész világon, de életök, örömeivel és fájdalomával, szerető ragaszkodásuk, személyes lényük Ausztriáé, Bécsé!” (OMMIK I. 137). Az operaszerzők maguk nagy jelentőséget tulajdonítottak a mű fogalmi alkotóelemének, vagyis a librettónak. Az 1762-ben a Burgtheaterben bemutatott Orfeo ed Euridice műfajmegjelölése: *azione teatrale*, ami kiemeli a deklamáló részeket, a fogalmilag megragadható cselekmény fontosságát, a zenével való egyenrangúságát, sőt Gluck azt is hangsúlyozza, hogy a zene szolgálja a szöveget. A *Don Giovanni*ról Goethe állapította meg, hogy egyetlen szellem, egyetlen élet hatja át, nem lehet mint egy lisztből, tojásból és cukorból összerakott süteményt „zenére” és „szövegre” szétbontani, s ugyanezt állította Mme de Staël is, aki szerint „(Mozart) a legnagyobb zsenialitást mutatta a zene szavakhoz való hozzáadásában”⁷. Mindazonáltal a bé-

⁷ „Komposition! Als ob es ein Stück Kuchen oder Biskuit wäre, das man aus Eiern, Mehl und Zucker zusammenrührt! Eine geistige Schöpfung ist es, das Einzelne wie das Ganze aus einem

csi udvarban élő olasz librettistákról sem esik szó, Metastasióon kívül sem Ranieri de Calzabigiról, sem, s ez a legmeglepőbb, Lorenzo da Pontéról, aki egyébként nemcsak három nagyon jelentős Mozart-opera szövegkönyvírója volt, hanem II. József bizalmas tanácsadója zenei és művészeti kérdésekben.

A kötet szerzői Franz Grillparzert tartották a közelmúltban élt bécsi írók közül a legnagyobb tehetségnek. A vállalkozás alapelveinek megfelelően a művek önálló esztétikai értéke mélyebb elemzés nélkül, pusztán általános megállapítások formájában került szóba. Az egyéb, „birodalmi” szempontok felülírták a parnaszista költészet és impresszionista festészet *l'art pour l'art* szépségeszményét. Az eleve elismert művészi minőséget előfeltételnek tekintették, a fő megállapítások másra vonatkoztak, mint például: „egész teremtő erejével hazája földjében gyökeredzik”, ugyanakkor „tekintete Weimarra volt irányozva”. Grillparzer megfelelt a világbirodalom egyetemesség-igényének is, „ő egyiránt írt classicus és romanticus drámákat; írt a spanyolok, Shakespeare és Goethe stíljában; dolgozott ó-, közép- és újkorabeli tárgyakat” (OMMÍK II. 168). A *Kronprinzenwerk*ben nemcsak az osztrák, hanem a magyar hősi múlt is szerepet kapott. A törökök ellen Magyarországot és Bécset Szigetváron védő Zrínyi Miklós (†1566) hősi tettei mind a magyar (dédunoka Zrínyi Miklós, *Obsidio Sigetiana*⁸, Bécs, 1651), mind a horvát szellemi élet környezetében feltűnt. A horvát anyanyelvű Zrínyi Péter, Miklós testvére, lefordította és Velencében 1660-ban kiadja bátyja *Az adriai tenger szirénája* (sic!) című művét, s ahol a magyar szöveg „a mi édes hazánkról” beszél, azt ő „obramba harvatská”-val fordította (OMMÍK XXI, 121)⁹. Harmadikként a bécsi udvar kedvelt katonája, tragédiaírója Theodor Körner elevenítette fel a témát. A patetikus részletekben bővelkedő *Zrinit* 1812-ben mutatták be a Burgtheaterben. A költők közül ugyanez Anastasius Grün és a Magyarországon született Nicolaus Lenau költészete összehasonlításának is fő eleme. Lenau képeit a császári város verőfényes környékétől szedte; „költészete fölött szülőföldre pusztájának hamuszínű ege lebeg”, s „a honi tárgyak hagyományát folytatja, midőn Miksa császárról nibelungi versekben énekel”, Grünt viszont „lelkének háborgó ösztöne a Faust-thémához hajtja” (OMMÍK II. 170–171).

Felső-Ausztria irodalomtörténete bizonyítja, hogy van még egy fontos tényező, ami nélkül nehéz vagy lehetetlen általános érdeklődésre számot tartó magas

Geiste und Guß und vom Hauche eines Lebens durchdrungen, wobei der Produzierende keineswegs versuchte und stückelte und nach Willkür verfuhr, sondern wobei der dämonische Geist seines Genies ihn in der Gewalt hatte, so dass er ausführen musste, was jener gebot” (20. Juni 1831, ECKERMANN 1993, 707). A kérdésről PÁL 2012, 146–151.

⁸IX. Zrínyi a magyar irodalom „legrokonszenvesebb alakjai közé tartozik, aki karddal és tollal szolgálta hazánkat... (az oszmán török ellen) küzdött nemzeti önállóságunkért” (OMMÍK IX. 269–272).

⁹*Szellemi élet* című fejezet.

irodalmi kultúrát vagy műalkotást létrehozni. Ez pedig egy szellemi műhely megléte, valami olyan történt, amiről Goethe írt 1831-ben: a külön álló, szűk körök elkülönülve maradtak, s nem jött létre „valamennyi művelt kör egységesülése”. Hiába voltak itt igen kedvezőek a körülmények, hiszen egyszerre adott volt Duna völgye népeinek egyszerű, közvetlen, népies költészete és az idegen, francia, német megtermékenyítő hatás. A szükséges „magasabb rendű hatás... az egyetlen cél elismerése” (GOETHE 1981, 750), a nagy „egybegyűjtő központ” hiányában, Felső-Ausztria fiai a szomszéd gócpontok vonzásába kerültek, s nem otthon, hanem másutt tudták kifejtetni tevékenységüket: „a felső-ausztriai ember szerényen ugyan, de nemcsak szégyenkezés nélkül, hanem megleléssel tekinthet hazájának a nagy német irodalomban való részességére” (OMMÍK IV. p. 218).

Az általános fejlődésnek indult Osztrák–Magyar Monarchiában új gazdasági, kereskedelmi központok jöttek létre vagy erősödtek meg. Ezek közül néhányan kulturális, nyelvújító és irodalmi központokká váltak. Ilyen szempontból az olasz tengeremlék helyzete hasonlóságot mutat Felső-Ausztriával és Salzburggal. Mozart városa irodalmáról szóló rész szerzője kettős érzelmekkel viseltetik. „Salzburg Ausztria szárnyai alatt megifjult. Vajha szép s a hazai földhöz hű irodalma is mennél nagyobb virágzásra fejlődne!” (OMMÍK IV. 498). A negatív helyzetleírás alapja és a vágy megfogalmazása igencsak hasonló Trieszt (Capodistriával és Goriziával) esetében. A szabadkikötő-város (1719) lakossága néhány évtized alatt a duplájára emelkedett, mint „kapu” jelentősége hihetetlenül megnőtt. Az 1382 óta Habsburg-uralom alatt élő város (egyik legrégebbi ebben a kategóriában) a századfordulóra Bécs, Budapest és Prága után a birodalom negyedik legnagyobb városa lett. Az itt említett nevek közül az 1849-ben meghalt költő Besenghi degli Ughi, az író Pietro Kandler vagy az akkor még élő könyvtáros, Attilio Hortis került röviden említésre, illetve egy főleg kereskedelmi periodika (Osservatore triestino), valamint egy nagy jövő előtt álló társaság (Società di Minerva). Valóban elmondható volt: „Trieste non ha tradizioni di cultura” (SLATAPER 1909. február 11.). A sokszor idézett mondatot Scipio Slataper írta le, az osztrák tengeremléken született olaszok lelki hazájának számító Firenzében. Umberto Saba a város elmaradottságát emelte ki „nascere a Trieste nel 1883 era come nascere altrove nel 1850” (SABA 1964, 407). A triesztiek két, később tragikus konfliktusba került központ vonzásában éltek. A humán ismereteket, az igazi költészetet, a haza- és szabadságszeretetet Dante városában lehetett megtanulni. Úgy gondolták, e nélkül képtelenség olaszul jelentős művet létrehozni. Az élő és élettelen természettudományok központja viszont Bécs volt, s a Habsburg főváros biztosította a kereskedelemnek szobrot (Fontana dei quattro continenti, 1754) állító Trieszt gazdasági hatalmát. Néhány kilométerre a városközponttól a tengerparton építette I. Miksa, Ferenc József öccse a Miramare-palotát, s innét indult végzetes mexikói útjára (1863).

Trieszt elszántan kereste saját kultúráját. A lakosság felét kitevő olaszok, különösen a gazdag polgárság egységes volt abban, hogy homogén *Kulturnation* alkotnak, s a félsziget szellemi hagyományát hordozzák. Annak ellenére, hogy Ausztria liberális olasz társadalmát, mind mentalitásában, mind szokásaiban a nemzetközi kapcsolatokból származó erős idegen hatás jellemezte (АПИН 1988, 76).¹⁰

Ez a tudatosság élesen megkülönböztette Triesztet és környékét a kettős Monarchia más, szintén olaszok lakta területétől, Dalmáciától vagy Tiroltól, ahol egyébként a több évszázados olasz jelenlét legalább olyan jelentős kulturális eredményeket hozott, mint a trieszti öbölben. Az előbbiben a kisebbségben lévő olasz értelmiség sajátjának tekintette az egész térséget, nyelvektől függetlenül: egy olasz jezsuita 1728-ban megalkotta az első délszláv nyelvtant és olasz-latin-szláv szótárt szerkesztett. A témáról szóló tanulmány az utóbbi évtizedekben számos olyan kiadványt emlegetett (Niccolò Tommaseo, Ferdinando de Pellegrini, Giacomo Chiudina), amely a szláv dalok olaszra fordítását tartalmazta, ez „a dalmaták legkedveltebb irodalmi foglalkozásává lett”. Másik oldalról, a szláv irodalom az olaszból fordított művekből keletkezett. „Dalmácia sok írójánál három művelődési elem (latin, olasz, szláv – P. J.) oly szoros kapcsolatosságban lép föl, hogy ezeket egymástól sem nem könnyű, sem általában nem is hasznos szétválasztani: ajánlatos lenne, hogy e tartomány szellemi munkáját a nyelvek megkülönböztetése nélkül egy egységes képben egyesítsük” (OMMÍK VIII, 598).

Tirol sem törekedett olasz kulturális hegemóniára, pedig ehhez a területhez az „irodalmi kánon” nagyon jelentős képviselői kapcsolódtak valamiképpen. A gazdag reneszánsz és az eléggé sekélyes 17. század után a 18. második felében Roveretóból indult ki az új irodalom, ahol a „német alaposság eleitől kezdve toscanai bájjal és kedvességgel társult” (OMMÍK X, 409). Az itt a római Arcadia mintájára létrehozott, de a német kulturális környezetet tekintetbe vevő Accademia degli Agiatainak¹¹ („lassan haladók”, 1750) hamarosan a kor számos jelentős értelmiségije a tagja lett (Scipione Maffei, Carlo Goldoni, Vincenzo Monti, Alessandro Manzoni, Joseph von Sonnenfels és mások). Roveretóból származik a sokszor idézett Antonio Rosmini Serbati, egyházszervező, teológus, aki a szenzizmus filozófiai áramlatának túlhaladásával, a tudomány és vallás összeegyeztetésével foglalkozott.¹²

Három különböző klíma a szellemi együttélés három különböző attitűdjét eredményezte: az egyik egymás megismerése, s az általános ismertségre jutás köl-

¹⁰ *La città liberale nazionale* című fejezet.

¹¹ Az alapító, Giuseppe Valeriano Vannetti 1764-ben bekövetkezett halála után Mária Terézia, aki támogatta az Akadémiát, szerette volna, ha a tudósok inkább kereskedelem- és gazdagágelméleti, vagyis a birodalom érdekeit közvetlenül segítő tevékenységet folytassanak, az akadémikusok ezt visszautasították.

¹² XVI. Benedek 2007. június elején boldoggá avatta.

csönös segítése; a másik a közös európai (és keresztény, caritas-doktrína) célok megvalósítása; a harmadik egy új kultúra megteremtése. A mai olasz irodalmi kánonban a trieszti írók emelkedtek a legmagasabbra (BARILLI 1977).

A soknemzetiségű, súlyos belső történelmi konfliktusoktól terhelt kettős Monarchiában nem volt egyszerű feladat a közös haza fogalmának kialakítása. A korábbi negatív tapasztalatok, a kölcsönös vádaskodások és gyűlölködés után sokszor megvalósíthatóbbnak tűnt racionális érdekek alapján álló szükségszerű együttműködés belátása, mint – ami itt cél volt – az egymáshoz való pozitív érzelmek elfogadtatása, amely a *közös haza* lelki megélésében ölt(hetett volna) testet. A népek által együtt lakott földrajzi környezet érzelmi-családi jelentést kapott: *Vaterland* (más nyelveken gyakran az *anyaföld*), az ősök földje, amire az élők szeretettel és tisztelettel gondolnak. A kettős monarchia legfontosabb érzelmi kohéziós ereje a császár személyének a vonzása volt. A tizennyolc éves Ferenc Józsefet pontosan akkor emelték császárrá (1848. december 2.), amikor a hatalmas politikai mozgalommá nőtt „népek tavasza”, az európai forradalmi hullám csúcspontjára érkezett (Párizs, Bécs, Pest, Prága stb.). A forradalmak és szabadságharc külföldi segítséggel történő leverése és az azt követő kegyetlen megtorlás semmiképpen sem felelt meg az idilli képnek. A császár személyes felelőssége, fiatal kora ellenére, vitathatatlan volt.

A darabokra tört „szerető atya” *image*-ét valamilyen módon újra össze kellett állítani. Négy évtizeddel a háború után a *Kronprinzenwerk* ezt a feladatot okos stratégiával és nagy következetességgel igyekezett megvalósítani. Olyan megoldást kellett találni, amely sem a császár tekintélyét, sem a gondoskodó apa-image-t nem sérti, ugyanakkor segíti a népek jogos és őszinte törekvését, hogy egy jobban szerethető, fejlődő államalakulatban éljenek, ez utóbbinak természetes feltétele a minél nagyobb gazdasági, katonai, külpolitikai és lélektani-kulturális egység. Az általa helyesnek gondolt nacionalizmust, mint a népek természetes önkifejezését, gazdagodásuk mozgatórugóját Bécs maga is szorgalmazta. Sőt, ez a jól strukturált birodalom ideológiájának (*haza*-fogalmának) nélkülözhetetlen eleme lett. A hibát a *harmadikban* (francia eszmék, egyesek szereptévesztése, túlzó személyes ambíciói, anarchizmus és maradiság stb.) keresték és találták meg. A császár és népei közötti békés és szeretetteljes viszony helyreállításának (vagy megalkotásának) a legfontosabb előfeltétele bizonyos mértékű *damnatio memoriae* volt. Vagy, finomabban, az 1867 után előállt új valóság szelektív emlékezete a korábbiakra.

Nem lehet azt állítani, hogy a kiadvány-sorozat a császári udvar politikáját illetően nem tartalmazott önkritikát is. A közel harminc oldalon tárgyalt II. József-i centrista politikát például igen elhibázottnak állította, s jobbnak Mária Terézia okos centralizáló törekvéseit.

A 1848–49-es forradalmi mozgalmak *nolens volens* több nép és több irodalom történetében is tárgyalásra kerültek. A hatalom és a nép közötti első két bécsi összeütközést, állította, a radikálisok állandó izgatása okozta. Az október 6-i vég-

zetes katasztróféért viszont valójában a magyarok és a horvátok között támadt ellentét a felelős. S az, hogy az osztrák radikálisok a magyarokkal rokonszenveztek (OMMÍK I, 51). Jól látszik, a különböző kötetek szerkesztői és szerzői közös ideológia és közös szempontok szerint dolgoztak. A cseheknél a viharos 1848-as esztendő egy bővített mondatot kapott: „...a jelenleg uralkodó szeretett császár, I. Ferenc József trónra léptével virradt új időszak, valamint egész Ausztriára, úgy Csehországra is” (OMMÍK XI, 362). Az irodalmi részben másként határkő ez az esztendő: előtte az egész szellemi élet feladata volt a hazafias érzület talajából táplálkozó újjászületés előmozdítása, ezután viszont az írók és költők nyugodtan hagyhatják a politikai tényezőkre a nép felébresztésének a munkáját. Ők „a művészet és a művelődési célok felé vezető tágabb útra” térhettek (OMMÍK XII, 108). A forradalom a viszonyokat gyökeresen átalakította, a „hazafias eszmények mind valóbb alakot kezdtek öltetni, a cseh iskolák száma gyarapodott, egyébként is bővültek a művelődés forrásai, a nemzeti öntudat pedig mindenfelé egyre hatalmasabbá fejlődött” (OMMÍK XII, 124). Az utóbbi időben új, gazdag irodalom alakult ki.

Az új császár trónra lépése Galíciában megteremtette a lehetőséget a régebben háttérbe szorított szabadságszerető emberek érvényesülésének. Modernizációs folyamat kezdődött, a rendi viszonyok eltűntek, felszabadították a parasztokat, a lengyelek is szerepet kaphattak a közhivatalokban, sőt a kormányfő is lengyel volt. Új alapokra helyezték az iskolarendszert, a német mellett lengyelül is lehetett tanulni. Krakkó szellemi gócpont lett, egyeteme nagyfokú tanszabadságot élvezett. A „forradalom az anarchiával egyértelmű, nem pedig a szabadsággal és igazságszággal” (OMMÍK XVI, 633). A ruténeknek még fontosabb volt 48, hiszen a lengyel befolyás ellen feléledt bennük a kormány által is támogatott nemzeti érzés. Lembergben a nemzeti újjászületést elősegítő tudós társaságot szerveztek a rutén nyelv és irodalom támogatására. A költők is egyre bátrabban merítettek ihletet saját népi kultúrájukból.

A legnehezebb értelmezési feladatot a másfél évig tartó magyar forradalom és szabadságharc jelentette. Rudolfot érzelmileg a legtöbb szál a magyarokhoz kötötte. Díszes keretben bevezetőt írt a Magyarországot tárgyaló első kötethez, amelyet a magyar himnusz parafrázisát tartalmazó kifejezésekkel fejezett be. 1848 központi eleme a júliusi országgyűlés, amely kimondta a jogegyenlőséget, a „népszabadság elvének alapján újjá alkotta az egész nemzetet, befogadva az alkotmány sáncaiba az egész népet”, eltörölte a nemesi kiváltságokat, szabadnak nyilvánítva a sajtót, „s a régi rendi országgyűlés helyébe állítva a felelős parlamenti kormányzatot, a népképviselőlet alapján” (OMMÍK III, 275). Ugyanezen országgyűlés visszakapcsolta Erdélyt Magyarországhoz. A tanulmány azt állítja, hogy Bécs szerepe abban merült ki, hogy támogatta a haladó szellemű magyarok reformtörekvéseit, akik az avított rendiség helyett új, felelős parlamenti kormányzást akartak kialakítani. Nincs szó sem forradalomról, sem az egész magyarságot

megmozgató, jelentős véráldozatokkal járó szabadságharcról, sem szörnyű és jogtalan megtorlásokról.

Az irodalomtörténeti részben is alig esik szó az egész magyar (és európai) szellemi életet megrázó háborúról, amelynek Petőfi Sándor profétai attitűddel, „lanttal és karddal” az egyik főszereplője lett, s aki halála után mint a legnagyobb magyar költő világhírnévre emelkedett. Magának a szabadságnak és patriotizmusnak vált a szimbólumává. A kiegyezés után hazai népszerűsége, mint Danté Olaszországban „távollétében is” megkerülhetetlen politikai tényezővé tette Petőfit. Arany János szerint halott barátja folytonosan „gyarapúl névvel”; a mit ő alkotott: abból „semmi sincs elveszve, firól-fira száll, mint egy közös eszme”.

A királyokat akasztani akaró, az udvarhoz hű politikusok, Latour hadügyminiszter bécsi és Lamberg katonai parancsnok pest-budai lincseléses halálát diadalként ünneplő nagy hatású költő Habsburg-ellenességéhez nem férhetett kétség. Ahhoz sem, hogy a hazafiságról, a haza fogalmáról egészen más állásponton volt ő, mint a trónörökös és környezete. (Petőfi egykori barátja, a magyar kiadás főszerkesztője, Jókai Mór e kérdésben bizonyára kompromisszumra kényszerült.) A kétoldalas tanulmányban (OMMÍK IX, 316)¹³ Petőfiről nem hangzik el egyértelműen negatív állítás, de az irónia és a szóhasználat eszközével mégis vetül rá rossz fény is.

A valóban zseniális képességekkel rendelkező Petőfi legfőbb érdeme (amint ez Rudolf vállalkozásának másutt is sokszor hangoztatott a célja), hogy líránkat *nemzetibbé* tette mind tartalomban, mind formában. Népdalokból merítve megalkotta a specifikus magyar dalt. Az embert körülvevő egyszerű témákat beemelte költészetébe, sőt maga az élete is irodalmi volt. A realitásokkal, következményekkel nem számoló költő (itt jönnek a negatívumok) „túlharsogta az ágyúk dörgését harczy dithyrambjaival”, halálával (körülményekről nincs szó) „pecsételte meg föllengző álmait és a világszabadság utáni büszke ábrándjait”. A végzetes hiba Petőfi meggondolatlanságában volt, „szüntelenül uralkodott lelkén a pillanat hatása s ő késznek nyilatkozott sorsával szembe szállni”.

Kossuthról mindössze néhány sor szól, negatív megvilágításban. Sikerének titka hírlapírói, szónoki tevékenysége. Meggyőző verbális ereje okozta átmeneti sikerét, nem pedig az igazság hatalma vagy helyes eszméi. A megzavart egyensúlyt Magyarország és Ausztria között egy másik államférfi, Deák Ferenc, a haza bölcse állította helyre, akinek szintén voltak szónoki adottságai, de ő nem elragadtatni, hanem meggyőzni és fölvilágosítani törekedett hallgatóit (OMMÍK IX, 337–338). A kiegyezés a dualisztikus államformát, a végleges és helyes állapotot hozta el, aminek a megtartására törekedni kell: „Ezzel Ausztria helyére az „oszt-rák–magyar monarchia” lépett az európai államok sorába, mint összhangzatos

¹³ A magyar irodalomtörténetről írt összefoglaló szerzője Váczy János.

egyesülése két olyan félnek, a melyek egyike sem akarja az összefűző kötelékeket jövőre lazítani vagy szorosabbra fűzni s a melyek virulása kölcsönös egyetértésen és közös együttműködésen nyugszik, megfelelő felséges uralkodójuk jelmondatának: *Viribus unitis!*” (OMMÍK I, 594).

A hatalmas kiadói vállalkozás szándéka és célja különösen az 1848-as részekből érthető meg. Az autentikus népi kultúrák tekintélyének magasra emelése, a szellemi élet területén a nemzeti jelleg mint létszükséglet hangsúlyozása, illetve a nép „félrevezetésének” a megakadályozása a politikában voltak a korábbi – néhol elismert, de nem mindig vállalt – hibákból levont legfontosabb következtetések. Szinte rousseau-i bizalom nyilatkozik meg a természetes ember megbízható kvalitásai iránt. A józan belátásra apellálva és megfelelő felvilágosult reformintézkedésekkel elejét lehet venni az újabb válságnak vagy súlyos belső összeütközésnek. A nagyra becsült, okos, de elbukó II. József esete példa lehetett az utókor számára, amiből tanulni kell. Ezért kapott nagyjából ugyanakkora teret uralkodása jó és sikertelen politikai vállalkozásainak bemutatása, mint a negyven évig hatalomban lévő, megfontoltabb uralkodóé, Mária Teréziáé. (Idealista politikai programjáról 1781-ben jelent meg *Ein Traum* című dolgozata.) Az udvar a nemzeti önismeret megnyilvánulása számára tág teret biztosított. A mozgalom élére állva igyekezett megtenni az egyetemes felé a következő (és utolsó) lépést: az egész birodalomra vonatkozóan kialakítani a közös haza szeretetének eszméjét és lelkiállapotát.

Az immár kettős Monarchia óriási fejlődésnek indult az élet minden területén, a gazdaság, az ipar, a tudomány, a kereskedelem, az államalakulat nemzetközi jelentősége soha nem látott magaslatokra jutott. A kettő, a szellemi-lelki egység és magabiztosság, illetve az anyagi sikeresség találkozása ígéretes jövőt vetített előre. De a lelkek mélyén és az emlékezetben tovább éltek az egykori sértések is (vagy amit annak véltek), amelyek gyakran történelem feletti morális fogalommá váltak. Alkalom volt az ellentétek szítására a Nagy-Morva Birodalom alapítójának, Svatopluknak történelmi szerepe. Az *Aeneis* fordító Ján Holly szlovák pap ideologikus elemekkel telített allegorikus eposzát, a *Svätoplukot* (1833) a katolikus többség által használt, éppen rögzülő nyelven írta. (Másik művének címszereplői, a szlávok által apostoloknak tekintett Cyrill és Metód itt is betöltik a német ellenséggel szemben fellépő szlovákság égi patrónusának a szerepét.) A romantikus nemzetszemlélet alapján a saját és az idegen közötti kettősségben nyelvüket és történelmüket (mitológiájukat) kereső szláv nyelvű népek kollektív emlékezete az ezredforduló környékéig nyúlt vissza, amikor írásbeliségük is kezdődött (Freisingi, glagolit vagy kyrilli nyelvemlék). Pannóniában alakult ki a nemzeti egyház-szervezet. A szlávok anyanyelvükön dicsérhették Istent. „Pannonia lett ezzel az egyetemes szláv irodalom bölcsője, s a pannoniai ó-szlovén nyelv a többi szláv nyelvhez való viszonyában az, a mi a szanszkrit az indogermán nyelvek között” (OMMÍK VI, 437). A 9–10. század fordulóján a Kárpát-medencében megjelenő, magyar törzsek új helyzetet teremtettek a főleg szlávok és germánok meghatároz-

ta *status quo*ban. Szvatopluk bukása és a nagy morva fejedelemség „romjain két új birodalom: Csehország és Magyarország támadt” (XIV. 77). (A szlovák nemzet-tudat számára máig fájó emlék: Szvatopluk pozsonyi vár előtt 2010-ben felállított szobrának néhány hónappal később törölt felirata: *Král starých slovákov.*)

A romantikus művekben élővé, jelenvalóvá változtatott egykori események nem abban a formában készítették elő a Habsburg-mítosz létrejöttét, ahogyan Rudolf és környezete remélte. A nemzeti mitológiák, történelmi események irodalmi alkotásokban való feldolgozását, mint első lépést, nem követte az *egész* térség egységes (költői) műltszemlélete. A Habsburg-mítosz más lett, elszakadt attól a földtől és attól a megvalósítani akart szellemi klímától, amelyhez *képben és írásban* ezer szállal kötni akarták, s amelynek a szlovák Jan Kollár, a szerb Vuk Karadžić vagy a szlovén France Prešeren munkatársai voltak. Ehelyett musili Kákánia-valósága következett, vagy egyre inkább az álom birodalmába emelkedett, amint a következőkre vonatkozóan Claudio Magris megfogalmazta, „è la completa sostituzione di una realtà storico-sociale con un'altra fittizia ed illusoria” (MAGRIS 1982, 15: a történelmi-társadalmi valóság egészének helyettesítése egy fiktív és illuzórikus másikkal).

A Monarchia utolsó másfél-két évtizedének valamennyi irodalmában jelentős, a későbbieket alapvetően meghatározó művek születtek. Merőben új szemlélettel, amely az egyetemes felé vezető úton lényegében „átlépte” a közös osztrák haza vágyakban maradt specifikus ideáljait.

A címben kiemelt legfontosabb meggyőző eszköz, maga a *szó* vált kérdésessé. A szerkesztők és a tanulmányok írói elsősorban a verbális érvelés meggyőző erejében bíztak. Az „üzenet” célba juttatásához segítségül hívták a *képekben* rejlő oktató és gyönyörködtető funkciót is. A kötetekben nem merült fel elvi kétség a nyelv általánosan elfogadott szerepét illetően. A nyelvet az arisztotelészi-skolasztikus hagyomány alapján szentesített hármass (szó-értelem fogalmi-dolog) rendszer alapján a valóság és a tudat között lényegében megbízható közvetítőnek tekintették. S erős kétely megfogalmazása nélkül hiteles és erős eszköznek gondolták az individuum és a közösség közötti szellemi kapcsolat létrehozására is.

Nemcsak a mítosszá vált realitás, de a nyelv sem ad biztos támpontot az egyén tudattartalmának mások felé való közvetítésében. Gyakran bizonyult megtévesztőnek és félrevezetőnek, mint a wittgensteini „kimondhatatlan” (VAJDA 2000, 26), amely szerint az általános értelemben vett nyelv legfeljebb csak jobb híján alkalmas eszköz. A nyelv képtelenné vált a leírásra és a megnevezésre, alapjaiban rendül meg a bizalom az író és az olvasó közötti kapcsolat lehetőségében. Hugo von Hofmannsthal *Ein Brief* című fiktív levelében a gondolkodásra, a dolgokkal való kapcsolatteremtésre valóban alkalmas nyelv megismerését az örök bíróval való végső beszélgetés idejére tette, vagyis megvalósíthatatlannak tekintette. A goriziai Carlo Michelstaedter szerint az emberiség történetében csak néhányszor és kevesen voltak képesek a *meggyőződés (persuasione)* nyelvén szólni: A szó, mielőtt

elérné a hallgatás birodalmát, a sötétség díszítménye lesz. Látszattá válik, s nincs más tartalma, mint egy kevéske ismeretlen életösztön. A sötétség, az egyformaság és az azonos szintre hozás szimbóluma, a hiteltelenség szörnyű szakadéka, amelybe az emberek észrevétlenül vagy bűnös tudatlanságuk következtében belezuhanak.¹⁴ A piranói vizeken haladó, a *másik* tengerre kijutni akaró filozófus költő¹⁵ hajóját nem ő, hanem a szél kormányozza, ugyanezekben a hónapokban néhány száz kilométerrel keletebbre Ady Endre szekere éppúgy iránytalanul kiszolgáltatva halad (*Kocsi-út az éjszakában*, 1909). A sötétség, a sivatag, a „másik” teljesség iránti vágyakozás, a szomorúság, a némaság, sőt a fellobbanó láng mindkét vers közös motívuma:

Minden Egész eltörött,
Minden láng csak részekben lobban...

A személyiség freudi értelmezésében az én tudattalan, tudatos és felettes énre esett szét. A pszichoanalízis a Monarchia nagyvárosaiban gyorsan terjed, a bécsi professzor tanítványai közül Budapesten Ferenczi Sándor, Triesztben a *malattie dell'io* pszichoanalitikusa, Edoardo Weiss fejtik ki inkább az irodalomra, mint a betegek gyógyulására hatással levő tevékenységüket.

Az egyén és a társadalom, az individuum és a nyelv korábban ilyen általános mértékben soha nem tapasztalt krízise a Monarchiának mint államalakulatnak, viselkedéskultúrának, gondolkodásmódnak és szellemi-lelki formációnak a terméke vagy következménye. A soknemzetiségű, (elfojtott) belső feszültségekkel és ellentmondásokkal teli világából nőtt ki. De *céljai* nem hatottak vissza rá. Az irodalom nem teremtette meg az új és közös hős ideálját (mint a nemzeti eposzok). A Monarchia *homo novusa* teljesen más vonásokkal rendelkezett. Az öregséggel, a halállal, a félelemmel, a depresszióval, a kifejezhetetlenséggel, a tehetetlenség érzetével küzdött. S elzárkózott a társadalom működésébe való közvetlen beavatkozástól. Nem akar olyan feladatot magára vállalni, amit a *Kronprinzenwerk* kimondatlanul is szorgalmazott. Ady Endre, a nyugatosok, Ivan Cankar, Franz Kafka, Jaroslav Hašek, Scipio Slataper, Hofmannsthal (egyikük sem érte meg az ötvenötödik életévet) összességükben biztos, hogy világirodalmi szempontból legalább akkora jelentőségű életművet hagytak maguk után, mint az őket megelőző generáció.

A hőseik tevékenysége alapján harcos attitűddel rendelkező szerzők közül Slataper, aki a földrajzi térség közösségi (osztrák) birtokbavétele ellen *Il mio Carso* címmel tiltakozott, már az első világháború kitörése előtt buzdított a fekete-sárga

¹⁴ Michelstaedter (2007) utolsó fejezetének összefoglalása. Lásd Giuseppe Antonio Camerino itt közölt tanulmányát.

¹⁵ *Alla sorella Paola* (1910)

zászlók elleni harcra. (Az I. világháborúban az olasz hadsereg katonájaként halt meg a negyedik isonzói csatában, hasonló sors jutott Carlo Stuparichnak is.) Az olasz irodalom katona-hősei közül 1915 után többen dezertáltak, s olasz oldalon haltak hősi halált. Az irredenta haza számukra *Italia* volt, s a legfőbb ellenség maga a Monarchia.

Italo Svevót¹⁶ harmadik regényének a végén „érte utol a háború”. Zeno Cosini naplóbejegyzésében írta: „Csak hallgattam eddig a róla szóló híreket, akárha régi idők háborújáról volna szó, amelyről elcsevegni szórakoztató, de ami miatt ostobaság volna aggódni – s most, íme, benne vagyok nyakig, döbbsen, s ámulva azon is, hogy nem jöttem rá magamtól: előbb vagy utóbb bele kellett keverednem. Teljes nyugalomban éltem egy házban, amelynek földszintje már égett, s nem láttam előre, hogy hamarosan a lángok martaléka lesz az egész épület velem együtt.”¹⁷ A Monarchia állam-épülete a lángok martaléka lett.

A Monarchia-mítosz „szétírása” a fél évszázad során legnagyobb belső ellenzékhez tartozó csehekre várt, beteljesítve Palacký jóslatát. A tragikus látásmód helyett, a gúny vált uralkodóvá. Ahogyan a középkori lovagi tematika egyre inkább szatirikus formát öltött a 16–17. századi pikareszk regényekben, úgy a trónörökös komoly, de a Habsburg haza kialakításának valóságban elbukó szándéka is torz tükrökben tűnik fel a derék katona Sancho Panza-szerű alakjában. Švejk nem azzal veszíti el a háborút annak, aki harcra küldte, hogy elszabotálja a parancsokat, hanem azzal, hogy szándéka szerint következetesen végrehajtja. A nagy történelmi narratíva komolytalanná tett hőse, egységet garantáló császár demens öregúr, akit két dajka naponta szoptat, mint a *caritas romana* képeken a lány az apját. A regény első mondatától: *Hát megölték Ferdinándot*, az író folyamatosan megakasztja az elbeszélést. Nem akarja felfogni a takarítónő közlésének történelmi valóságra vonatkozó értelmét, s csak miután tisztázódott, hogy nem két másik Ferdinándról van szó, kapcsolódik a kutyakereskedő a nagy történelemhez. Švejk „egyfolytában azon munkálkodik, hogy megtörje az elbeszélés folytonosságát, anekdotáival, alulról szemlélt történeteivel szüntelenül a zavartalan elbeszélés ellen szól... leegyszerűsíteni látszik mindenféle nagyelbeszélést, így a Monarchia nagyelbeszélését is, különös tekintettel az első világháborúban meghirdetett összbirodalmi patriotizmusra” (FRIED 2005, 757).

¹⁶Nevét Ettore Schmitzről olaszosította, „Olasz Svábra”

¹⁷SVEVO 1969, 944. 1915. június 26.: La guerra m'ha raggiunto! Io che stavo a sentire le storie di guerra come se si fosse trattato di una guerra di altri tempi di cui era divertente parlare, ma sarebbe stato sciocco di preoccuparsi, ecco che vi capitai in mezzo stupefatto e nello stesso tempo stupito di non essermi accorto prima che dovevo esservi prima o poi coinvolto. Io avevo vissuto in piena calma in un fabbricato di cui il pianoterra bruciava e non avevo previsto che prima o poi tutto il fabbricato con me si sarebbe sprofondato nelle fiamme.

Bibliográfia

- APIH, Elio (1988), *Trieste*, Bari, Laterza.
- BARILLI, Roberto (1977), *La linea Svevo-Pirandello*, Milano, Mursia.
- CZOENIG CZERNHAUSEN, Karl von (1855–1857), *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, I–III, Wien, Kaiserlich-Koenigliche Hof- und Staatsdruckerei <https://archive.org/details/ethnographiedero01czoe>
- DU Bos, Jean-Baptiste (1719), *Réflexions critiques sur la poésie et sur la peinture*, http://obvil.paris-sorbonne.fr/corpus/critique/dubos_critiques?q=attribu%C3%A9#mark1
- ECKERMANN, Johann Peter (1993), *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens.*, Frankfurt am Main, Insel.
- ERSOY, Ahmel – GÓRNY, Marciej – KECHRİOTIS, Vangelis (2010) (eds), *Modernism: representations of national culture*, III/2. vol. 9–14 *The Austro-Hungarian Monarchy in Word and Picture*, Budapest–New York, Central European University Press.
- FRIED István (2005), A Monarchia-irodalom változatai, in *Világirodalom*, Budapest, Akadémiai.
- GOETHE, Johann Wolfgang (1981), A társas művelődés korszakai in *Antik és modern*, Budapest, Gondolat.
- JÓKAI Mór (1887–1901) (szerk.), *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, 21 vols., (OMMÍK), Budapest, Magyar Királyi Államnyomda. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/osztrak-magyar/adatok.html>
- MAGRIS, Claudio (1982), *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna*, Torino, Einaudi.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (2007), *La persuasione e la rettorica*, Milano, Adelphi.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (2012), *A meggyőződés és a retorika*, ford. ÖRDÖG Éva, Budapest, Medicina.
- PÁL József (2012), *1790. Határ és szabadság az irodalomban*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- PALACKÝ, František (1866), *Idea státu Rakouského, Österreichs Staatsidee*, Prag. <http://ld.johannesville.net/palacky-01-idea-statu-rakouskeho>
- SABA, Linuccia (1964), *Prose*, Milano, Mondadori.
- SLATAPER, Scipio (1909), Lettere triestine, *La Voce*, 1909. február 11.
- SVEVO, Italo (1969), La coscienza di Zeno in *Romanzi*, in *Opera Omnia*, Milano, Dall'Oglio.
- VAJDA György Mihály (2000), *Egy irodalmi Közép-Európáért*, Budapest, Fekete Sas.
- WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter – RUMPLER, Helmut et alii (1973–2014), *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, Wien, Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- WEIL, Joseph (1885–1902) (Hrsg), *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Auf Anregung und unter Mitwirkung Seiner kaiserlichen und königlichen Hoheit des durchlauchtigsten Kronprinzen Erzherzog Rudolf*, 24 vols. Wien, Kaiserlich-Koenigliche Hof- und Staatsdruckerei, Alfred von Hölder.

GIUSEPPE ANTONIO CAMERINO

Michelstaedter „rettoricájáról”

Schopenhauer szerepéről és néhány hivatkozás a „bécsi” nyelvfilozófiára

Ez alkalommal Carlo Michelstaedter retorika (*rettorica*) fogalmának természetét szeretném vizsgálat tárgyává tenni: negatív és illuzórikus fogalom, amelyet szigorúan opponál mint ellenlábás az, amit a szerző hitelesen erkölcsinek és pozitívnak fog fel, vagyis a meggyőződés (*persuasione*). Új, speciális elemzésekről van szó, amelyek kiegészítik a sok évvel ezelőtt megjelent könyvben írottakat (CAMERINO 2005, 9–17) és nyilvánvalóvá teszik a fent említett fogalom kialakítására gyakorolt Schopenhauer-hatást (akinek olasz nyelvű kiadását a goriziai szerző szerette volna elkészíteni és gondozni, l. MICHELSTAEDTER 1983). Különösen Michelstaedter *A meggyőződés és a retorika*¹ című értekezésének befejező részében kapcsolódik nagyon sok gondolat közvetlenül a *Welt als Wille und Vorstellung* (*A világ mint akarat és képzet*)² legfontosabb tanításához. A Hegellel és az idealista jegyeket mutató gondolkodókkal folytatott vita nagy visszhangra talált a hasonló terminusokkal dolgozó goriziai filozófusnál, az ő lapjain a *rettorica* fogalmának negativitása és illuzórikus mivolta napnál világosabb, konzekvens diagnózison alapszik: az emberek számára abszolút mértékben lehetetlen, hogy közöljék saját létük legőszintébb és legbelsőbb lényegét; tudatában kell lenni annak, hogy még a részleges átadás sem lehetséges, az álmokból és általában a belső életből származó legintimebb érzéseket sem lehet közölni, végül az egyes individuumok teljes külső valósága is csak konvencionális szavak által szabályozott, eredetiségétől és kreativitásától megfosztott, jogtalanul használt nyelven mutatkozhat meg. Más szóval, a szavak mindegyike csak egy konvencionális jel neve, a kifejezést Michelstaedter Parmenidész antik görög filozófustól közvetlenül vette át: ἐπίσημον, azaz a *név mint konvencionális jel* (P & R, 164). Következésképpen, ha a nyelvet a közhasználat

¹ Minden idézet a kritikai kiadásból való, CAMPAILLA (1982), a továbbiakban (R & P 1982) rövidítéssel. A magyar fordítások: Ördögh Éva munkája

² A következő kiadásra hivatkozom: SCHOPENHAUER 1977, I vol. III. és IV., az idézetek az értekezésnek a jelen munka szempontjából érdekes második részéből valók. Újabb olasz fordítás: SCHOPENHAUER (2013). Megjegyzés: A szövegben és a jegyzetekben előforduló minden németből idézett rész az én (G. A. C.) fordításom.

konvencionális jelei szerint kodifikáljuk, nem lesz más, mint „üres szavak falatja” (*offa*. az olaszban alig használt szó jelentése, Cerberus története alapján, lekenyerezésre, megszelídítésre alkalmas, altatót tartalmazó lepény-darab, *Aeneis*, VI. 420 – P. J.), vagyis előzetesen elkészített jelek mechanikus használata, „Így tesz az ember is a társadalomban: az elkészített billentyűzeten megtalálja a szokásos jelet, mint egy hangot a zongorán. Majd a szokásos jelek szokásos módozatokká, rendszerekké állnak össze. S az ember nem a saját dallamát játssza a zongorán, hanem a mások által *előírt* hangokat. – Így fordulhat elő, hogy az előregedett társadalomban a nyelv kikristályosodik.”³

A következő oldalon azután, egyedülálló módon jegyzetben (R & P 1982, 166), eredeti német nyelven idézett egy részletet a *Philosophie der Geschichte*-ből (Történetfilozófia); a fiatal goriziai jelezni akarta, hogy még Hegel is számot vetett volna a szellemi folyamatok kikristályosodásának és a nyelvnek a civilizáció, a modern társadalmak rendszerei általános fejlődésével, ahogy állította, együtt járó kulturális elszegényedésnek a jelenségével; még akkor is, ha a stockholmi gondolkodó ezt mint *ein eigentümliches Phänomen*, különös jelenség tekintette, amely, mindent összevéve, elhanyagolható a történelem racionalitásának magasabb rendű fejlődéséhez képest (HEGEL 1924, 112, Kap I). Minden egyes ember számára szörnyűnek tetszene, ha lehetetlen lenne egyéni nyelven megszólalnia, állítja Michelstaedter, képtelen volna valami olyant kifejezni, ami belőle hiteles és eredeti; és szöges ellentétben annak optimizmusával, aki a szellem mindig magasabb szint felé való progresszív fejlődésben hisz, vagy aki úgy véli, hogy a hiteles nyelvi kommunikációt a nyelvtani előírások garantálni tudják, Michelstaedter szenvedélyes és ragyogó elemzéssel reflektál a *καλλόπιγμα ὄρφνης* (*abszolút látszattá*) vált, már csak egy kis sötét életösztönt tartalmazó szó lidércnyomásos állapotára (P & R 1982, 171 és 173): „A szavak mindenkinek azonos módon meghatározott viszonyokra vonatkoznak majd.” Akkor mindenek fölött a *τόποι κοινοί* (közhelyek) a fognak uralkodni, s ezeken „Mint valami hangszer billentyűzetén, az emberek kölcsönösen játszani fognak egymáson. Akkor jó kis móka lesz, ha valaki *retorikát* akar majd írni” (P & R, 1982, 174–175).

Az értekezésnek *A meggyőződésről* szóló első részében Michelstaedter németül idézi a következő verssorokat: „*Beredt* wird einer nicht / durch fremder Reden Macht, / ist nicht sein eigen Geist / zur *Redlichkeit* gebracht” (Az ember nem válhat ékesszólóvá / más szavainak ereje által, / ha a saját szelleme nem / hajlik a becsületességre).⁴ Michelstaedter kiemeli a kapcsolatot a *beredt* és a *Redlichkeit* szavak között, és a jegyzetben felhívja a figyelmet a sor lefordíthatatlanságára.

Fremde Rede: fontos és egyáltalán nem véletlen fogalmi utalás, lényegét tekintve közel áll s *Hirngespinsten* (képzeltetés, kimérák), a *leere Hülsen* (üres burok, héj)

³ R & P 1982, 129 és 165. Kurzív: C. M.

⁴ P & R 1982, 88. Kurzív: C. M.

vagy a *Scheinbegriffe* (illuzórikus és látszólagos fogalmak) metaforikus meghatározásához, amelyet Schopenhauer, ahogy ezt majd bizonyítjuk, egyértelműen vádolja és kárhoztatja az elvont fogalmakat, amelyeket Michelstaedter, mint láttuk, „üres szavak falatjának” nevez, s amelyeket a bécsi Hugo von Hofmannsthal jól ismert *Brief des Lord Chandos* (*Lord Chandos levele*) című, első alkalommal a berlini „Der Tag-ban” 1902 októberében megjelent írásában *modrige Pilz*hez (*penészes gombák*) hasonlított⁵

A goriziai filozófus tanulmányának *Della rettorica* (a szót Michelstaedter következetesen két t-vel írta – P. J.) című, *Második részében* visszatér az általunk idézett német nyelvű négy sorosban megfogalmazott figyelmeztetéshez, azzal a megjegyzéssel, hogy „az emberek beszélni fognak, de οὐδὲν λέξουσιν” (semmit sem fognak mondani); ezt a figyelmeztetést, szerinte, fel lehet ismerni Szophoklész Élektarájának nővére, Khrüzotémisz elleni vádjában, akit az anyja, Klütaimnésztra tanított, és semmit sem tudott abból kifejezésre juttatni, ami a sajátja volt (κοῦδὲν ἐκ σαυτῆς λέγεις, P & R 1982, 174). Az emberek beszélni fognak, de semmit sem mondanak majd (οὐδὲν λέξουσιν). Élektra hozzájuk szól, amikor ezt mondja Khrüzotémisznak: „Minden tanácsra, melyet itt adsz nekem, / ő oktatott, nincs egyetlen saját szavad.” „A társadalmi ember” – pontosította Michelstaedter néhány lappal korábban – „nem jut dűlőre a valóságával,⁶ közvetlen módszere egy adott közeli viszony jele. (...) A szavak pedig azzal, hogy beszéd közben homályosak és bizonytalanok maradnak, elveszítik annak a lehetőségét, hogy teljesen átadják a mondandót, noha ezáltal különben világosak lennének” (P & R 1982, 166 és 168). Továbbá:

„Annak, aki meggyőződés nélkül él és nem is akarja a meggyőződést, nincs olyan célja, amely kilépne a pontból, vagy ha mégis, legfeljebb azért, hogy megismétlődjön a múltban vagy a jövőben. A felszínesen megélt kapcsolatok, amiket a cél, a kellés vagy a lehetőség mozgat, összekeverednek egymással és a közvetlen valósággal. (...) Ha valaki beilleszkedett a társadalom kínálta életmódba, annak kielégítő, ha a mindennapjaiban a megszokott módon fejezi ki a megszokott dolgokat, és oda süllyed, hogy a mások által ilyen esetekben mondott frázisokat ismételteti, anélkül hogy értené, s teszi mindezt abban a reményben, hogy majd őt is hasonlóképpen megértik. – Mi több, így szerezhethet magának tökéletes »stílust«, »nyelvezetet«, anélkül, hogy

⁵ HOFMANNSTHAL 1974, 40. „Die abstrakten Worte, deren sich doch die Zunge naturgemäß bedienen muß, um irgendwelches Urtheil an den Tag zu geben, zerfielen mir im Munde wie modrige Pilze»

⁶ Eredetiben: è ridotto a non uscìr dal punto colla sua realtà. Jelentése, tágabban értelmezve: a valóságával nem akar kilépni abból a pontból, amelyre le van szűkítve. Így érthető az alábbiak pont-hasonlata. A *jel* itt inkább *jelzés* értelemben szerepel. (A szerk.-fordító P.J. megjegyzései a mondat magyar fordításához.)

bármit is mondana. (...) Ha abban maradunk, hogy a nyelv jövőjét teljes egészében az aktuális látásmód határozza meg, akkor a nyelv szerves élete, amely – mint az emberi élet funkciója – ott lüktet minden szóban és szókapcsolatban, bizony felbomlik és elsatnyul, amikor az embert a társadalom nyújtotta biztonság lesüllyeszti a helyre és a pillanatra” (P & R 1982, 169–171).

Tehát a társadalmi biztonság fogalma is maximálisan illuzórikus. Az emberek azt hiszik – folytatja a goriziai filozófus –, „*nekik elegendő, amit tudnak az életről*”, azt gondolják biztonságos világban élnek és boldog jövő felé haladnak, nem tudják, hogy „(...) valójában a társadalom felszínén lebegnek, mint egy száraz falevél a víz felszínén, amit az *összetartó molekuláris erők egyensúlya* tart fenn. Elég egy könnyű fuvallat, hogy meglássák, mennyire ingatag alapra építettek a szükségletekkel szemben (...)”⁷

Páratlanul tanulságos Michelstaedternek ezeket a rendkívül fontos észrevételeit egybevetni a *Világ* néhány passzusával, amelyben Schopenhauer erőteljesen támad minden elvont és megalapozatlan fogalmat, vagy visszatérhetünk Michelsstaedter Parmenidésztől és Platón *Gorgiász*ából, ebben a sorrendben, átvett meghatározásaira is, mint amilyen a *ὄνομα ἐπίσημον*-t (*a név mint konvencionális jel*), illetve a *καλλωπίσματα ὄρφνης*-t (*a sötétség díszei*). Schopenhauer ugyanilyen módon nevezi ezeket *Welt von Hirngespinsten*nek, kimérák világának, más szóval tisztán absztrakt fogalmaknak, amelyekkel délibábos filozófiát vagy teológiát lehet ugyan építeni, de ami sohasem nyújthat a való világról hiteles ismeretet. Valóban, a fogalmak építésének (*Begriffsarchitekt*), folytatva a gdanski filozófus gondolatmenetét, „brauchte man nur naiv zu fragen, wo (...) all die Dinge seien, von denen er so Vieles zu berichten hat, und woher er die Gesetze, aus denen er seine sie betreffenden Folgerungen zieht, kenne? (...). Aber freilich (...) er durch solche Begriffe, in denen, vermöge der Abstraktion, als getrennt gedacht wird, was unzertrennlich, und als vereint, was unvereinbar ist, weit über die Anschauung, die ihnen den Ursprung gab, und damit über die Grenzen ihrer Anwendbarkeit hinausgeht zu einer ganz anderen Welt, als die ist, welche den Baustoff hergab, aber eben deshalb zu einer Welt von Hirngespinsten”⁸ (magunkat naivnak mutatva nekünk viszont csupán azt kell kérdeznünk, végül is hol vannak mindazon dolgok, amelyekről az illetőnek oly sok közölnivalója van, és hogy honnan ismeri azokat a törvényeket, amelyekből a nevezett dolgokra vonatkozó következtetéseit levonja. Ő azonban [...], olyan fogalmak révén, amelyekben, az absztrakciónak köszönhetően, elválasztottnak gondoljuk el azt, ami elválaszthatatlan, és egységesnek, ami egyesíthetetlen, messze túlmegy az eredetüket képező szemléleten – és ezáltal al-

⁷P & R 1982, 175–176. Kurzív: C. M.

⁸SCHOPENHAUER 1977 a, II.S.16. Magyarul Csejtei Dezső és Juhász Anikó fordítása.

kalmazhatóságuk határain is, és olyan világba jut, amely teljesen más, mint az, ami az építőanyagot szolgáltatta: az agyrétek világába).

Látható, hogy a német gondolkodó jóval Michelstaedter előtt hangsúlyozta súlyos kritikáját az idealista faktúrájú elvont fogalmakkal szemben (Hegeltől a Schelling-iskoláig) – mint például: véges/végtelen, lét/nemlét, egység/pluralitás, és még nagyon sok egyéb –, amelyeket ő gúnyosan, mint mondtuk, *leere Hülssen*nek, üres héjaknak határozott meg: ez Hegel és követői által gyakran alkalmazott indokolatlan használat, nemcsak „in der Erkenntnistheorie und in der Naturphilosophie, sondern auch in der Ethik” (az ismeretelméletben és természetfilozófiában, hanem az etikában is, SCHOPENHAUER 1977a, 100–101): és, azért volt Schopenhauer célpontja ebben az esetben a Berlieni Akadémia teológusa, Friedrich Schleiermacher, mert nála különösen súlyos a nyelv közlő szerepének az elvesztése; azzal, hogy a fogalmak fent említett építészei az absztrakcióért küzdve csak látszatokat fogalmaznak meg (pontosan *Scheinbegriffe*; SCHOPENHAUER 1977a, 101), homályos nyelven leírt gondolataikat szóvirágokkal hintik tele, erőltetett körülírásokkal megakadályozzák a teljes megértést, negatívan befolyásolják a nyelv kommunikatív funkcióját: „ami ahhoz hasonló érzést kelt, mint amikor valaki nagyon könnyű tárgyakat akar levegőbe dobni: ugyanis az erő és az erőfeszítés is jelen van, de hiányzik a tárgy, amely befogadná, hogy megvalósítsa a cselekvés következő pillanatát (welches eine Empfindung gibt, der ähnlich, die beim Versuch, sehr leichte Körper zu werfen, entsteht: die Kraft nämlich und auch die Anstrengung ist da: aber es fehlt am Objekt, sie aufzunehmen, um das andere Moment der Bewegung herzustellen)”.⁹

Hogyan lehet nem látni a gdanski filozófus eme végtelenül pontos jelzéseiben a michelstaedteri *rettorica* fogalmának minden kétséget kizáró forrását? A goriziai fiatalember egyébként egyáltalán nem az egyetlen, aki megértette az osztrák–magyar birodalom történeti és kulturális klímájában nagyon elterjedt *Világ* szerzőjének a tanítását. Tekintettel erre a különleges történeti–kulturális klímára, bizonyára nem meglepő az a tény, hogy a goriziai filozófus által szigorúan kidolgozott etikai és ismeretelméleti fogalmak mindenben rokonságot mutatnak és nagyon koherens módon kapcsolódnak össze azokkal az alapmotívumokkal és toposzokkal, amelyekre nem egy filozófus, hanem egy zseniális elbeszélő, Italo Svevo – Schopenhauer életfogytig tartó olvasója, aki egyébként Michelstaedternek anyakönyvileg is apja lehetett volna – fel fogja építeni rendkívüli és eredeti narratíváját.¹⁰ Kettőjük között, jóllehet ugyanazon a területen éltek, s mindketten

⁹ SCHOPENHAUER 1977a, 79. A teljes nyelvi megértés hiányáról lásd *Parerga und Paralipomena*, in ID., *Werke*, cit., vol. X, 565 s.

¹⁰ Korábban már kimutattam számos egybeesést a két szerző fogalmi kijelentései, sőt stílusa között: lásd CAMERINO 2005, 19–34. (*L'impossibile cura della vita e della società. Affinità di Svevo e Michelstaedter con la cultura asburgica* c. fejezetet.)

a császári-királyi Ausztria alattvalói, természetesen nem volt semmiféle, még közvetett kapcsolat sem; úgy gondolom azonban, figyelemre méltó és megfontolásra érdemes egy újabban előkerült dokumentum: a triezsti író magánkönyvtárához tartozó szövegek egyik csoportjának részeként megtalálták a *Dialogo della salute* másolatát (Beszélgetés az egészségről, MICHELSTAEDTER 1912).

Szeretnénk emlékeztetni arra, hogy mielőtt Michelstaedter Firenzébe költözött volna mint a Regio Istituto di Studi Superiori hallgatója, 1905 októberében beiratkozott a Bécsi Egyetem Matematikai Karára, amelyet rövid időn belül látogatni kezdett testvéri barátja, a buzgó schopenhaueriánus Nino Paternolli is. Ezekben az években az osztrák–magyar monarchia fővárosában jelentős mértékben erősödött a *Sprachkritik*, a nyelvkritika körüli vita, amelyben főleg, de nem kizárólag a tudományok, a fizika és a matematikai logika képviselői vettek részt. Arra is érdemes figyelni, hogy csak néhány évvel korábban, 1901–1902-ben jelent meg három kötetben Fritz Mauthner *Beiträge zu einer Kritik der Sprache* (Adalékok a nyelv kritikájához, MAUTHNER 1982) című műve. A Prágai Egyetemen tanult cseh származású gondolkodó mestere a természettudós és erősen schopenhaueri indíttatású teoretikus Ernst Mach volt, a kémiai és a fizikai tudományok művelője, de egyben, és ez igen fontos szempont, a lelki érzetek elméletének a szószólója is. Az utóbbit úgy fogta fel, mint az igazi megismerés eszközét és mértékét: Machnak a nyelv krízisééről szóló tanítását ebben az időszakban a bécsi viták főszereplői gyakran önállóan és egymáshoz viszonyítva differenciált módon értelmezték: mint a fiatal Robert Musil, aki 1908-ban a Berlieni Egyetemen védte meg *Beitrag zur Beurteilung der Lehren Machs* (Adalékok Mach tanainak megértéséhez)¹¹ című disszertációját, vagy mint Mach egy másik prágai tanítványa, a költő és drámaíró Hugo von Hofmannsthal.

Azokban az években Bécsben nyelvfilozófiával foglalkozó tudósok és filozófusok szeme előtt lebegett Gottlob Frege is, aki egész életén keresztül állhatatosan igyekezett megvalósítani azt a szándékát, hogy reprodukálja a tiszta gondolkodás aritmetikai mintára alapozott formulanyelvét (fiatalkori kis írásának alcímét parafrazálva, FREGE 1879), és megalkotta az úgynevezett „propozicionális logika” fogalmát, amelyet úgy tekintett mint természetes és egyszerűsített formát a tartalmazott jelentések átvitelében az úgynevezett „predikatív” logikához viszonyítva, amelynek révén egy mondat jelentése pusztán megértésének stádiumából továbblép egy adott kijelentés igazságáról vagy hamisságáról alkotott tényleges ítélet stádiumába.

Természetesen Schopenhauer tanítása Fregénél is evidensen jelen van, mint ahogyan evidens például az is, hogy ez a tanítás nagyon nyilvánvaló nyomokat hagyott a *Naplókon*, és a kortárs bécsi–mitteleurópai irodalom legismertebb kép-

¹¹ Újrakiadása 1980-ban jelent meg a Rowohlt kiadónál, *Sulle teorie di Mach* címmel megjelent olasz kiadás MAZZINO Montinari fordítása, Milano, Adelphi, 1973 (coll. „Piccola biblioteca Adelphi”).

viselőinek, mint amilyen a vitatott Weininger, Kraus, Kafka, Musil, Schnitzler vagy az említett Italo Svevo, más, többé-kevésbé önéletrajzi lapjain. Egyébként az sem véletlen, azoknak az éveknek egyik legfőbb szereplője, Sigmund Freud elismeri, hogy pszichoanalitikai kutatásaiban felhasznált néhány alapvető fontosságú és meghatározó útmutatás a gdanski filozófustól származik.¹²

Továbbra is Michelstaedter *rettoricájának* kulcspontjainál maradva, véleményem szerint külön figyelmet kellene szentelni, legalábbis a példa erejéig, a már említett Mauthner alakjának és műveinek, aki nyíltan kijelenti, hogy kutatásaihoz az indíttatást Schopenhauertől kapta, ahogyan az a *Selbstdarstellung (Önarckép)*¹³ című cikkében olvasható. Itt a cseh gondolkodó felidézi azt az eseményt, amikor barátja, Adolf Merkel kölcsön adta neki Hegel *A szellem fenomenológiáját*: „(...); ich war aber durch Schopenhauer schon so sehr gegen Hegel eingenommen, daß ich damals nicht einmal die ungeheure Begriffsarchitektur nach Gebühr bewunderte” („de én, Schopenhauernek hála, már annyira elfogult voltam Hegellel szemben, hogy abban az időben annak a hatalmas fogalmi építménynek még érdemeit sem értékeltem”).

Látható, hogy ennek a kijelentésnek a tónusa a Schopenhauerre jellemző vitatkozó hangvétellel állítható egy sorba: megjegyzendő a *Begriffsarchitekt* főnév is, amely ironikus alkalmazásban felidézi a *Welt als Wille und Vorstellung*ban szereplő, már említett *Begriffsarchitektet*. Mauthnert különösen ámulatba ejtette Schopenhauer *Az elégséges alap négyszeres gyökeréről (Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde)* írt tanulmánya, amely, mint ismert, a természet és az ész kapcsolata kanti gondolatának nyomán megkísérli azonos struktúrájú és faktúrájú okokra visszavezetni az egész emberi természetismeretet, matematikai logikát, fizikát és etikát, úgy is, ha részleteikben ezek különböző vagy nagyon különböző jelenségeket és látszatokat mutatnak. Ez nem jelenti azt, hogy a nyelv-észemétől (*Logosz*, ahogyan Arisztotelész meghatározta és a reá következő filozófiai hagyományban újabb érvekkel pontosították) szigorú, különféle ítéleteket összehasonlító módszerrel ne lehetne elválasztani, mint negatívokat és üreseket, az absztraktként meghatározott fogalmakat, ahogyan a harmincadik paragrafusban (*Logische Wahrheit*) Schopenhauer hangsúlyozza: „Eine solche Begründung eines Urtheils durch ein anderes entsteht immer durch eine Vergleichung mit ihm: diese geschieht nun entweder unmittelbar, in der bloßen Konversion, oder Kontraposition desselben; oder aber durch Hinzuziehung eines dritten Urtheils, wo denn aus dem Verhältnisse der beiden letzteren zueinander die Wahrheit des zu begründenden Urtheils erhellt. Diese Operation ist der vollständige *Schluss*” („Az egyik ítélet másikkal történő megalapozása mindig a vele való összehasonlítás

¹² Freud Schopenhauer iránti adósságával külön foglalkoztam nemrégén egy kongresszusi előadáson, lásd CAMERINO 2014, 126–138.

¹³ MAUTHNER 1922, 2 / 122 (kettős számozás).

keresztül történik: ez az összehasonlítás vagy közvetlenül, egyszerű átalakításban vagy ellentétbe állítással történik, vagy egy harmadik ítélet hozzáadásával, ennek következtében a két utóbbi egymás közötti kapcsolatából világosan kiemelkedik a megalapozandó ítélet igazsága. Egy ilyen eljárás tökéletes következtetés”).¹⁴

Hangsúlyozni kell, hogy *Az elégséges alap négyszeres gyökeréről* részlete rendkívüli módon hasonló, mint már említettünk, *A meggyőződés és a retorika* néhány jellemző kijelentéséhez, mint például: „(az ember) amikor beszél, elemi fogalmi viszonylatokon keresztül vergődik át, de minél többet töri a fejét, annál kevesebbet ért belőle. A szavak pedig azzal, hogy beszéd közben homályosak és bizonytalanok maradnak, elveszítik annak a lehetőségét, hogy teljesen átadják a mondanót (...)” (P & R, 168). Evidens, hogy a *referenciák* (azaz *hivatkozások*) és a *relációk* (előbb hivatkoztunk a főnévre) szinonimák¹⁵ is tökéletesen visszaadják a *Verhältnisse* (többes szám) terminust, amelyet pontosan *Az elégséges alap négyszeres gyökeréről* most idézett részlete tartalmaz. Ez az a hely, amelyre Michelstaedter nyilvánvalóan utal, amikor színesen magyarázza, hogy a nyelv szép organizmusát alkotó „szavak pontos individualitásból *partes materiales* lesznek (...)”; néhány sorral később hozzáteszi: „egy *ragyogó* (eredetiben: *rivelatore* – P. J.) mondat élő szövetét is lerontják a rákövetkező színtelen mondatok, melyeket, mint a láncra fűzött gályarabokat, olyan nehézkes kötőszavak kapcsolnak össze, mint „és aztán”, „és akkor”, „mivel”, „hogy” stb. (P & R 1982, 169).

Nagyon nagy kísértést érzünk, hogy a *partes* szóról – azaz az osztatlan és oszthatatlan nyelv szervezetével, „egy *feltáró* (*rivelatore*, C. M. aláhúzta a szót!) mondat szép organizmusával” szembeszegülő *partes materiales*ről – feltételezzük, Michelstaedter azért használhatta a kifejezést, hogy nyíltan utaljon Hofmannsthal *Chandosbrieffjének* (első kiadása 1902-ben jelent meg) már idézett helyére, ahol többek között az alábbi olvasható: „Es zerfiel mir alles in Teile, die Teile wieder in Teile, und nichts mehr liess sich mit einem Begriff umspannen” („Minden részeire bomlott előttem, a részek megint részeikre és semmi sem akart egy fogalom alatt megférni”). Ezeket a részeket hívta a goriziai filozófus *partes materiales*nek, amelyek egyre inkább arra szolgálnak, hogy a nyelv anyagi használatra épített mesterséges, halódó, személytelen, illuzórikus láncolatokra essen szét. Ezekre a láncolatokra tekintett csüggedéssel a hofmannsthal *Chandos* is, aszerint, ami kicsit lejjebb olvasható: „Die einzelnen Worte schwammen um mich; (...) Wirbel sind sie, in die hinabzusehen mich schwindelt, die sich unaufhaltsam drehen und durch die hindurch man ins Leere kommt” („A szavak egyenként úszkáltak körül-

¹⁴ SCHOPENHAUER 1977b, *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde. Eine philosophische Abhandlung*, in ID., *Werke*, cit., Bd. V (Teilband 1), § 30 (*Logische Wahrheit*).

¹⁵ A *riferenza* elavult szó, a 20. század kezdetéig használatban volt *riferimento* (hivatkozás), *collegamento* (kapcsolat, összekapcsolás), *relazione* (vonatkozás, viszony) jelentéssel: ez utóbbi terminus szintén olvasható az idézett szövegben.

tem; [...] örvények ezek, szédülök, ha beléjük nézek, megállás nélkül forognak és rajtuk keresztül az űrbe visz az út”¹⁶.

Michelstaedter *rettoricája* szerint ezeket az üres nyelvi örvényeket az ember hozta létre, aki képtelen meghallani saját legigazibb belső természetét, és aki emiatt képtelen felismerni, hogy csak a *persuasione* és *infinita potestas* végső birtoklása jelenti számára a megoldás és az üdvözülés útját:¹⁷ ez a mély gondolat azonban kívül esik kutatásainak itt körvonalazott határain, egy későbbi, kiegészítő fejezet témáját fogja alkotni; az lesz az utolsó fejezet. Michelstaedter elmékedése visszafordíthatatlan pályájának itt végpontjára ér, amelyben a közös irányba tartás, a Schopenhauer által kimondott *noluntas*nál való kikötés folyamatára tett utalások továbbra is igen jelentősek maradnak.

Pál József fordítása

Bibliográfia

- CAMERINO, Giuseppe A. (2005), *La persuasione e i simboli. Michelstaedter e Slataper*, Edizione riveduta e accresciuta, Napoli, Liguori. (1^a edizione: 1993, Milano, Istituto Propaganda Libreria)
- CAMERINO, Giuseppe A. (2014), Singolarità e malattia in Svevo, con richiami testuali a Freud e Schopenhauer, in Atti del Convegno Internazionale sul tema *Italo Svevo e le scienze: vita, tempo, scritture* (Ruhr-Universität di Bochum – febbraio 2012), a cura di Marie Guthmüller e Esther Schomacher, in *Aghios. Quaderni di studi sveviani*, fss. 7–8, 2014, 126–138.
- FREGE, Gottlob (1879), *Begriffsschrift. Eine der arithmetischen nachgebildete Formelsprache des reinen Denkens*, Halle, Verlag von Louis Nebert.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1924), *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, Leipzig, Verlag von Philipp Reclam jun.
- HOFMANNSTHAL, Hugo von (1974), *Ein Brief. Lettera di Lord Chandos*, ed. bilingue, Introduzione di Claudio MAGRIS, Traduzione di Marga Vidusso Feriani. Milano, Rizzoli.
- JANIK, Allan – TOULMIN, Stephen (1973), *Wittgensteins's Vienna*, published by Simon and Schuster, New York, [trad. Italiana, *La grande Vienna*, Milano, Garzanti, 1975].
- MAUTHNER, Fritz (1922), *Selbstdarstellung. Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, hg. Von Dr. Raymund SCHMIDT, Leipzig, Verlag von Felix Meiner.
- MAUTHNER, Fritz (1982), *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, Frankfurt am Main, Ullstein (Neuaufgabe),

¹⁶ Az utóbbi két idézet: HOFMANNSTHAL, Hugo von *Ein Brief*, 40–42. Magyarul Lányi Viktor fordítása.

¹⁷ P & R 1982, 128. Az *infinita potestas*ról és *persuasione*ről Michelstaedternél szeretnék ismét utalni már idézett tanulmányomra: *L'impossibile cura della vita e della società*; különös tekintettel az alábbi oldalakra, 24–25 és 32–34.

- MICHELSTAEDTER, Carlo (1912), *Dialogo della salute*, Genova, Edizioni A. F. Formiggini.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (1982), *La Persuasione e la Rettorica*, edizione critica, a cura di S. CAMPAILLA, Milano, Adelphi.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (1983), Epistolario, in *Opere*, a cura di Sergio CAMPAILLA, vol. II, Milano, Adelphi.
- MICHELSTAEDTER, Carlo (2013), *A meggyőződés és a retorika*, fordította ÖRDÖGH Éva, Budapest, Medicina.
- MUSIL, Robert (1980), *Beitrag zur Beurteilung der Lehren Machs und Studien zur Technik und Psychotechnik*, Berlin, Rowohlt (Wiederdruck).
- SCHOPENHAUER, Arthur (1977a), Die Welt als Wille und Vorstellung, in ID., *Zürcher Ausgabe. Werke in zehn Bänden*, Text nach der historisch-kritischen Ausgabe von Arthur Hübscher, B. de I–II e III–IV. Zürich: Diogenes Verlag.
- SCHOPENHAUER, Arthur (1977b), *Über die vierfache Wurzel des Satzes vom zureichenden Grunde. Eine philosophische Abhandlung: Werke*, zit., Bd. V (Teilband 1).
- SCHOPENHAUER, Arthur (2013), *Il mondo come volontà e rappresentazione*, 2 voll. a cura di Giorgio BRIANESE, Torino, Einaudi.

MARCO CARMELLO

Meggyőződés: a „finis monarchiae” víziója a birodalom határainál

Gondolatok Carlo Michelstaedterről

Bevezetés

A meggyőződés és a retorika második részének harmadik fejezete *A retorika az életben* címet, valamint az ókori görög „*Hé perì kakòn koinias*” („vagy a gonoszok szövetkezése”) alcímet viseli. Ez a fejezet a szerző, azaz a fiatal Carlo Michelstaedter és egy *testes úr*, a *Belle époque* korának arisztokrata képviselője közti párbeszéddel kezdődik.

Feltételezhetjük, sőt biztosan így is van, hogy Carlo és a *testes úr* közti párbeszéd közös elemeket mutat egy teljes generációnak az apák¹ világa miatt érzett aggodalmával. Ez az aggodalom persze nem csupán az osztrák–magyar világban volt érezhető, ahol az erősen mediterrán vonásokat mutató Gorizia ezekben az években „Közép-Európa Nizzája” volt – ahogyan akkor nevezték –, hanem az egész nyugati világban elterjedt.

Az bizonyos, hogy az első világháborút követő éveket erősen meghatározták azok a buzgó úttörők, akik azt az avantgárd mozgalmat indították útjára, amely magával sodorta egész Európát Párizstól Berlinig, egészen a futurista mozgalomnak helyet adó Olaszországig. Persze Európában mindenhol érezhető volt a „rég” és „új” közti versengés. Olyan versengés volt ez, amelynek az esztétika csupán egy területe volt, de amely léte miatt talán az „új” hullámának leginkább ki volt téve. Egy hely, ahol a feszültségek „természetesen” fejeződhetnek ki, melyek éppen a

¹ Alberto Michelstaedter, Carlo édesapja kiolvasta a szövegből az apák ellen való fordulás jelentését, amely a *Meggyőződés* ezen oldalán erős önéletrajzi elemet is hordoz. Nem véletlen, hogy Michelstaedter édesapja elrendelte, hogy ezek az oldalak ne szerepeljenek a szövegben, megakadályozva ezzel, hogy megjelenjenek a *Meggyőződés* első kiadásában, Carlo jó barátja, Vladimiro Arangio Ruiz gondozásában, amely 1912 és 1913 között jelent meg a Formiggininál, s ugyanígy ki kellett hagyni a mű második megjelenésekor is, 1922-ben a Valecchinál, Emilio Michelstaedter, Carlo unokatestvére gondozásában megjelenve. Meg kell figyelni azonban a Sansoni 1958-as kiadását, ugyanis Gaetano Chiavacci, Carlo egy másik barátja végre teljes egészében jelentethette meg a művet (MEROI 2011, 135–179).

művészi kifejezésnek köszönhetően érhatték el azt a világosságot, ami által más területeken is kibontakozhatott a „rég” és „új” versengése.

Ez a versengés azonban az Osztrák–Magyar Monarchia kettős ege alatt igen sajátos vonást ölt, amit nagymértékben meghatározott az a rugalmatlanság, amely a XIX. század utolsó évtizedeiben, de valójában már az 1867. június 12-én² kihirdetett osztrák–magyar *kiegyezés* [*Ausgleich*] óta jellemezte a császári intézményt.

Ma már nehéz felismerni, hogy ez a merevség milyen súlyos mértékű befolyást gyakorolt egyesek, köztük a korszak legeltökéltebb kulturális újítóira is. Ez főként azért nehéz, mert a felbomlást követően az Osztrák–Magyar Monarchia saját mítoszának adott életet, s ezáltal sikerült felvennie egy olyan szimbolikus jelentést, amely éppen a kétközpontú monarchia felbomlása miatt változott meg gyökeresen (MAGRIS 2009).

Feladatunk tehát az, hogy túllépjünk ezen a jövőbeli és posztumusz Habsburg-mítoszon, miközben az ideális okokat vagy jobban mondva azt a lényegi örökséget kutatjuk, amelyre az osztrák–magyar császári eszme a császárságban élő és kialakuló értelmiségi világ szemléletének megértését alapozta. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az osztrák rugalmatlanság, amiről most beszélünk, nem csupán egy társadalmi test és egy, a megújulásra drámaian képtelen politikai intézmény „betegsége”, hanem az egyének betegsége is, egyfajta különféle képpen befecskendezett „méreg”, amelytől éppen a korszak osztrák–magyar értelmisége és művészei közül a leginkább újító szellemű egyének fertőződtek meg.³

Carlo Michelstaedter passzusa, amit vizsgálunk, az egyik legjobb példája ennek a rugalmatlanság és nem rugalmatlanság közötti különleges belső kapcsolatnak. Nem véletlenül választottuk a goriziai szerző művét, ezen belül is ezt, „a gonoszok szövetségét” tárgyaló központi részt, a „retorika” szociális kifejeződését, ami, úgy tűnik, nagy részben egybevág azzal a különleges „Habsburg antropológiával”, ami a kétközpontú birodalom „tökéletességét” volt hivatva felmutatni.

² Az Osztrák–Magyar Monarchia történelméről lásd CORNWALL (1990) e VALIANI (1996). Telsejeseen eltérő helyzetekről referenciaként lásd Fejtő Ferenc munkáját (FEJTŐ 1988).

³ Nagy részben egyetértünk tehát Arthur Tatossian pszichoanalitikus megközelítésével, aki az *Edipe en Cacanie* (1988) című művében felvázolja a pszichoanalízis születését és a freudi gondolatok fejlődését a századvégi Ausztria antropológiai helyzetéig.

AEIOU⁴

A Michelstaedter műve és a közép-európai kortárs kultúra közötti szoros kapcsolat már nyíltan és bizonyítottan (HARRISON 1996 e CAMERINO 1993) megmutatkozott. Az tehát, hogy a fiatal goriziai szerző kulturális látótere megegyezik Trakléval, Rilkéével, Krausével és a fiatal Lukácséval, tagadhatatlan. Igaz, csak részben, de a kulturális látókör mellett a szociálpolitikai környezet is megegyezik.

Ahogy már megjegyeztük, néhány trieszti és goriziai határ menti irodalomról szóló klasszikus tanulmányból kiindulva (ABRUZZESE 1979), éppen a határ jelenléte formálta Gorizia és Trieszt között, a császárság nyugati határa mentén élő olasz nyelvű alkotók intellektuális és művészeti alkotásait.

Meg kell említenünk, hogy ennek a területnek a helyzete a másik nagy nyelvi és kulturális területhez, a kétközpontú császárság határain belül elhelyezkedő Trento-hoz és Trentínóhoz képest is különleges. Különböző Trieszt és a város környékének, köztük Gorizia és Isztria gazdasági jelentősége. Ebben az esetben etnikai határról van szó, amely legalább három különböző nyelvi és kulturális területet határol: az olaszt, a németet és a szlávot, ahol leginkább a szlovének és a horvátok képviseltetik magukat. Eltérő továbbá a közigazgatási helyzet is.⁵

Ez a különbség, amely az adriai partot valódi *unikummá* varázsolta még a kétközpontú császárság összetett mozaikján belül is, Trieszt és Gorizia esetében egy dinamikus társadalmi egészben mutatkozott meg, amelynek fő szereplője az olasz városi polgárság. Ezt a réteget egészítette ki az a zsidó származású polgárság, amelynek tagjai már a 19. század elejétől felvették az olasz nyelvet és kultúrát, illetve a nagy részben német – vagy Fiume esetében magyar – nyelvű és kultúrájú hivatalnokok alkotta osztrák közigazgatás, valamint a szláv, leginkább szlovén nyelvű és kultúrájú, főként vidéken koncentrálódó népesség: ők tették ki a helyi lakosok többségét.⁶

A politikai és interetnikai rivalizálás geometriája tehát különösen összetett. Egyrészt ott van a széles körben városiasodott és gazdasági szövetbe erősen integrálódott olasz csoport, amit megráztak a kulturálisan egyeduralgó, különféle

⁴ Ez a mozaikszó, amelynek legvalószínűbb magyarázata, hogy III. Habsburg Frigyes császár mottójának akrosztichonja (*Austria est orbi universo imperare*, azaz „Ausztriát arra teremtették, hogy uralkodjék a földkerekségen”), egyike az osztrák Habsburg-házi ideológia legerőteljesebb kifejeződéseknek, vagy úgy is mondhatnám, „magvának” (WHEATCROFT 1995).

⁵ A kiegyezés után Triesztet, Goriziát, Isztriát és Dalmáciát az úgynevezett Cislajtániahoz, azaz az Ausztriai Császársághoz (Ausztria) csatolták, míg Fiume a horvát területek nagy részével együtt a Horvát-Szlávon Királyság neve alatt a Lajtántúl (Magyarország) része lett (BUCHMANN 2002).

⁶ Ennek tökéletes példái a Görz és Gradisca grófság, ahol a szlovén nyelvűek az egész grófság területének 60%-át tették ki, bár Gorizia városában a nyelvi helyzet teljesen felborult, ugyanis ott az olasz nyelvű közösség volt túlsúlyban (MARUŠIČ 2005).

irredentista pozíciók közti feszültségek és a gazdasági szempontok, melyek egyértelműen uralkodóváltásra ösztönöztek Triesztben. Másrészt a szlovén csoportnak szándékában állt saját polgárságának kialakítása, s ezáltal a politikai autonómia, ha nem is mindenki által, de a legradikálisabb körökben biztosan támogatott függetlenség kivívása. E két etnikai csoporton túl ott volt a szinte teljes egészében német vagy magyar származású, a Habsburg-ház által központi pozícióba állított császári hivatalnoki személyzet.⁷

Az osztrák tengerpart szociálpolitikai helyzete, ahogy már említettük, valódi *unikum* a versengést jellemző radikalizálódás, s egyúttal a bizonytalanság szempontjából. A radikalizálódás és a bizonytalanság egymással nem összeegyeztethetetlen jellemzők: sőt, a határkérdésekben, ahol a tét egyre csak nő, ahol egyre nehezebb azt megszerezni vagy fenntartani, természetes, hogy kiéleződik a versengés. Ugyanakkor a vetélytársak által választott identitások úgy társadalmilag, mint személyesen, egy még soha meg nem erősített társadalmi szerkezet eredményei, amelyek a társadalmi játéknak alárendelt szereplőktől is megerősítést várnak. Mindenekelőtt azt várják el tőlük, hogy egyetlen csoporthoz tartozzanak, gyakran a család történetét teljesen figyelmen kívül hagyva.

A Habsburg „példa”, amivel ebben a kényes határkérdésben találkozunk, éppen periferiális helyzete miatt ölt magára különösen szembeűnő vonásokat. Ezt példázza Alberto Michelstaedter, Carlo édesapjának személye is, aki a Generali biztosító goriziai leányvállalatának igazgatója volt. Dilettáns költő, autodidakta értelmiségi, olasz irredentista, ugyanakkor rendszerető ember volt, aki a családban és közösségekben is a szokások, a szabályok és a jó magaviselet egészét védelmezte, azt, amit pontosan az a császári szociálpolitikai szerkezet biztosított, amivel az irredentista Alberto Michelstaedter fordult szembe, s amit, mint hivatalnok, apa és férj, mégis szükségszerűen kihasznált.⁸

A *testes úrról* szóló michelstaedteri oldalt akkor tudjuk a legjobban értelmezni, ha a határhelyzetből indulunk ki, amely nem csupán, hogy úgy mondjuk, külső tényező, hanem ebben a szűk világban mozgó egyének számára belső tényező is; éppen ezeken a szélső területeken – ahol a Monarchia nem csupán saját földrajzi szomszédaival határos, hanem ideológiai ellenfeleivel is – talált magának helyet az idealisztikus mozgalmak legkoherensebb ideológiai kifejeződéséből előálló Habsburg paternalizmus.

⁷Érdemes visszaemlékeznünk az Osztrák–Magyar Monarchia mottójára: *inseparabiliter ac indivisibiliter*, „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”: minél inkább erősödött ez egységesszeme, annál inkább gyengülni látszott az egység fenntartásának lehetősége.

⁸Tehát az „apai cenzúra” rákényszerítése *A meggyőződés és a retorika* oldalaira Carlo Michelstaedter ezen oldalainak helyes interpretációjából származott, sőt ez az interpretáció olyannyira helyes volt, hogy azt mondhatjuk, ez a cenzúra az oldalak paradox, mégis hibátlan értelmezését mutatja.

Ez a paternalizmus azonban nem csupán politikai igény vagy történelmi választás, hanem egy antropológiai struktúra is, mely a Habsburg térben született és élt egyének saját és családi életrajzában is megjelenik, és valamilyen módon ismétlődik. Ahogy Joseph Roth a *Radetzky-marsch*-ban elképzei, hogy az apai képen, Franz von Trotta kerületi kapitány reprodukálja magán a már idős császár vonásait, az apaság és császári rend uralkodói garanciájának egyfajta kölcsönös-ségében, úgy Michelstaedter passzusának olvasásakor arra juthatunk, hogy III. Frigyes dinasztikus mondása, *Austria est orbi universo imperare*, bár csökkenő kiterjedésű és összetettebb rendszerben, egyfajta reprodukciós fiziológián keresztül nyer értelmet.

Az *imperium*, amire az *AEIOU* akrosztichon utal, úgy alakított ki egy egészen új társadalmi rendszert, hogy az a két egymást követő, az 1848-as és 1867-es krízis között, és a 19. század utolsó évtizedeiben élő generációk politikai preferenciái ellenére, kritika nélkül elfogadásra került.

A Habsburg társadalom merevsége valójában annak a megnyugtató rendnek a nélkülözhetetlen eleme, amely egy adott történelmi pillanatban látszólag még képes volt az ellentétes erők közti összecsapás mérséklésére. Azt a dialektikus sajátosságot, amit a társadalmi stabilitás és megújulás szükségessége az Osztrák–Magyar Monarchiában felvett, a régi és új között létező végzetes feszültség jellemezte. A birodalom mindkét alkotója tisztában volt azzal, hogy minden újító jellegű megmozdulás könnyen tönkretelhetne volna a duális monarchia bomladozó *status quo*-ját.

Ezt a császárság határain belül létező nyilvánvaló kapcsolatot Carlo Michelstaedter megszabadítja metahistorikus jelentőségétől, megnevezve a „bebiztosítotttság” szükségességében egy olyan negatív elvet, amely olyan politikai keretet és társadalmi viszonyt hoz létre, ami lehetetlen helyzetbe sodorja az alany politikai szerepét.

Apaság és igazság Kákániában

A századvégi Bécsben,⁹ ahol minden eddiginél aktívabbak voltak a krausi *Sprachkritik*-kal szembeni támadások – és olyan írók éltek, mint Musil, Schnitzler vagy Trakl, valamint olyan festők és orvosok, mint Schiele és Freud – az apák válságba kerültek azáltal, hogy fiaik kimutatták, mennyire megérintik őket azok az impulzusok, amelyeket saját apjuk hevesen támadott és tagadott. A Habsburg világ más részein, a már csak volt Habsburg, de emlékeiben és érzelmeiben magát még mindig Habsburgnak tartó területeken sem volt jobb helyzetben az apa szerep.

⁹ Egyetlen, a mára már klasszikussá vált Schorskére szorítkozunk (SCHORSKE 1979).

Elegendő Franz Kafka levelére vagy Zeno haldokló apjától kapott pofonjára emlékeznünk.

Tatossian tehát jogosan végez freudi pszichoanalízist (1988) az apák elleni támadás végiggondolásával. Így jut el a legjobb megoldásig, s azért, hogy a különös antropológiai helyzetet megérthessük, legjobb, ha a Musil művének háttérét adó *Kakaniát* értelmezzük.

Az apák megbuktatásának útján Carlo Michelstaedter a legradikálisabb álláspont: a fiatal goriziai szándéka valójában nem az, hogy megoldjon egy generációs vitát, nem is a 20. századot jellemző „rég-új” dialektikában való szerepvállalás vezet, hanem az, hogy megmutassa, az apai kapcsolatok alapja elfogadhatatlan.

Egy olyan szerző, mint a 23 évesen öngyilkosságot elkövető Michelstaedter esetében, kinek csekély számú alkotása valójában mind az ellentmondásosan megítélt szakdolgozat¹⁰ köré szövődő egyetlen, tökéletesen befejezett és sok időt igénylő mű, amelynek címe *A meggyőződés és a retorika*, mellyel szemben mindig fennáll az önéletrajzi kísértés, könnyű pszichoanalitikus megsemmisítés vagy durkheimi¹¹ szociológiai leegyszerűsítés esélye.

Most tehát meghatározunk két vezérfonalat, ami mentén haladni fogunk.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy *A meggyőződés és a retorika*ban nincs semmilyen közvetlen kapcsolat az apafigurával. Michelstaedter soha nem foglalkozott nyíltan az apaság kérdésével, nem is tekintette az apa személyét a vita elemének, sem sajátját, sem képletesen bárkiét, akinek antropológiai szerepet tulajdonított volna. Így tehát az „apai” kapcsolat, amit találunk, csupán indirekt lehet.

Az indirekt „apai” kapcsolatot igazolja azonban a másik vezérfonal, a tömör és egyenes kritika a társadalmi intézmény ellen, melyre úgy tekint, mint a „retorika” legnagyobb megnyilvánulásaira, azaz a hamis, lényegtelen lét módjára, amely meghatároz minden, a „meggyőződéstől” távol eső formát. Attól kezdve, hogy

¹⁰ *A meggyőződés és a retorika*, valamint a szöveggel együtt egységet alkotó *Kritikai függelékek* megírására az egyetemi szakdolgozat adott alkalmat. A toszkán fővárosban 1859 és 1924 között működő, majd a Firenzei Egyetem nevet viselő Istituto di Studi Superiorénál végzett tanulmányi időszakának végén Michelstaedter azt kérte, hogy szakdolgozatát Platón *Gorgiasz* és Arisztotelész *Retorika* című művéről írassa Girolamo Vitellinél, a korszak egyik legnagyobb olasz görögkutatójánál és minden idők egyik legnagyobb olasz klasszika-filológusánál. Valójában az irány, amit Michelstaedter munkájának adott, kezdetektől fogva eredeti volt, és teljes mértékben összehasonlíthatatlan nem csupán Vitelli kutatási és oktatási módszereivel, hanem az egyetemi tanulmányok végén megszokott szakdolgozatírás szabályaival is. Tehát *A meggyőződés és a retorika* szövege már a kezdetektől teljes mértékben egységes volt. Michelstaedter nem tudta megvédeni szakdolgozatát a bizottság előtt, mert annak befejezését követően, 1910. október 17-én öngyilkosságot követett el. Talán nem helytelen elmondanunk, hogy Vitellit már nyolc évvel korábban lesújtotta fia, a klasszika-filológia fiatal reménységének, Camillónak 1902-ben, Göttingenben elkövetett öngyilkossága.

¹¹ Utalás az 1897-ben megjelent *Az öngyilkosság: Szociológiai tanulmány* című műre, melyben Émile Durkheim a 19. és 20. század elején elterjedő, úgynevezett „öngyilkossági divatot” elemzi.

Michelstaedter műve meglátta a napvilágot, bár különböző szándékkal és különböző céllal, minden értelmező kiemelte, hogy a „meggyőződés”, azaz a goriziai szerző gondolkodásának központi magja, szinte csendesen eltűnt¹² – csupán a mű néhány kezdő oldala volt ennek szentelve, ahol hasztalan lenne a „meggyőződés” állítólagos fogalmának egyértelmű definícióját keresni¹³ – míg a mű szinte teljes terjedelme támadás mindaz ellen, ami a „meggyőződéssel” ellentétes, azaz a „retorika” ellen.

Valójában ez a jól látható egyenlőtlenség mutatja, hogyan határozza meg a retorikai világ tagadása a michelstaedteri gondolkodás fő törekvését. Ez a tagadás, melynek *A retorikáról* címmel a mű második részét szentelte, négy tételben bontakozik ki: egy bevezetésben, amely egyben a második rész kezdete is, ebben definiálja a retorikát; egy exkurzusban, amelyet Michelstaedter „történelminek” tart, és ami valójában a retorikai paradigma fejlődését tekintve Platón szókratészi filozófiájának és Arisztotelész platóni filozófiájának példázata (*Egy történelmi példa*)¹⁴; a harmadik részben, *A retorika létrehozatala*, amelyben az alapokat vizsgálja; végül a negyedik részben (*Retorika az életben*), amelyet a retorikai mechanizmus társadalmi következményének szentelt, ezen belül az egyének és társadalom közti kapcsolat meghatározásában meglévő kettős funkcióját (*Az egyén a társadalomban*) és a társadalmi ketrec létrehozásában (*Az asszimiláló szervek*) betöltött szerepét vizsgálja.

A most vizsgálat alá vett oldalak egybeesnek az első fejezet elejével, *Az egyén a társadalomban*, amelyet négy tétel alkot: *A hiperbola másik oldala*, *A biztonság*, *Az ember lesüllyesztése*, *A maximálist a minimálissal (A retorika)*. Bár ennek a fejezetnek kizárólag az első paragrafusára koncentrálnunk, *A hiperbola másik oldalára*, nem szabad elsiklanunk afelett, hogy ennek a fejezetnek felosztása miként érinti a társadalmi szerkezet leglényegesebb pontjait, és jelöli ki őket egy olyan igazi térképen, amely Michelstaedter látásmódja szerint maga lenne az igazi és ténylegesen megvalósított disztópia, melyet a retorikai típusú társadalmi akadály negatívja intézményesít.

Azt, hogy ez a történelmileg eltúlzott módon leírt kapcsolat gyökereit éppen a kései Habsburg-kor szociális berendezkedésében találta meg, a későbbiekben szeretnénk bemutatni, ezért ezt a bekezdést három részre osztjuk: apaságra, igazságra és Kakaniára.

¹² Ezt példázza Giovanni Gentile recenziója (GENTILE 1922).

¹³ Nem időzök el a témánál, melyet korábban már volt alkalmam bemutatni (CARMELLO, 2017).

¹⁴ Ez a példa újra feltűnik a *Kritikai függelék*ek második részében (*Jegyzetek a szomorú történethez*, mely a 66. oldalon kezdődik, MICHELSTAEDTER 1995, 143–220).

Apaság

Milyen értelemben beszélünk Michelstaedter esetében az apaságról? Kezdjük egy idézettel:

„Látja?” – mondta nekem egy testes úr hosszú beszélgetésünk zárásaként, egy kiadós ebéd után. „Látja? Az életnek mégis csak vannak szép oldalai is. Csak tudni kell megragadni – nem szigorúan ragaszkodni ahhoz, ami felett már eljárt az idő, hanem okosan kell alkalmazkodni – és élvezni mindazt, amit a korunk felkínál nekünk, amit még egyetlen kor sem kínált a gyermekeinek. Ki kell használni az életnek ezt a csodás kényelmét és a megszaporodott sokféle élvezet közül bölcs mértékkel szedegetni, ebből is, abból is; *habere – non haberi*¹⁵, ahogy mondani szokták” (MICHELSTAEDTER 1995, 89).

Így indul a beszélgetés Carlo és a *testes úr* között, amellyel *A meggyőződés és a retorika* második részének harmadik fejezete kezdődik. Ahogy már említettük, ez a fejezet négy tételből áll. Ezek közül az elsőnek – amelyet most tanulmányozunk – a címe nem egyből érthető: *A hiperbola másik oldala*. A hiperbolára való utalás, melyről a mű első részének harmadik fejezetében esik szó, különösen a meggyőződésnek van szentelve. Az első rész harmadik fejezetében, ami *A meggyőződés felé vezető út* címet viseli, a következőt olvashatjuk:

Az igazságosság, az igazságos ember, az olyan egyén, aki önmagában bírja az igazságot: egy nagy túlzás – mondja mindenki, és *ismét csak úgy élnek, mintha már az övék lenne* –, ámde túlzó a meggyőződés útja, amely az igazsághoz vezet. Hiszen, ahogy a hiperbola végtelenül közelít az aszimptotához¹⁶, úgy az olyan ember, aki élni akarásából él, végtelenül közelít az igazságosság egyeneséhez; és ahogy, legyen bármilyen kicsi a hiperbola egy pontjának távolsága az aszimptotától, végtelenül kell nyúlnia a görbének a találkozás eléréséig, úgy legyen bármilyen kevés igazságos tett, amit az ember az életben magának megkövetel, végtelen marad a tartozása az igazságossággal szemben. Az élethez való jogot nem lehet megfizetni véges munkával, hanem csak végtelen aktivitással (MICHELSTAEDTER 1995, 40–41).¹⁷

¹⁵ „Birtokoljak – de ne birtokoljanak.” Aristipposz mottója (ἔχω καὶ οὐκ ἔχομαι), melyet Gabriele D’Annunzio *A gyönyör* című regényében Andrea Sperelli apja fordít latinra.

¹⁶ Aszimptota: olyan egyenes, melyet valamely görbe végtelenbe nyúló része megközelít, de soha nem ér el.

¹⁷ Ami a kurzív szedést, központosítást és helyesírást illeti, ennél is, mint a vitánkban szereplő, Carlo Michelstaedter munkájából vett összes idézetnél, tiszteletben tartjuk a szerzői sajátosságot. Kihagyások esetében Sergio Campailla, *A meggyőződés és a retorika*, valamint az *Epistolario* szerkesztőjét követjük, tehát a kihagyásokat szögletes zárójellel jelöljük.

A makrotextuális párhuzam nyilvánvaló; a Michelstaedter által matematikai módon alkalmazott¹⁸ hiperbola megjelenése igazolja a felborult kapcsolatot a meggyőződés és a retorika tere között, mely a társadalmi struktúrák definíciója esetében – talán ez az a terület, ahol a retorika ereje legvilágosabban mutatkozik meg – úgy tűnik, szoros viszonyt hoz létre.

Ha figyelembe vesszük *A meggyőződés és a retorika* belső, makrotextuális párhuzamából fakadó olvasati kulcsait, egyebek között abból kiindulva, amit a perikópa címe is megerősített, és amelyből az első szakaszt idézzük, explicit vonatkozást mutatva a második szakaszban leírt hiperbola „másik oldalára”, akkor elkerülhetlenné válik a *testes úrral* való dialógus kezdetének olyan olvasata, amely a második szövegben szereplő *igazságos ember* olvasatának fényében áll.

Az igazságosság és ezáltal a meggyőzés aszimptotikus jellege, Michelstaedter szövegét követve, mint az igazság tényleges megvalósíthatatlansága lepleződik le, amely, a szöveg tartalmát folytonosan megvilágítandó, az egyetlen érvényes kapcsolati formát mutatja meg, mert az az egyetlen, az emberek között fenntartható, a meggyőzés által inspirált akadály típusa.

De ahogyan a második idézetben szerepel, „mindenki csak úgy él”, mintha övék lenne az igazság. Ebből felismerhető az aszimptotikus, elérhetetlen és hiperbolikus természet. Ez a megjegyzés az első szövegben is jelen van, azaz Carlo és a *testes úr* közötti párbeszéd elején. Ez a *testes úr* pedig ennek a színlelt igazságnak tipikus megtestesítője, amely retorikailag hamis és mímelt az elérhetetlen valósághoz és valódi igazsághoz képest, ahogyan a párbeszédben maga a *testes úr* is mondja:

[...] fontos annak tudata, hogy az ember megtette a kötelességét. [...] Amint látja, szívesen társalgok elméleti dolgokról, szeretem az elegáns etikai problémákat és azt a luxust is megengedem magamnak, hogy paradoxonokba bocsátkozzam. – De jól vigyázzunk! – Mindent a maga idején és a maga helyén! Amikor felveszem a hivatali ruhámat, egy másik embert is magamra öltök. Azt hiszem, teendői gyakorlása közben az embernek teljesen szabadnak kell lennie. Értelmileg és szellemileg is szabadnak. Az irodám előszobájában leteszem minden személyes véleményemet, érzésemet, emberi gyengeségemet. Majd belépek a civilizáció templomába, hogy objektivitásra edzett szívvel elvégezzem a dolgomat. Olyankor úgy érzem, hogy

¹⁸ *A meggyőződés felé vezető út* fejezetéből vett idézet jegyzetéhez, valamint *A hiperbola másik oldala* passzus jegyzetéhez (cfr. PR 41-42 e 93-94) Michelstaedter megrajzolta és hozzáfűzte a szövegben bemutatott vita alapját képező hiperbolikus görbét. A PR második részének harmadik fejezetében, azaz a *Retorika az életben* című fejezet első részében szereplő négy különböző tétel esetében a vita oly módon kerül bemutatásra, mintha egy matematikai számítás vizsgálatáról lenne szó. Minden egyes tételhez alcímként egy matematikai egyenlet adódik hozzá, amely a megfigyelt hiperbolikus görbe egy jellemzőjét vizsgálja.

hozzájárulok a civilizáció nagy művéhez, ami az emberiség javát szolgálja. És hogy belőlem a szent intézmények beszélnek. Egyetért velem? (MICHELSTAEDTER 1995, 90–91).

A paródia ebben a rövid dialógusrészletben Carlo és a *testes úr* között nyilvánvaló, amint nyilvánvaló ezen eszmeiség negatívja is, a regulatív és az óvatosan hedonisztikus között, tekintettel az igazság valóságosságára, ahogy az az első rész harmadik fejezetében volt leírva, melyből a fentebb idéztünk. Ez az utolsó idézet azonban azért is fontos, mert még közelebb visz bennünket az „apaság” témájához.

Mi az apaság? Miféle elméleti feszültség terét kívánjuk jelezni azzal, hogy az „apaságról” szólunk?

Hogy válaszolhassunk erre a kérdésre, két életrajzi dokumentumot kell elővennünk: az úgynevezett „atyai intelmet”, amely egy rövid szöveg, mellyel Alberto Michelstaedter kíséri azt a portréképet, amelyet Carlo fiának fog átadni a fiatalember Firenzébe történő utazása alkalmával, valamint az első firenzei levelet, amelyet apja születésnapja alkalmából, maga Carlo küld, kizárólagosan neki szánva.¹⁹

A prédikáció, még ha házi rendeltetésű is, mindenképpen érdekes dokumentum az értelmezést illetően, ha a fogalom használata egyáltalán lehetséges ebben a kontextusban, amely az apa tekintetét teszi, melyre maga Alberto utal kifejezetten írásának kezdetén, a prédikáció kinyilvánította „törvény” forrásává és garanciájává, mintha csak Alberto komoly és atyai arca, a családi környezetben ugyanazt a funkciót látná el, mint a köztereken Ferenc József császár hivatalos portréja.

Erre a „prédikációra” a fiú, Carlo kifejezett utalást tesz első, személyesen Firenzéből a szülőkhöz írott levelében. Nem sok ilyen személyesen küldött levelet találhatunk: a Campailla szerkesztette *Epistolario* 202 leveléből mintegy 130-at küldött valamelyik családtagjának, szemben a 72 barátoknak küldött levéllel – akiről szó van, az két goriziai barát, Enrico Mreule és Nino Paternolli, és iskolatársai, valamint egy bizonyos időszakban szobatársa, Gaetano Chiavacci. Vannak persze esetleges levelezőpartnerek is ebben a körben.

Az *Epistolario* kizárólagosan családi részét az 1902 és 1906 közötti levelek alkotják,²⁰ s 1907-től veszi kezdetét a barátoknak és másoknak szóló levelezés, hogy

¹⁹ A levél a Sergio Campailla által összeállított *Epistolario* 66. oldalán szerepel, amelynek bensejében látható is az első oldal reprodukciója, amelyet maga Alberto jegyzett: ez az úgynevezett „atyai intelm”.

²⁰ Igazából az 1902-es esztendő csak egyetlen levelet mutat föl, amelyet a 15 éves Carlo a bátyjának, Ginónak küldött a New York-i emigráció korszakában. Campailla nem közli a címzett választát, lehetséges, hogy Gino egyáltalán nem is válaszolt a testvérének, vagy a levél elveszett. Az igazi levelezés 1905-ben kezdődik, amikor Carlo elhagyja az atyai házat, Firenzébe tartva. A család

aztán kizárólagosan a családi körön kívülé váljon az 1909 és az 1910-es években, miközben egyre közelebb kerül a firenzei stúdiók befejezéséhez és ennek okán Carlo visszatérése az atyai házba is esedékessé válik, szakdolgozatának megírására.²¹

Visszatérve a „családi” levelekhez, együtt azokkal a levelekkel, amelyeket 1906 áprilisa és májusa között küldött Iolanda De Blasinak, azok, amelyek érdemesek figyelmünk számára.²² Érdemes megjegyezni, hogy abból a 130 levélből, illetve levelek, képeslapok és cédulák halmazából, amelyeknek címzettjei a családtagok, 71 db levél a „Családhoz” címmel van ellátva, de találhatók közöttük olyanok is, amelyek címzettje Carlo fiatal unokatestvére, Emilio. A többi 59 levél közül 17-nek kizárólagosan az apa volt a címzettje, noha nincs mindig jelen a kizárólagos címzett, beleértve ebbe azt, hogy a levélben található a családi kör más tagjainak szóló részek is, amely egyébként meglehetősen általános a michelstaedteri levelezésekben. Az apjához írt levelekből egy mély kapcsolati ambivalencia tárható fel, amely különösen az 1907 márciusa és júliusa közötti időszak levelezésében válik nyilvánvalóvá, és ez az év kulcsfontosságú a goriziai filozófus rövid életében, amelyhez hozzáteendő, az 1907. július 24-re datált levélben,²³ maga az anya is. Michelstaedter életének ezen hónapjaiban ténylegesen összefonódik a Jolanda de Blasi iskolatársához fűződő szerelem és a barátónő, Nadia Baraden által 1907. április 11-én elkövetett öngyilkosság, akinek máskülönben Michelstaedter olasz nyelvi leckéket adott, 1906 telétől fogva.

Az 1907-es év tehát a krízis és a fordulat éve, mely időszakban az atyai házban megtanult és határozottan szankcionált szabályok, és már az indulás pillanatában, az atyai fényképhez függesztett „prédikáció”, amellyel a szülők kiadták Carlo útját, elveszítették minden értéküket. Világos freudi terminológiát alkalmazva, amely Tatossian javaslata alapján, antropológiailag talán a legalkalmasabb lehet Carlo és Albert Michelstaedter közötti ellentét modalitásainak meghatározására, ez a viszony egyfajta klasszikus feszültségként is leírható az atyai szuper-én regulatív világa és a vibráló, erotikus, végül felfedett *es* között, amely a benső erotikus élet

és Carlo elgondolása kezdetben az volt, hogy csak egy évre marad a toszkán városban, várva, hogy megkezdhesse matematikai tanulmányait a bécsi egyetemen (CAMPAILLA 1973). Ahogy tudjuk, Carlo megváltoztatta elképzelését, és beiratkozott a firenzei *Istituto di Studi Superiori*ba.

²¹ Vagyis *A meggyőződés és a retorika* szövege.

²² Egy iskolatársáról van szó a firenzei Istitutónál, aki mint regényíró és esszéista később nagyon sikeres lett, és amely tevékenységért rövid ideig maga Michelstaedter is erős szenvedélyt érzett. Carlo lánnyal való házassági szándékának bejelentése kemény reakciót váltott ki a Michelstaedter család részéről.

²³ Az egyetlen az egész levelezésben, amelynek két címzettje van. Ellentétben Michelstaedter írásbeli szokásaihoz híven, hogy leveleit egyetlen hallgatóhoz címzi, vagyis, de csak a család esetében, egyöntetűen a családi kör valamennyi tagjához.

kibontakozásának előmozdítója, legyen az akár a többé-kevésbé szabályos udvarlási kulturális szokások sémáján belül megvalósuló, mint a De Blasi-esetben, vagy teljesen szabályokat felrúgó, mint az Nadia Baradennel történt.²⁴

Ezen időszak ismert levelei azok, amelyeket Carlo az anyjának és az apjának címzett, s amelyeket a Campailla szerkesztette kötet gyűjtött össze. Az apai válaszok azonban nem állnak rendelkezésre, mi több, amint Campailla (CAMPAILLA 2010) bizonyította, egy tényleges posztumusz cenzúrát gyakoroltak Michelstaedter és Baraden kapcsolatának egész történetén. Amennyiben igaz, hogy a római tudósnek 1973-ban lehetősége volt megsemmisíteni azokat a német nyelven írt leveleket, amelyeket Nadia küldött Carlónak, és amelyeket sikeresen semmisítették meg a Michelstaedter alapítvány első kurátorai (CAMPAILLA 2010).

Azokból a levelekből, amelyeket Carlo küld Albertónak, azonban felismerhető a fiú részéről egy személyes autonómia választása az atyai regulatív univerzummal szemben, de ez semmiképpen nem jelent nyílt lázadást. Tovább folytatva és alkalmazva a freudi pszichoanalitikus terminológiát, mint megfelelő eszközt az osztrák–magyar társadalmi univerzumot alátámasztó antropológiai struktúrák felderítéséhez, mondhatjuk, hogy Carlo visszaköveteli a maga számára az „én” terét, a szuper-én normatív kényszerítésével és a személyes identitásnak az *es*-ben történő feloldódásával szemben. Ebben a tekintetben lehetnek érdekesegek egyes levél idézetek. Az 1907. május 27-i levélben ezt olvashatjuk:

Amikor hozzám beszélsz, papa, a velem kapcsolatos elbizonytalanodásodról, miközben fájdalmat okoz nekem tudni, hogy most szenvedsz ettől a gondolattól, ugyanakkor örülsz is, átérezve, hogy ez nem igaz, és hogy ezt képes vagyok bizonyítani is neked. Soha nem vesztettem el tekintetem elől, hogy mennyire köteles vagyok karrierem felől gondolkodni, és, ha nem is leszek, mint te akartad, biztosítási ügynök, 3 éven belül professzor leszek Goriziában vagy Triesztben. Egyébként, még soha nem jutottam el oda, hogy önmagamra leljek, hogy uralkodjak magamon, hogy tudjam

²⁴Nem szükséges különösebben a „teljesen a szabályokat felrúgóan” kijelentésnek egyetlen fizikai eseményre való vonatkoztatása Carlo és Nadia viszonyában. Az elfogadott társadalmi kapcsolatok szabályainak idegensége a két főszereplő, Nadia és Carlo szabad szellemétől függ elsősorban, túl az orosz száműzetés gyötrő élettényein, amelyet alig több mint húszévesen kellett Nadiának elszenvednie. Nadia egy tehetsős pétervári zsidó család sarja, ennél fogva mindig is közel áll a baloldali felforgatás környezetéhez. Nadia Gregorjevna Haimowitch hamar tárgya lesz a cári politikai rendőrség figyelmének, nem sokkal az 1905-ös odesszai pogrom után, amelyről Nadiának közvetlen tapasztalata volt. Később hozzámert egy férfihoz, akitől a Baraden vezetéknevet kapta, és akiről kiderült, hogy a megfigyelésére rendelt Ohrana ügynöke. Ez volt az oka Európába történő menekülésének, először Londonba, aztán Berlinbe, végül Firenzébe, ahol a fiatal orosz száműzött személye a figyelem középpontjába került. Nadia Firenzében öli meg magát, a Piazza del Duomón ereszteve golyót a fejébe, fényes nappal, a járókelők között (erről lásd a megjegyzéseket, CAMPAILLA 2010).

azt, amit akarok és amit tudok, hogy megvalósíthassam és termékenyvé tegyem a valóságban mindazon eszméket, amelyek korábban zavarosan és ködösen voltak meg a fejemben [...] (MICHELSTAEDTER 2010, 234).

A következő levélben, amely 1907. június 2-i keltezésű, egy időleges és meglehetősen törékeny tisztázást követően ez áll:

Apám,
 nagyon köszönöm a leveledet. [...] Amennyiben általánosságban szólsz hozzám, nem tudok mást tenni, mint megerősíteni számodra mindazt, amit a legutolsó levelemben írtam. Elégedett voltam azzal, hogy két levelem²⁵ túlzásai végül is kiprovokálták azt a magyarázatot, amelyben a meghatározó az volt, hogy elmondhasd nekem kétségeidet és félelmeidet velem kapcsolatban, és én ezért egyértelműbbé tettem szándékaimat abban a tekintetben, hogy lényegükben semmit sem vesznek el abból, amit mindig is kívántál (a bizonyosság kivételével) és megfoszt – legalábbis remélem – attól a gondolatától, amely gyötört téged (MICHELSTAEDTER 2010, 237–238).

Aztán következik egy rövid üzenet az apának, valószínűleg 1907. június 21-én, amelyben Carlo így ír:

Apám,
 Nagyon sajnálom levele szomorú dörgedelmét [*sic!*], tudva azt, hogy pillanatnyilag mennyire felbosszantotta. Nagyon sajnálom, hogy nem kaptam meg Öntől a várva várt szót. Nem a vitás kérdések azok, amelyek felháboríthatják – persze zavarhat-

²⁵ Valószínű, hogy az utalás az 1907. május 20-i levélre vonatkozik, a „családhoz” címezve, amelylyel Carlo felfedi szerelmét De Blasi iránt és kér hivatalosan engedélyt a szülőktől a házassághoz Jolandával, úgy tekintve őt mint jegyesét („Két vagy három év múlva professzor vagyok... és két vagy három év múlva... elveszem. Ha nem lesz ellenetekre, természetesen.” MICHELSTAEDTER 2010, 228–229), és a levél, amelyet május 22-én egyedül anyjának küldött, Emma Michelstaedternek. Az anyjának írt levélben találjuk talán a legfontosabb utalást Nadia Baradenre, akinek az öngyilkosságának híre Michelstaedtert a goriziai szülői házban való tartózkodása idején éri el (távírat Celeste Sanesinek, „1907. április” hónapra datálva (MICHELSTAEDTER 2010, 209 és az 1907. április 15-i „családhoz” címzett levél, MICHELSTAEDTER 2010, 209–201), lásd továbbá Campailla jegyzetét a 209. oldalon). A levélben Michelstaedter válaszol a kéjelgés vádjaira Nadiával kapcsolatban és a feltételezett árulásra Giachetti barátjával szemben, aki korábban Jolandával volt együtt, amit a családi környezetben belül, de azon kívül is, amennyire Giachettit illeti, vele szemben felhozta (MICHELSTAEDTER 2010, 231). Részben a családi ellenállás okán, részben a Jolanda iránti elfogultság miatt, talán szükséges lehet kutatni Carlo és Nadia, Jolanda és Giachetti viszonyainak keresztezését.

ják és ez számomra sokkal fontosabb maguknál a kérdéseknél, meg a vizsgáknál! – De hogy szabadítsam meg magam ettől a gyöttrő kételytől. Az, hogy csöndben van, ettől sokkal jobban szenvedek, mint gondoltam volna (MICHELSTAEDTER 2010, 247).

A következő, június 27-i hosszú levél érthetővé teszi, hogy a megelőző 21-i levélre érkezett válasz, Alberto részéről olyan, amelyet Carlo messzemenően elégtelennek ítélt meg. Ebből a levélből, amely Carlo irodalmi és filozófiai pályafutásának megértéséhez nélkülözhetetlen, idézünk négy passzust. Az első a szöveg létrejöttére válaszol:

Apám

Nem válaszoltam azonnal, mert levele nagyon megbántott és még most sem tudom megérteni, hogyan írhatta ezt meg nekem, hogyan gondolhatta, hogy megírja és ugyanígy gondolja-e most is? Mindig ugyanazt a kellemetlenséget érzem, amikor válaszolok: mire jó, hogy tisztázzam a félreértést, mert már az első alkalomtól fogva nincs meg Önben a bizonyosság és a bizalom, amely megakadályozná a rosszra való gondolatot, noha az nyilvánvalónak tűnik (MICHELSTAEDTER 2010, 247–248).

A levél folytatásában olvashatjuk azt a három érdekes részletet, amelyet most közbetevések nélkül idézünk:

Most, levelezésünk csúcán, annyira nyilvánvaló, hogy a „kérdés” alatt semmi más nem érttem, mint az Ön véleményét rólam, általában. „Jó szóval” az Ön szava békét adhatott volna, mondhatta volna, bár a tények még nem győznek meg, vagy, hogy ha elégedetlenség is keletkezik bennem a félelem miatt, hogy letérhetek és eltérhetek az úttól, mégis felteszi Önmagában, hogy jószándékkal cselekedtem, hogy nem vagyok sem áruló, sem könnyűvérű vagy szívtelen személy, végezetül pedig elhiszi, hogy mindig is az voltam, akinek Ön kívánta – mindez annyira nyilvánvaló volt, hogy jóadag előkészületet igényel mindennek másképpen történő felfogása (MICHELSTAEDTER 2010, 248).

[...] mindazon levelek, amelyeket Önnek írtam, hogy elmagyarázzam, mit tettem és visszavezessem olyan dolgokra, amelyekben mindig lelkiismeretesen, őszinte akarattal hittem, megsemmisítve mindazt, amit az első két levél őrült egzaltációja jelentett, – nos, azok nem voltak a tények őszinte kommentárjai, melyekben objektív nyugalommal követtem volna érzéseim folyamát, hanem ostoba, ködös önértékelések, a megerőltető szellemi munka (ezek a te szavaid); s úgy tűnik, hogy soha nem villant elmédbe, hogy összekapcsold e levelek tartalmát, ama tények benyomásaival, amelyeket az első két levél benned keltett. Ahogy azonban te mondtad: „a tények ezek, ő egy disznó stb.”, akkor eleve elvégtad magad attól, amit én

a tényekről írtam és váltál egy őrülség homályos monológjává – vagy ami még rosszabb – egy önmagad megtévesztésére működésbe hozott művi tudattá (MICHELSTAEDTER 2010, 249).

Így ragaszkodik ahhoz, hogy azt mondja, a modern életelvek engem erkölcsileg tönkretettek. Azért, mert mondom, hogy a tudat egyedi. Bocsánat papa. Ugyan mit számít Önnek, hogy az élet egyik vagy másik filozófiai koncepcióját tartom, amikor azt mondom: az én életem ilyen, az én tudatom ilyen, mint ahogy Ön formált meg engem. Mindig is ezzel a tudattal összhangban cselekszem, ahogy eddig is tettem és nem eltagadva, teszem majd ezután is. Ha ez az a tény, ami számít, akkor mi változik és romlik meg, ha én azt mondom „ez a tudat egyedi”, míg Ön azt mondja, „ez a tudat általános”. Az a tény, ami az élet szempontjából lényeges, az, hogy bírjam és érezzem a kötelességét annak, hogy ezzel összhangban cselekedjem (MICHELSTAEDTER 2010, 250–251).

Az összességében hét idézet, amelyet közöltünk, olyan ellenállást mutat Carlo részéről, amely nem az apai renddel szembeni nyílt szembeszegülésen alapul, hanem saját autonóm terének elfogadtatásán: annak a térnek, amelyet a fiú önmagának igényel, magának az „én”-nek a tereként.

Természetesen, az apának címzett levelekben és azokban, amelyek általában a családnak voltak címezve, annak a mintegy 26 levélnek a kivételével, amelyeket Paula húgának szánt, és jobbára gyöngédebb kifejezési formák jellemzik, érthető tartózkodás, köszönhetően a családon belüli kapcsolatok természetének. Különösen az apa és a fiú közötti levelekben válik nyilvánvalóvá, hogy az intergenerációs és a családon belüli kapcsolatokat a kommunikációs kódexek határain belül kell megtartani. S mégis, ha összevetjük ezeknek a leveleknek a hangvételét a korábbi levelekével, például az első Albertónak címzett levéllel, természetesen azok között, amelyeket az *Epistolario*²⁶ tartalmaz, akkor láthatjuk, hogy megváltozik a tisztelet hangja: valójában nemcsak Carlo nem tartja vissza magát attól, hogy el-

²⁶ A levél dátuma 1905. november 11. és Firenzéből küldték, Alberto közelgő születésnapja alkalmából, amely november 13-án esedékes. Ez a levél, még együtt a következővel, az Albertónak küldött második levéllel 1906. március 11-én, még azt mutatja, hogy a goriziai család *ménage* [háztartás] atmoszférája vidám. Mutat valamit, hogy ez a két levél az egyetlen, amely azzal a megszólítással kezdődik, hogy „drága Atyuska” (MICHELSTAEDTER 2010, 66 és 115), egyértelmű jeleként annak, hogy a két írás még a családi körhöz való vonzódást fejez ki. A harmadik levélről kezdődik, dátuma 1906. október 31. (MICHELSTAEDTER 2010, 143), egy változás, amely nem véletlenül egy előre látott nagyobb költség pénzigényének bejelentésével kezdődik, amit Carlo kezdeményez Albertóhoz fordulva a „Drága Papa” formulával, amely onnantól fogva változik „Apám”-ra, s amelyet minden 1907-es levélben megtalálunk, Carlo szerelmi dolgaival összefüggésben.

mondja apjának, és rajta keresztül szüleinek, mindazt, amit gondol, hanem a nyelv formalitását is feladja kommunikatív céljai érdekében.

A fiúnak nem az a szándéka, hogy szakítson a szüleivel, hanem a fiú az – és ez különösen nyilvánvaló a fentebbi három idézetben –, aki szüleit, különösen apját, szeretné a maga nyelvi szintjére felhozni. A Michelstaedter fiú igényli a Michelstaedter apától, hogy legyen koherens a maga regulatív rendszerével kapcsolatban, ahogy nyilvánvaló az utolsó idézetből, amelyből áttűnik egy végzetes argumentáció sémája, azzal a kényszerrel, amely az apai rendet szándékozná érvényesíteni a fiú autonómiájának terén.

Carlo érvrendszere egyszerű: ha én, mondja Carlo, az Ön nevelésének gyümölcse vagyok, és az Ön nevelése jó, akkor nem lehet leszögezni, hogy rosszak lennének az én cselekedeteim, és rossz az egész létezőm. Miért juthatunk el oda, hogy úgy gondoljunk a fiúra, Carlóra, mint egy csalóra, hiszen a csalást így eredetileg magának az atyáknak, Albertónak kellene tulajdonítanunk, aki elutasítja, hogy elismerje fia szavában, vagyis viselkedésében, a tett és a mondás, a gondolkodás és a cselekvés közötti törés hiányát a megtörténthez való farizeus ragaszkodás nevében.

A szülők által meghamisított realizmus az, ami átsejlik az utolsó előtti idézetben, hogy éppen ez kell legyen a törvény igazságának sürgetésére megkérdőjelezve, amelyet ugyanakkor alkalmazni kell a gyermekek esetében, saját autonómiájuk alapjaként.

Carlónak ezek az apjának írt levelei természetesen nem abszolutizálhatók, nem egyetemesen kijelölhető példái az apák és a fiak közötti ellentétnek, amely a fiaknak az életében éppen az erotikus dimenzió betörésének időszakában polarizálódik. Csak példái annak, hogy ez az ellenállás mint mutatkozik meg az osztrák–magyar társadalmi rend tengelyei által meghatározott koordináták szerint, és amelyben a társadalmi szabályozás (az apai rend) szükségessége elkerülhetetlenül összeborulni látszik a hazugság eltörölhetetlenségével, amint a megadott koordinátákon belül létre kellene hozni az egyedek autonómiáját (a fiú terét) is.

Nem lehet véletlen, hogy a haldokló Habsburg Birodalom terében, a fiatalok és az öregek közötti ellentét nem a fiatalos lázadás tündöklő színeit veszi föl, érteve ezen egy új rend bevezetését, hanem az apokaliptika elmosódott, sötét színeit, amely egy eltorzított nyelv ornamentikája mögött felfedezi az apák igazi arcát, arra kényszerítve őket, hogy szembesüljenek valós képük igazságával.

Igazság (egy rövid megjegyzés)

Mint már említettük, Michelstaedter csatlakozása a kortárs Habsburg kultúrához jól ismert, mint azt néhány szerző (PIERI 1989, ABRUZZESE 1979) megjegyzi, akik tanulmányozták a goriziai filozófus gondolkodásának érintkezését a *La Voce*

sugalmazta témákkal, mely folyóirat domináns volt a 1910-es évek firenzei kultúrájában.²⁷

A közvetlenül megelőző részben láttuk, hogy Carlo és Alberto Michelstaedter, atya és fia közötti viszony úgy is olvasható, mint az antropológiai struktúra privát szférájának aktualizálása, amely egy egész társadalmi szerkezet alapjául szolgál. Több esetben hivatkoztunk már Tatossian nevére, aki az *Oedipe en Caccania* című írásában, az ödipuszi komplexus freudi építményét vezeti vissza egy olyan antropológiai környezetre, amelynek éppen ez az építmény, Freud eredeti szándékával ellentétesen, jellemzi a sajátosnak és a különbözőnek a megbélyegzését.

A freudi ödipuszi séma egyszerűsített, antropológizált verzióját használva értünk el ahhoz a következtetéshez, amely szerint a régi/új ellentéte, a Habsburg királyi korona és a császári fennhatóságú területek határain belül, felveszi a fű autonómiaszférája emancipációjának különleges vonását.

Ez az emancipáció, mint láttuk, nem tekint el az apai rendben meglévő szabályoktól, csak azt saját autonómiájának meghatározása érdekében a maga számára érvényesíti. Mégis, mit jelent ez az állítás? Véleményünk szerint azt jelenti, hogy a fiak nem fogadják el többé azt a nyelvi széthullást, amelyen az apák nemzedéke lehorgonyzott, csupán azért, hogy biztonságra leljenek a tényleges széthullással szemben. Ebben az értelemben az erős, végtelen számú ellensúllyal rögzített Birodalom képe, amelynek hasznossága nem más, minthogy fenntartsa a *status quót*, amely a zéró összegre törekszik a nemzeti feszültségek, az adminisztratív rendszer hatékonysága és a társadalmi erők feltörekvése között, vagyis ez a kép nem más, mint jelentések olyan rendszere, ahogy azt nagyon jól látta egy olyan építész, mint Adolf Loos²⁸, amelynek legfőbb törekvése az ornamentika jelentéktelenné tétele.

Az ornamentalizmus, amely általában, de inkább burkoltan jelzi a 20. századi közép-európai kultúra első negyven esztendejét,²⁹ olyan bomlasztó erővel rendelkezik, amelynek hatását még meg kell vizsgálnunk. Ha valójában, Loos határozott véleménye szerint, minden díszítés elítélendő, mint degenerált hulladék és az anyagiság egyfajta bűnös szétszórásába kivetett erő, s ennek okán maga is bűnelkövető, akkor a probléma a mindegyre szűkebb, tehát mindegyre alkalmazhatatlanabb építészeti funkció meghatározásának problémájává válik.³⁰ Ha

²⁷ Az ebben a fejezetben tárgyalt témát illetően nem tekinthetünk el a következő szerzőktől: BINI (1992); BIANCO (1993) és ANGELUCCI (2011).

²⁸ Egyértelműen utalunk itt az először 1908-ban megjelent *Ornament und Verbrechen* tanulmányra, amelyben Loos az építészeti díszítést egyfajta anyagi, időbeli és térbeli hulladék formájára vezeti vissza, amely éppen az, amit Lombroso szavaival a „bűnöző emberként” definiálhatunk.

²⁹ A másik szükséges utalás ebben a tekintetben, mint a Kitschról (*Der Kitsch*) szóló 1911-es tanulmány, amelyben Hermann Broch válaszol Loos írására a díszítésről és a bűnről.

³⁰ Loosról, a bécsi kultúrában való helyéről és viszonyáról Kraushoz, lásd Gemmel (2005) könyvét.

most áthelyezzük Loos pozícióját a nyelv terébe, követve egy olyan utat, amelyet Karl Kraus és Adolf Kroos szoros barátsága és viszonya már korábban megnyitott (CACCIARI 1992), könnyedén elérhetünk ahhoz a konklúzióhoz, hogy az igazság és a nyelv közötti tökéletes egybeesés nem lehet ornamentális, ellenben bármilyen más lingvisztikai használat, elkerülhetetlenül egy hamis ornamentalizmust, díszítést jelenít meg.

A loosi esztétika nyelvi következménye a maga teljességében nem érvényesül Bécsben, ahol a krausi *Sprachkritik* uralkodik, hanem a birodalom határai között, abban a császári és királyi kultúrákat összekötő szegmensben, amelyet az *Adriatische Kunsterland* képvisel és válik bomlasztóvá annak minden következményével együtt.³¹

Így lehetséges, hogy a provinciális Michelstaedter, aki az atyai törvény hazugságának, cicomájának, császári és királyi terének elhagyását keresi, dél felé, Firenzebe tart, úgy gondolva, hogy itt képes lesz megjeleníteni valamiféle egyensúlyt, képes lesz felfedezni a már jelen lévő, de még rejtetten megmutatkozó korlátoknak hiányát az apai törvényekben: csak az igazság nem szépítés, az igazság a meggyőzés és a maradék a díszítés, a hasztalan, a káros, vagyis 'retorika'. Innen a szándék, hogy kényszerítse az apák világát minden a tettek és a szavak között fel-táru-ló, akárcsak legkisebb szakadék megvallására.

Béctől távol, a maga tisztaságában mutatkozik meg a megváltás hiánya, és valóban nem lehetséges az aforizma törvényéhez futni, amely az egész "Kraus-tervet" tartja fenn, hogy Jonathan Frazer címével éljünk, mivel többé már nem lehetséges a kimondott és az igaz nem egybeesésének a nagy bécsi által történő programmatikus felvállalása, hanem az szükséges, hogy minden kimondott szó pontosan megfeleljen egy igazságnak, nem pedig valamiféle féligazságnak, vagy egy igazságnak és még valaminek.³²

De semmibe venni a krausi aforisztikus ugrást, a maga szűk olvasatában, ez éppen az apák törvényének elismerését jelentené, amely megköveteli a szó és a szellem, a kimondott és a megtett közötti tökéletes összhangot.

³¹ A határ fontosságáról Michelstaedter intellektuális alakjának meghatározásában, lásd Furlan (2008) művét.

³² Az aforizma híres krausi meghatározása a *Mondások és ellentmondások* utolsó részében: „Az aforizma soha nem esik egybe az igazsággal; vagy egy féligazság vagy túl van az igazságon” (KRAUS 1992, 165). Hogy a kapcsolat az aforizma és az igazság között indirekt és ironikus, ezt Kraus már egy másik aforizmában is elmondta, a már említett műben, csakhogy az *Írás és olvasás* című részben: „Az aforizmának nem kell igaznak lennie, túl kell szárnyalnia az igazságot, de csak egy lépéssel kell megelőznie” (KRAUS 1992, 137).

Kakania

Így tehát visszatértünk arra a pontra, ahonnan elindultunk: a 20. század eleji közép-európai térben a régi és az új közötti feszültség nem halad át nyelvek és szabályok rendszerének összecsapásán, mint történt az a *La Voce* és a futurizmus Olaszországában vagy éppen a művészeti avantgárdok Franciaországában. A Habsburg tér helyzete azonban, mint mondtuk, más volt: annak szükségessége, hogy ellenőrzés alatt tartsa a Birodalom belső interetnikus konfliktusainak lehetséges fellángolását, kísérve a különféle – mint például az olasz, a román és részben a szerb – irredentizmusok veszedelmétől, egy komplex társadalmi diskurzust határozott meg.

Részben ez a komplexitás visszhangzik annak a folytonosságnak a meghatározási lehetetlenségén, különösen igaz ez az osztrák részben (Ciszlajtánia), amely a politikai élet, mely gyakran radikálisan fejezi ki a birodalmi nemzetiségek igényeit, és az állam igényei között áll fönn, egy olyan Monarchiában kifejezésre jutva, amely értetlenül áll az idők szava előtt, és amely körül végzetesen szorul össze az állam egész bürokratikus és katonai apparátusa.

Ezt a helyzetet, a *finis Austriae* két nagy regénye írja le tényszerűen, Robert Musil *Der Mann ohne Eigenschaft* és Joseph Roth *Radetzky marsch* című regényei, amelyek kikényszeríteni látszanak az ürességben egyfajta diskurzust, amelyből, máskülönben úgy tűnik, lehetetlen kijutni: lehetetlen egy részről a politikai élet és mozgalmainak szinte teatralizált megjelenéséből, másrésztől a monarchikus állam merev, „szellemében” még abszolutista burkából, a törvény „betűjének” már-már demokratikus megjelenése ellenére, legalábbis a Lajtán túl. Lehet, hogy igaz az, hogy a Monarchia erejét alkotó³³ mindkét részben, mindenki belefáradt már az öregedő Apostoli Királyba és Császárra, vagy talán már mindenki tudja, Ferenc Józseffel együtt, hogy a Habsburgok ideje lejárt, de senki nem kíván lemondani arról a biztonságérzetről, amelyet a dunai monarchia még biztosítani képes.

Röviden, a biztonságok és a biztosítások egy olyan országában, mint amilyen a Monarchia, bármennyire is váljon léte céltalanná és inkonzisztenssé, az első és a leghatékonyabb biztosítékot jeleníti meg, azt, amely káosz terjedésével szemben nyújt elemi garanciát.

Ennek a biztosításnak azonban a vég nélküli ornamentális lett az ára. A díszítés elburjánzása a jelzőrendszerek lényegi kiürülését jellemzi; pontosan ez a fajta kiüresedés látszik jellemezni az *Um-wertung*, az átértékelés negatív jellegét, amely Nietzsche javaslata volt a 19. század végén. Valójában ez inkább egy *Ab-wertung*, egy el-értéktelenítés, amely szépen átmegy a „bűnös” fogalmába, ahogy Loos

³³ Az 1867. június 12-ei osztrák–magyar *Ausgleich* (kiegyezés) és a rá következő helyi megegyezések után (nem véletlen, hogy a német nyelvű történetírás a többes számot, *Ausgleichen*, részesíti előnyben).

mondaná, vagy az értelem öncélú „látványosságba vált”, mondhatjuk Debordot (1967) követve. Amint az építészeti díszítés, amely Loos gondolkodásában kétszeresen is bűnös hulladék, mert a szerkezettől anyagot von el, hogy akadályként használja a komplex építészeti funkcionalitással szemben, úgy a nyelv és más lényegi jelzőrendszerek túldíszített, dekorált használata, szintúgy „anyag” elvonással jár, miközben saját hulladék mivoltát növeli egy színlelt, a valósággal ellentétes jelentés fantazmagorikus reprezentációjában.

Ez a mindenekelőtt nyelvi üresség és jelentéktelenség az, ami Hugo von Hoffmannsthal *Chandos-Brief*ének háttérében áll. Ebben a műben az írás elutasítása a fiatal Lord Chandos részéről leginkább a nyelvi eszközök és a gondolkodás összehangolásának lehetetlenségén áll, mintha a nyelv tere arra lenne kárhóztatva, hogy folyamatosan nélkülöznie kelljen az igazság lehetőségét, mintha a nyelvi szint, a maga természetéből adódóan, eleve ki lenne zárva a hitelességből.

Az inautentikusnak ez a felülkerekedése a régi/új, apák/fiak ellentét legjellemzőbb jegye, amely ugyanígy rajzolódik ki a kettős dunai Monarchia uralma alatt: egy részről az apák inautentikussága, szükségszerű kapcsolatukkal a hamissággal és a hazugsággal, másrészt a fiak autonómia igénye, amely éppen az autentikus viszonyokon nyugszik.

Sajátosan Habsburg kontextusban, ez az ellentét azonban egy egészen más dimenziót vesz fel: az apák inautentikussága éppolyan szigorú, mint amilyen hamis törvényeik azok, amelyek biztosítják, garantálják annak a társadalmi szövetnek a túlélését, amelyben ezek a törvények kifejlődtek, és amelytől konkrétan az autentikusság és az autonómia fiúi kérése is függ. Elkerülhetetlenné válik tehát, hogy az autentikus és az autonóm egyfajta halálos követelménybe forduljon át, vagyis hogy az alternatíva addig a pontig radikalizálódjon, ahol az egyik oldalon a megmaradás a biztonsággal és a hazugsággal társul, a másikon pedig az autentikusság a káosszal és az igazsággal, annak megfelelően, ahogy ezt egy krausi aforizma jól megvilágítja: „Mivel a rend nem működött, jöjjön csak a káosz.”

Igy tértünk hát vissza a birodalom délkeleti határához, ahhoz a Goriziához, amely a közép-európai Nizza ártalmatlan látszata mögött, voltaképpen napfényre hozza a *fin de siècle* Bécs kulturális diskurzusának lapjait.

A nyitó beszélgetés Carlo és a *testes úr* között igazából arról szól, hogy a „biztonság” témája olyan következménnyel jár együtt, eltekintve a szerző családi és személyes életviszonyaitól, hogy paradigmátikus példává változik át.

Természetesen, nagyon is szeretnénk a *testes úrnak* az Alberto nevet adni, de ez az Alberto csak részben feleltethető meg Carlo atyjával, sokkal inkább arról az Albertóról van szó, aki elválasztja a szavakat a tettektől, azzal a kimunkált céllal, hogy jelentéktelenné tegye a szavakat és kifogásolhatóvá a tényeket, ezzel mentve meg a dolgok megváltozhatatlannak gondolt rendjét.

Konklúzióként, a párbeszéd zárása különös fényt vet a bejárt útra:

[...]

- De végülis meghalni – mindnyájan meghalunk!
- Nem tesz semmit, halálesetre is van biztosításom.
- Amint látja – tette hozzá diadalmas képpel, jót mosolyogva megrökönyödésesen – élek, mint hal a vízben.

Szóhoz se tudtam jutni, de nagy zavarom közepette felvillant bennem, hogy a halat is kifogják egyszer. (MICHELSTAEDTER 1995, 91)

Talán az utolsó érvényes tett, hogy a fiú autentikusság iránti igénye az apák törvényéhez fordul, feltételezve, hogy mindannyian ugyanazon fáklya fényében haladunk, tehát a Kraus által előhívott káosz végeredményben nem más, mint az önbiztosítás végső szándéka, a végső önbecsapás, pontosan úgy, ahogy mi is tesszük, amikor aláírunk egy halálesetre szóló életbiztosítást.

Tehát Goriziából, a birodalom határaitól kapja meg a *Finis monarchiae* végső bélyegét, ami lehetővé teszi a hosszú történelmi példázat történelmi határainak átlépését, és talán először a nyugati kultúrában, valami másnak a szimbólumává avatja.

Rövid összegzés

Megpróbáltuk Carlo Michelstaedter filozófiai pályáivét és életét saját történelmi keretébe illeszteni, vagyis a dunai Monarchia alkonyának időszakába, amelynek, függetlenül a rendkívül fontos és hosszú firenzei tartózkodásától, úgy hisszük, a fiatal goriziai filozófus intellektuális természetét köszönhetjük.

Szándékunk elérése érdekében követtünk egy irányt, amelyet számunkra Carlo és a *testes úr* közötti „igazoló” párbeszéd sugallmazott, amely megláttatta velünk az új/régi ellentét mögött, ebben a közép-európai térségben, egy sokkal radikálisabb ellentét kirajzolódását, amely az autentikus és az inautentikus között áll fenn.

Ennek a feszültségnek a legtisztább magyarázója éppen a goriziai filozófus volt, akinek intellektuális pozíciójának köszönhetően pillantást vehetünk a *Finis Monarchiae* helyzetére, túllépve az esemény történelmi tényein és túl azon a posztumusz és „arkádikus” Habsburg-mítoszon, amely nem kevés félreértésért volt felelős a dunai Monarchia válságának valós helyzetfeltárását illetően, modernitásunk meghatározása érdekében.

Tóth Tihamér fordítása

Bibliografía

- ABRUZZESE, A. (1979). *Svevo, Slataper e Michelstaedter. Lo stile del viaggio*, Venezia, Marsilio.
- ANGELUCCI, M. (2011), *Words against Words: on the Rhetoric of Carlo Michelstaedter*, Leicester, Troubador.
- BIANCO, G. (1993), *La hermenéutica del devenir en Carlo Michelstaedter*, Buenos Aires, Yores Agüero.
- BINI, D. (1992). *Carlo Michelstaedter and the Failure of Language*, Gainesville, University Press of Florida.
- BUCHMANN, B. M. (2002), *Hof – Regierung – Stadtverwaltung. Wien als Sitz den österreichischen Zentralverwaltung von den Anfängen bis zum Untergang der Monarchie*, Wien, Verlag für Geschichte und Politik.
- CACCIARI, M. (1992), *Adolf Loos e il suo angelo. «Das Andere» e altri scritti*, Milano, Electa.
- CAMERINO, G. A. (1993). *La persuasione e i simboli. Michelstaedter e Slataper*, Milano, IPL.
- CAMPAILLA, S. (1973), *Pensiero e poesia di Carlo Michelstaedter*, Bologna, Patron.
- CAMPAILLA, S. (2010), *Il segreto di Nadia B.: la musa di Michelstaedter tra scandalo e tragedia*, Venezia, Marsilio.
- CARMELLO, M. (2017). Testo e absolutezza perlocutiva. Il caso de *La persuasione e la retorica* di Carlo Michelstaedter. *Enthymema* 17, 246–260.
- CORNWALL, M. (ed.) (1990), *The Last Years of Austria-Hungary: a Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*, Exeter, University of Exeter Press.
- DEBORD, G. (1967), *La société du spectacle*, Paris, Buchet-Chastel.
- FEJTŐ, F. (1988), *Requiem pour un empire défunt. Histoire de la destruction de l'Autriche-Hongrie*, Paris, Lieu Commun.
- FURLAN, L. (2008), *Carlo Michelstaedter. L'essere straniero di un intellettuale moderno*, Trieste, Lint editoriale.
- GENTILE, G. (1922), Recensione a Carlo Michelstaedter *La persuasione e la retorica*, nuova edizione con appendici critiche inedite, Vallecchi, Firenze 1922. *La Critica* 20/4, 332–336.
- GEMMEL, M. (2005), *Die Kritische Wiener Moderne. Etik und Ästhetik. Karl Kraus, Adolf Loos, Ludwig Wittgenstein*, Berlin, Parerga.
- HARRISON, Th. (1996), *1910, The Emancipation of Dissonance*, Barkely, University of California Press.
- HOFMANNSTHAL, H. von (1991), Ein Brief. In H. von Hofmannsthal: *Sämtliche Werke XXXI. Erfundene Gespräche und Briefe*. Herausgegeben von Ellen Ritter. Frankfurt am Main, Fischer Verlag, 45–55.
- KRAUS, K. (1992), *Detti e contraddetti*, Edizione italiana a cura di R. Calasso. Milano, Adelphi.
- MAGRIS, C. (2009), *Il mito asburgico nella letteratura austriaca moderna*, Torino, Einaudi.
- MARUŠIČ, B. (2005), *Gli sloveni nel goriziano dalla fine del Medioevo ai nostri giorni*, Udine, Forum.
- MEROI, F. (2011), *Persuasione ed esistenza. Filosofia e vita in Carlo Michelstaedter*, Roma, Edizioni di storia e letteratura.

- MICHELSTAEDTER, C. (1995), *La persuasione e la rettorica. Appendici critiche*, A cura di S. Campailla. Milano, Adelphi.
- MICHELSTAEDTER, C. (2010²), *Epistolario*, A cura di S. Campailla. Milano, Adelphi.
- PIERI, P. (1989), *La scienza del tragico. Saggio su Carlo Michelstaedter*, Bologna, Cappelli.
- SCHORSKE, C. E. (1979), *Vienna fin de siècle. Politics and Culture*, New York, Knopf.
- TATOSSIAN, A: (1988), *Edipe en Cacanie. Kafka, Musil et Freud. Paris, Economica*. [Trd. it.: *Edipo in Kakani*. Torino, Bollati Boringhieri, 2002]
- VALIANI, L. (1996), *La dissoluzione dell’Austria Ungheria*, Milano, il Saggiatore.
- WHEATCROFT, A. (1995), *The Habsburgs: Embodying Empire*, London, Viking.

LORENZO MARMIROLI

L'Unità: problemi della vita italiana és Trieszt

Fiume és Dalmácia kérdései (1914–1915)

Bevezetés

A tanulmány a szerző doktori disszertációján alapszik, mely *Delenda Austria* (MARMIROLI 2017) címmel került publikálásra Magyarországon, s melyben a nagy háború első tíz hónapja alatt olasz és osztrák–magyar kulturális folyóiratok által publikált cikkeket vet össze s elemez. Jelen munka különösképp a Trieszt és Fiume kikötővárosok történetének szánt részt tárgyalja a világháború másnapján a *L'Unità: problemi della vita italiana* című, Gaetano Salvemini (1873–1957), majd Antonio De Viti De Marco (1858–1943) által szerkesztett folyóiratban publikált cikkek alapján.

A nagy háború váratlan kirobbanása nemcsak hadügyileg, de a nemzetközi politika terén is felkészületlenül érte Olaszországot. Úgy tűnik, a Bosznia-Hercegovina 1908-as osztrák–magyar annektálása keltette rémület háttérbe szorult a vitatott líbiai háborúhoz (1911–1912) képest, ez utóbbi volt a *L'Unità: problemi della vita italiana*¹ folyóirat első próbaköje háborús témában; az 1912–1913-as balkáni háborúk váratlanul alátámasztják, hogy Délkelet-Európában a félsziget határozott közbelépése szükséges, a nagy háborút megelőző években e célnak különösképpen a Salvemini vezette folyóirat folyamatosan nagy energiát szentelt.

A Monarchia, Oroszország és Olaszország által is megszerezni akart Balkán sorsához szorosan kapcsolódik a vissza nem szerzett olasz területek jövőjének a kérdése: elsőként Trieszt, majd Isztria és Dalmácia. Ezen területek földrajzi helyzete egyszerre teszi őket esetleges kulcsszereplőkké a félsziget Balkán-politikájában, és az osztrák–magyar és a német–bajor piac által kitüntetett tengeri pontokká. Tovább bonyolódik tehát azoknak a területeknek a sorsa, melyek a királysághoz kívánnak tartozni, és a probléma adriai síkról átkerült európai kontinentális keretbe.

¹Ettől kezdve *Unità*.

Fiume kérdése

Az *Unità* már 1914. július 24-én közöl egy cikket, melyet a folyóirat G. D. nevű munkatársa jegyez (talán Giorgio d'Acandia, mely Umberto Zabotti Bianco álneve, 1889–1963), benne Fiume olasz polgárai által elszenvedett magyarosítási politikáról van szó. Fiume öröktől fogva olasz város volt, közössége a 20. század eleje óta magyar eredetű polgárokkal gyarapodott s gazdagodott, ebből a helyzetből az adriai kikötő két etnikuma között valóságos összetűzések nőtték ki (ne feledjük azonban a németeket és a horvátokat sem).

A folyóirat munkatársa eltökélte magát, hogy bebizonyítsa, az Olaszország és Magyarország közötti régi, Risorgimento korból eredő szimpátia, a „'48 és '67 hű barátai” (G. D. 1914) már a múlté az olasz nép szemében, s főleg, ahogyan ő látja, a kisebbségek erőszakos asszimilációja által meghatározott magyar politika számára. S valóban, Giorgio d'Acandia egyértelműen azt ajánlja az olaszoknak, hogy „felejtsek el a még élő '48-as legendát” (G. D. 1914), s felhívja a figyelmet arra, hogy fiumei honfitársainak az állapota nehezebb, mint az osztrák hatalom alatt lévő Triesztben: a fiumeiek magyarok és horvátok közé szorultak. A szerző óva inti Budapestet saját elnemzetietlenítési politikáját illetően, mely *de facto* a város horvát közösségének kedvez, és előrevetíti, hogy a kikötőváros „kétségkívül a déli szlávtságot erősíti majd jelentősen az Adrián” (G. D. 1914). G. D. helyesen kiemeli, Fiume miként játszik központi szerepet Belgrád pánszlavista tervében, és hogy a magyar, olasz és német közösségek közti egyre gyakoribb súrlódások megszilárdítják a horvátok részvételét a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot támogató tüntetésekben.

Szükséges továbbá elfelejteni az *Unità* szerint a régi, Risorgimento kori barátságot Olaszország és Magyarország között: a dunai Ország a Béccsel kötött 1867-es kiegyezés után nagyon eltávolodott a szabadság és függetlenség azon eszméitől, melyek előmozdították a testvériséget a két nép között. Felbérelt, tehetséges pamfletírók egyenesen rossz útra térítik a magyar közvéleményt, megírják a Fiume kikötőjére szánt pénzek eltékozlását és a parti város magyar lakosainak feltételezett borzalmas helyzetét, azonfelül, hogy az olasz nacionalisták veszélyesek a Monarchia integritására nézve.

Ahogy az ember olvassa az *Unità* Fiuméről szóló kijelentéseit, ugyanazokat az eljárásokat lehet fölismerni, melyeket az osztrák–magyar kormány a kisebbségekre vonatkozóan használ, legyenek azok szerbek, bosnyákok vagy olaszok. A fentebb említett, Fiume nemzetiségi kérdéseit tárgyaló cikkben a szerző szintén felsorolja a Habsburg kormány által használt stratégiákat arra, hogy elérje saját célját: behatol a polgári élet minden területére, közbeavatkozik, különösképp a közoktatásban: a kormány a magyart teszi meg a tanítás egyetlen nyelvének a gimnáziumban, a Kereskedelmi Kamarában és a Tengerészeti Akadémián.

G. D. leírása szerint a Habsburg kormány nagy hatású politikai manővert igyekszik végrehajtani az adriai kikötő olasz lakosai között, a helyhatósági sza-

vazati jogról szóló úgynevezett *Nagy Infámiát*: a fumei polgároknak és az állami alkalmazottaknak az 1868-as Statútum alapján az évi adóalap alapján adtak szavazati jogot. A szerző szerint a Habsburg kormány tudatosan azon dolgozott évekig, hogy elszegényítse a várost, s hogy az 50 000 lakos közül csak nagyon kevesen ériék el a szavazást lehetővé tevő adóalapot. Továbbá, mivel azt a 700 magyar vasutast is felírták a listákra, akik a városban dolgoztak, ezzel is mesterségesen megnövelve a magyar szavazók számárányát: „Budapest mesterkedésének eredménye, hogy a hatezer állandó lakos magyarból 1100 szavazhat, MÍG A TÖBBI 44 000 LAKOSBÓL CSAK 1200 EMBERNEK VAN SZAVAZATI JOGA!” (G. D. 1914). A szerző panaszkodik számos, magyar kezdeményezésű választási ravaszkodásra: a vezetés szemet huny hamis aláírások fölött és eltekint attól, hogy halott személyeket regisztrálnak szavazóként, ha magyarok.

A fumei magyarok hivatali hűtlenkedéseinek hosszadalmas leírása folytatódik az *Unità* következő számában, ahol a szerző Wickenburg grófban, a város kormányzójában látja az adriai kikötő olasz polgárai nemzetiségi jogai gyakorlását ellehetetlenítő politika fő mozgatóját. A gróf, miután elfoglalja hivatalát, fölösztatja a választott önkormányzati bizottságot, kihirdeti a *Fiatal Fiume* nevű szervezetet, bátorítja a magyarokat, hogy a városba jöjjenek – akik majd pontos utasításokat kapnak a szavazást illetően, miközben az olaszok vigasztalanul és tehetetlenül figyelik a hatalom mesterkedéseit.

A cikk szerzője felhívja a figyelmet a magyar vezetés és a Budapestről hívott, Wickenburg kormányzó parancsát végrehajtó vagy száz csendőr fumei olasz polgárokat érintő folyamatos zaklatásaira; arra a külföldiekre vonatkozó törvényre, mely elrendeli, hogy a nem állandó lakos hatósági indoklás nélkül 24 órán belül kitoloncolható; az olasz folyóiratok – név szerint a *Voce del popolo* – beszüntetésére és lefoglalására, a *Voce* fumei születésű igazgatójának, Emilio Marcuzzinak az elűzésére; az ott született nép zsarolására, ha sztrájkra és irredenta propagandára való felbujtás vádja merül fel.

Trieszt kérdése

Érdekes megfigyelni, hogy 1915. március közepén az *Unità* mennyire különböző lehetőségeket lát az adriai probléma megoldására: attól a valószínűtlen elképzeléstől, mely szerint Szerbiát a Birodalomhoz csatolják, egészen addig a szintén valószínűtlen ötletig, hogy megalapítják Nagy Szerbiát, mely, Olaszországgal együtt, elzárná Ausztriát az Adriáról, elvágná a Trieszt, Fiume és Pula forgalmát élénkítő német–magyar *hinterlandot*. Ez utóbbi elképzelhetetlen feltevés, ha csak nem szűnik meg teljesen a Monarchia. Carlo Maranelli (1876–1939), az *Unità* munkatársa azt írja: „kétségtől ezt az eshetőséget is számba kell venni, de ne felejtjük el, hogy a valószínűségi foka korlátozott” (MARANELLI 1915) látva

az Antant politikai elitjében kigyózó félelmet: az Antantot megbénítja egy új, a Birodalom szétesését követően Németországhoz csatolt Ausztria lehetősége és Oroszország túlzott megnövekedése. A Monarchia jelentős meggyengülésének veszélye hitelt adna azoknak a szavaknak – mind Salvemini, mind Maranelli ezt gondolja –, melyek már 1915 márciusának közepén egy esetleges különbékéről szólnak Ausztria–Magyarország és az Antant között, csak azért, hogy a petrográdi kolosszus terjedését megakadályozzák: az *Unità* munkatársa szerint az adriai partvidék számára ideális megoldás lenne Triesztet és Fiumét szabad városokként kezelni: Olaszország és Szerbia támogatná őket és a két kikötővárosba érkező és onnan induló, balkáni, valamint olasz és német kereskedelmi forgalom kezelésével lennének megbízva.

Maranelli javaslatára Salvemini hidegen válaszol, a múltban és a Nagy Háború kitörése után mutatott kölcsönös ellenérzések miatt nem tartja lehetségesnek olaszok és horvátok békés együttélését; sőt, a pugliai értelmiségi Trieszt és Isztria vezetésének jövőjét tekintve úgy gondolja, „mivel választani kell, hogy az ember a söprű melyik végén áll, nem értjük, miért kellene azt kívánnunk, hogy mindig az olaszok és csakis az olaszok legyenek az alján” (SALVEMINI 1915a). Ezért úgy osztja ki Róma jövőbeli vezetőinek a feladatot, hogy azok kiegyenlítő erőként működjenek az olaszok és a szlávok jogait illetően. Nem szimpatizál az osztrák vezetéssel, annak a konfliktust megelőző évtizedekben mutatott egyértelmű *di-vide et impera* akaratát látja, miközben a szerb vezetést sem tartja megfelelőnek a feladatra, hiszen Rómához képest kisebb fejlődést mutat. Salvemini, csakugyan, a mindenféle imperializmussal – az olasszal és a szlávval is – szembeni harcot tűzi ki célul: ne feledjük, Dalmácia viszont, Salvemini szerint, joggal tartozna egy Dél-szláv Államhoz.

A Rignano–Salvemini–Hartmann-vita

A lehetséges olasz fegyveres közbelépés körül kialakult nemzetközi feszültség tapintható lesz 1915 áprilisának második felétől: Ludo M. Hartmann (1865–1924), az ókori és középkori történelem tanára a Bécsi Egyetemen, s 1901-től az osztrák Szociáldemokrata Párt tagja, nyílt levelet küld az *Unità*nak, melyet a Salvemini vezetett folyóirat azonnal terjeszteni kezd, tekintettel saját sokszínű hagyományaira. Hartmann nyílt levelére élénk válasz érkezik az *Unità*tól: Eugenio Rignano (1870–1930), a bolognai *Scientia* folyóirat alapítója, akinek a Salvemini vezetett lap korábban már publikálta az *Egy helyzetkép a háborúról* (RIGNANO 1915a) szóló recenzióját, két rövid írást szerez a témában, és Salvemini is felszólal az ügyben.

A bécsi professzor – aki többek között egy *Középkori Olaszország története* című mű szerzője – szerint a félsziget „útelágazáshoz érkezett” (HARTMANN 1915): az igazi nemzeti egység és az adriai partok szlávjait leigázó imperialista háború kö-

zött. A tanár statisztikákkal egyértelműsíti, hogy Isztriában, Dalmáciáról nem is beszélve, egyértelműen kevesebb az olaszok száma a szlávoknál, akik a vidéket népesítik be; ugyanez érvényes Bolzanóra is, ahol a német város demográfiai összetételében abszolút kisebbségben vannak az olaszok: Hartmann kiemeli, Trieszt és Fiume esetében „az olaszok ugyanabban a szerencsétlen és reménytelen helyzetben vannak, mint az északszláv területek német városainak lakói, legfőképp a cseh régiókban” (HARTMANN 1915), vagyis az olasz városközpontok izoláltan léteznek szláv területen.

Az írás szerzője azt kívánja bizonyítani, hogy ha Olaszország valóban igazságot akarna szolgáltatni a saját tagadhatatlan nemzeti törekvéseinek, azzal egyidejűleg megszegné a Risorgimento elveit, Bécs igáját Rómával helyettesítené. Nyomást gyakorolva a konfliktus első hónapjai alatt különböző lapok által terjesztett szlavofóbiára, Hartmann az Adriát, legfőképpen Triesztet illető olasz követelésekre figyelmeztet, kiemeli, hogy a kikötővároshoz konkrét délszláv érdekek fűződnek, melyek Oroszország támogatásával valósággá is válhatnak, és megemlíti, hogy a háború utáni Németország nehézségekbe ütközne, ha elzárnák előle a keleti kereskedelem legfontosabb tengeri útját.

Eugenio Rignano filozófus válaszol Hartmann-nak, és elismeri, Olaszország túl sokat követel Dalmácia és Fiume ügyében (melyek egyébként nem szerepelnek az *Unità* katonai beavatkozást preferáló demokratáinak követelései között), de kiemeli, Pula kikötője, az előbbiekkal ellentétben, stratégiai helyzetének köszönhetően Olaszország „torkának szorított revolver” (RIGNANO 1915b). Rignano elismeri a bécsi professzor okfejtésének érvényességét a Kelet-Adria mentén élő olaszok relatíve kisebb számát illetően, de megjegyzi, ez az okfejtés igaz ugyanilyen módon az ottani területeken élő németekre és magyarokra is, kiket egyértelmű délszláv többség vesz körbe, miközben másrésről „mint nemzeti törekvés, Trieszt elválaszthatatlan Trentótól” (RIGNANO 1915b). Rignano személyes történetét veszi például, mely megegyezik millió más olasz történetével: megosztja a lap olvasóival és a bécsi professzorral a Trentóban és Triesztben himnusz éneklő tömegek és falfirkák emlékét: a két irredenta város elválaszthatatlan *unicumot* képez a kollektív olasz emlékezetben. Ausztria, amikor nem akarja elfogadni, hogy Trentino és Trieszt Rómához csatlakozzon, millió olasz nemzeti törekvéssel megy szembe, melyet Bécs sokéves, a határon túli honfitársakkal szembeni túlkapásai fűtöttek: közülük az első, hogy a bécsi vezetés rendszeresen elutasította olasz nyelvű egyetem alapítását mindkét városban.

Salvemini megerősíti Rignano szavait, megjegyzi, hogy a Habsburg vezetés silány módon kezelte az adriai területek etnikumai közötti kapcsolatot, és az olasz missziót a mazziniánus emlékezet felszabadító cselekedetének tekinti „a szlávokkal való új megegyezés érdekében” (SALVEMINI 1915b), s kéri, Rómának is legyen joga az olaszok és a szlávok békés együttélésének kérdésével foglalkozni. De még nagyobb veszélyt jelentene Olaszország számára Isztrián és Dalmáciában, ha „az

osztrák bürokráciát sajátjával váltaná fel, hogy elnyomják *austriaco more* már nem az olaszokat, hanem a szlávokat” (SALVEMINI 1915b).

Rignano egyetért Hartmann-nal a szláv veszélyt, vagyis a cárista kolosszus és a vérrokon, kultúrrokon balkáni népek közötti aggasztó kapcsolatokat illetően, de elismeri, helyes lenne a Balkánon egy Nagy Szerbia megalakulása: Ausztriának és Olaszországnak el kellene rendezniük a saját ellentétüket azzal a céllal, hogy korlátozzák és szabályozzák a harmadik ország terjeszkedési céljait, anélkül hogy elfelejtenék, jegyzi meg Salvemini, hogy a Balkán nemzetiségeit érintő kérdések összetett problémák, és megoldhatatlanok egy külügyi szerződés által elrendelt éles vágással.

Hadjárat Dalmáciáért

Az *Unità* egyértelműen elutasítja Olaszország Dalmáciára vonatkozó követeléseit, és röviden megállapítja, hogy „a Dalmáciáért folytatott hadjárat csak Németországnak kedvezhet” (*Unità* 1915). Valóban, a Salvemini vezette lap megjósolja: a Dalmácia érdekében folytatott mozgósítás elvonja Olaszország figyelmét annak valódi, keleti-adriai céljáról, vagyis Isztriáról, és – amennyiben tényleg háború kezdődne Róma és Bécs között – „a hazugságok és sértések kegyetlen háborúja a szlovénok, a horvátok és a szerbek ellen az osztrák kormány hasznára válik majd, hogy olaszellenes gyűlölködésre buzdítsa a délszlávokat” (*Unità* 1915a). A Dalmáciáért folytatott hadjárat a gyakorlatban a központi hatalmaknak kedvezne mind a konfliktus alatt – megmutatnák a horvát és szlovén alattvalóknak, milyen előnyöket élveznek a szlávok a Habsburg vezetés alatt, és rájuk ijesztenének az olasz imperialista hódítások következményeivel –, mind a hadműveletek végétével, a háború után, abban az esetben, ha a félsziget Liburn-parti törekvéseit elismernék.

Az olasz Dalmáciáért folytatott nacionalista hadjárat egyre inkább nyugtalanítja a demokrata értelmiségieket, bizonyos folyóiratok egyre növekvő szlavofób hangneme miatt: az *Unità* 1915. április elején közölte Giuseppe Prezzolini (1882–1982) cikkét, melyet a *Messaggero* publikált március 29-én, s melyben a *Voce* volt szerkesztője óva inti az olvasót az adriai part, különösképp Dalmácia kapcsán elterjesztett felszínes nacionalista megállapításoktól. Prezzolini megemlékezik az 1911–1912-es líbiai háborút megelőző hetekről, amikor hamis tények és adatok fedték el az észak-afrikai ország imperialista meghódításának a tervét, rámutat tehát az olasz olvasó számára „azokra a nacionalista pártokra, melyek már a líbiai háború alatt sem hezitáltak csalással és hazugsággal élni, hogy hamis lelkesedésbe vonszolják az olasz népet” (PREZZOLINI 1915a).

A Prezzolininek helyet adó *Unità* azt igyekszik bebizonyítani a külföldnek, hogy Olaszországban létezik egy erős, ha nem is filozsláv, de az Adria partjait il-

letően demokratikus és békés megegyezésre képes áramlat, azt figyelembe véve, hogy „az egész olasz nacionalista propaganda a délszlávokkal kapcsolatban mint-ha Ausztria érdekében íródna” (PREZZOLINI 1915a): Rómának, csakugyan, ki kellene használnia a saját Risorgimento kori és Mazzinit követő hagyományait, hogy azoknak a balkáni népeknek az élére álljon, akik a 19. századi hazafi tetteire követhető példaként tekintenek azért, hogy elérjék saját függetlenségüket és autonómiájukat Ausztria–Magyarországtól, Olaszország nyomdokaiba lépve.

Prezzolini megismétli és megerősíti az *Unità* aggodalmait a Dalmáciát illető nacionalista propaganda hangnemével kapcsolatban az 1915. május 7-i *Voce – politikai kiadás* újbóli közlésével, amelyben a *Voce* volt irányítója buzdító szerkesztőségi cikket publikál Attilio Tamaro (1884–1956) trieszti újságíró és irredenta véleménye ellen, aki polemikus és antiszláv hangvételű röpiratokat terjeszt az adriai part jövőjéről – Prezzolini végül fölkiált: „Na rajta, Olaszországban is jól ismerjük ezeket a konzervatívokat, nem kell, hogy még több ide jöjjön Triesztből” (PREZZOLINI 1915b).

Prezzolini és a demokrata, interventista értelmiségiek válasza a nacionalista frakció által kinyilvánított antiszláv és imperialista célokra újra megállapodáshoz vezetne, vagyis leginkább az adriai partok leszereléséhez. Megakadályoznák így, hogy bármely hadiflotta átlépje az Otrantói-szorost és ne egész Dalmácia, hanem csak a Liburniai-szigetek és Quarnero olasz ellenőrzéséhez járulnának hozzá: „az egyik vagy másik [megoldás] megengedi, hogy ne a gyarmati hódításokhoz térjünk vissza, mely az eritreai és líbiai meglepetésekhez hasonló tartogathatna számunkra” (PREZZOLINI 2015b).

Prezzolini szerint teljesen egyértelmű az analógia a líbiai háborút támogató nacionalista csoportok hangneme és a vélemény között, miszerint Olaszországnak el kellene foglalnia az Adria teljes keleti partját – hiszen „Dalmácia problémája megegyezik Líbia problémájával. Dalmácia = Líbia” (PREZZOLINI 2015b) –, csak azért, hogy megakadályozzák azt a nyomorúsággal és lokálpatrióta ódákkal teli politikát, mely akarata ellenére nagyban meghatározza majd a „mi háborúkat”, épp azt az Olaszországgal szembeni ellenszenvet idézve elő a délszlávok között, melyet az *Unità* és a *Voce* folyóiratok igyekeznek megváltoztatni, a félsziget mazzinianus hagyományainak tiszteletben tartásával.

A jövőbeli Dalmácia sorsa válaszútnak látszik, mely megosztja és szembesíti az olasz közvéleményt: egyik oldalon az imperialista hódítás, másik oldalon az olaszok és a szlávok kapcsolatának rendezése az Adrián. A második elképzelés olasz beavatkozást feltételez, mint a világválság egy pontján szükségszerű, fájdalmas választást, mely azonban a Liburn-parti olasz–szláv versengés elsimulásához vezet majd a jövőben, miközben az első meglátás, az *Unità* szerint, konfliktusok forrása lesz a nagy háború másnapján: a Salvemini vezette lap azt jósolja, „Dalmácia meghódítása vidám, nagyszerű megtorlás lenne, melyet a pángermanista Németország ellenünk használna abban a pillanatban, hogy

vele szembe helyezkednék a háborúban” (*Unità* 1915b), és mielőtt még Róma közbelépne, megnevezi a viszály okát, mely szétválasztaná az olasz érdekeket a délszláv és osztrák–magyar érdekektől.

Következtetés

Gaetano Salveminek, az *Unità* igazgatójának érdeme, hogy szélesebb, európai keretbe helyezi a lehetőségeket, melyek a nagy háború kirobbanásakor nyílnak az adriai part számára, megmenti őket a nacionalista mohóságtól, mely elszakítana Nagy Szerbiától több mint egymillió szlávot, hogy 450 000 honfitársat csatoljon Isztriához és Dalmáciához. A lépés ellentétes hatást váltana ki, amennyiben a különböző okokból induló olaszellenes gyűlölet a szerbeket, horvátokat, szlovénokat, magyarokat, németeket és cseheket egyesítené, egyrészt a szlovén–horvát–szerb irredentizmus születése okán, másrészt mert Fiume és Trieszt értékes kikötői a német–bajor–cseh *hinterland* alá kerülnének, mely privilegizált kikötők akaratlanul is az Adria partmenti városainak kereskedelmi összeomlását idéznék elő, miután a közép-európai forgalom a Földközi-tenger helyett inkább az Északi-tenger felé irányulna. Az *Unità* egyik délszláv olvasója a lapnak intézett levelében Trieszt kérdését a trójai lóhoz hasonlítja, amelyet Róma saját határain belülre húzna, ha a kikötőváros sorsa nem oldódna meg „egy olaszok és szlávok közötti őszinte egyezség” (URBAN 1915) nélkül.

A határok problematikájára adható lehetséges megoldásokon túl, Salvemini azt is bemutatja az olasz olvasónak, hogy a tartós béke sorsa a kontinensen az Adria elrendezéséhez is kötődik, és leginkább Trieszt és Fiume kikötőihez.

Az olasz folyóiratok figyelme a jugoszláv kérdésre és a délszláv népekkel való megújításra szoruló kapcsolatra is jól mutatja a különböző nacionalista szervek – mint a *Stampa* vagy *Tiburno* – által gyakorolt borzasztóan erős nyomást Isztria és legfőképp Dalmácia kapcsán, a félsziget tíz hónapos semlegessége és az egész konfliktus alatt. Olaszország katonai és politikai sikereket valóban majd csak attól a pillanattól tudhat megint a magáénak, amikor lemond az imperialista zsarnokkodásról, és szívesen hozzálát az 1918. áprilisi *Az elnyomott nemzetiségekről* című konferencia megrendezéséhez, s így gyógyítja részben a félsziget kapcsolatát Bécs alattvaló délszlávjaival; valamint amikor elfogadja Mazzini „leckéjét” s a dél-európai népek vezetője lesz az osztrák–német hegemoniával szembeni ellenállásban.

Végezetül megállapítható, hogy 1914. július végén a *Voce* és az *Unità* olasz olvasója viszonylag jól informált a dunai Monarchia balkáni népeit érintő különböző problémákkal és ellentétekkel kapcsolatban. Azt is figyelembe kell venni, hogy a két folyóirat a konfliktust megelőző években is sokat publikált az olaszok Isztriát és Dalmáciát érintő problémáit és az Ausztria–Magyarország által elnyomott más népek problémáit illetően is.

Az 1914 júliusának első felében, az *Unità* folyóiratban közölt két cikk világosan bemutatja, hogy az olasz értelmiség egy része elégedetlen a világháború előző éveiben az Ausztria-Magyarország által vezetett agresszív balkáni politikával szemben. Ezzel egyidejűleg meggyőződése, hogy Ausztria-Magyarország bár magas műveltséget és jólétet ért el, még mindig a mazziniánus emlékezet népeinek börtöne: a Monarchia ilyenféle képe gyökeresen meghatározza az olasz értelmiségiek véleményét Bécsről, olyannyira, hogy megállapítható, a félsziget számára a Habsburg Birodalommal vívott háború a Risorgimento utolsó háborúja.

Fordította Fridl V.

Bibliográfia

- G. D. (1914), Fiume kérdése, *Unità*, III n. 30, július 24.
 HARTMANN, Ludo N. (1915), Olaszország és Ausztria, *Unità*, IV n. 17, április 23.
 MARANELLI, C. (1915), Az adriai probléma, *Unità*, VI n. 11, 1915. március 12.
 MARMIROLI, Lorenzo (2017), *Delenda Austria, Dalla neutralità all'intervento: riviste culturali italiane e austro-ungariche nella Grande Guerra (1914–1915)*, Debrecen.
 PREZZOLINI, Giuseppe (1915a), Egy hadjárat veszélyei, *Unità*, IV n. 14, április 2.
 PREZZOLINI, Giuseppe (1915a), Dalmácia, *Unità*, IV n. 20, május 14.
 RIGNANO, Eugenio (1915a), Helyzetkép a háborúról, *Unità*, IV n. 10, március 5.
 RIGNANO, Eugenio (1915b), Trieszt kérdése, *Unità*, IV n. 17, április 23.
 SALVEMINI, Gaetano (1915a), Széljegyzet *Az olasz nép és a háborúhoz*, *Unità*, IV n. 13, március 26.
 SALVEMINI, Gaetano (1915b), Széljegyzet *Az utolsó tárgyalásokhoz*, *Unità*, IV, május 14.
Unità (1915a), Hadjárat Dalmáciáért, *Unità*, IV n. 20.
Unità (1915b), Az olasz-jugoszláv barátságért, *Unità*, IV n. 21, május 21.
 URBAN, C. (1915), A trójai faló, *Unità*, IV n. 13, március 26.

FRIED ILONA

A nagy generáció fiatalágképe

„Egy generáció, mely egy másik hazában, másik Európában hitt” – írja Claudio Magris Giani Stuparich *Un anno di scuola* (Egy iskolaév) című kisregényének recenziójában (MAGRIS 2017). Magris Pietro Pancrazi kritikusra hivatkozik, aki szerint nincsen még egy olasz város, ahol a triesztihez hasonló iskolai barátságok szövődhettek volna. A kijelentés a trieszti irodalom nagy generációjára vonatkozik, akik még az I. világháborút megelőzően a Monarchia Triesztjében nőttek fel. A város is mítosszá vált, szinte a műveik szereplőjeként lép elő (PIZZI 2001), akárcsak a Stuparich által megidézett Dante Gimnázium diákjai. Az akkori fiatalok közül sokan reménykedtek az első világháborúban, azonban irredentizmusuk, Olaszország iránti csodálatuk tragikusan megcsalta őket, hitükért többen életükkel fizettek. A vágyott megtisztulás helyett a fasizmus, a nemzetek közötti gyűlölet következett, újabb, még sokkal súlyosabb tömegmészárlásokat készítve elő.

A város és kultúrája

Trieszt régiók határán, Közép-Európa, a Balkán és Itália találkozási pontján áll, utóbbi helyére 1861-től az immár egyesített Olaszország kerül. A nagy trieszti író- és értelmiségi generáció a város virágkorában, a 19. század végén, a 20. század elején volt fiatal: a 19. század második felére a meglehetősen periférikus kisváros Bécs, Budapest és Prága után már az Osztrák–Magyar Monarchia negyedik legnagyobb városa, 1880-ban 144 844 lakossal. A hajóiparban a világ hetedik helyét foglalta el, az I. világháború idejére Európa egyik legjelentősebb kikötője. A beérkező hajórakományok alapján a trieszti az Adria legnagyobb, és Európa tizedik legnagyobb kikötője lett, s jó időben felismerték az Amerikába árut és kivándorlókat szállító járatok jelentőségét is. Bréma és Hamburg mellett, melyek együttesen az 1820-tól az első világháborúig terjedő időszak mintegy 41 millió kivándorlóját (köztük mintegy 4 millió zsidót) szállítottak Amerikába, Trieszt is a kivándorlás egyik legfontosabb központjává vált.

A gyakorta autobiografikus irodalomban megteremtődik a „triesztiség” topozsa (PIZZI 2001, WENNER 2007). „Trieszt olyan város, amelyik mindig is a marginalizálódás komplexusától szenvedett, (a „periferikus” város, a „másik part”, a „másik folyópart”, melyről Saba beszélt), és attól, hogy egyrészt az olasz nemzet, másrészt Közép-Európa és Európa viszonylatában elhelyezze magát, megtalálja saját szerepét”, mondja Elvio Guagnini, aki a „papír város” varázsát kutatja (GUAGNINI 2009, 7). A trieszti irodalom identitáskeresése nemcsak az egyén világát (személyisége alakulását, a felnőtté válást, identitását, viszonyulását korábbi önmagához), hanem annak történelmi gyökereit, Trieszt és a régió világát is tematizálja. Triesztről szólnak az írók, költők s a „határ” többi kutatója is. A határról, mely össze is köthet, el is választhat, s meghatározó lehet az egyén sorsára nézve is. Mint Franco Vegliani *La frontiera* (A határ) című regényének narrátor főhőse közvetíti: Velem is előfordulhatott volna [...] hogy nem találok meg magam, hanem elveszek, hogy a saját határomat sem ismerem fel” (vö. FRIED 2000 és 2001). A határ elválaszt, ugyanakkor össze is köt, nyitottá tesz, de le is zár, törekény is lehet, „az a határ: a többenél kevésbé állandó, ugyanakkor nyitottabb náluk a csatározások és a nemzetek keveredése előtt” (idézi FRIED 2001, 250, 257).

Trieszti irodalom alatt nemcsak a Triesztben vagy közvetlen környékén született alkotók műveit, hanem a Triesztről szóló irodalmat is érthetjük. Az olasz nyelvű művek mellett idesorolhatóak a német nyelvűek, mint Däubler, Kugy vagy a szlovén szerzők munkái.¹ A város kozmopolita jellege több népes etnikai-vallási csoport – katolikus, protestáns, zsidó, görögkeleti – együttéléséből adódott. Mindennek ellenére a város, akárcsak a közeli Fiume, végig megőrizte olasz kultúráját.

A trieszti irodalom alapvető témái közé tartozik az érzékiség, a szerelem, a barátság, a felnőtté válás, a társadalmi beilleszkedés. A fiatal, gazdagodó város, s a magukra találó, de ugyanakkor súlyos komplexusokkal küzdő értelmiségiek műveiben vissza-visszatérnek ifjúságukhoz, önmaguk kereséséhez, magukra találásukhoz, vagy éppen a polgári világ értékrendjébe való beilleszkedés képtelenségéhez. Az irodalmi művek gyakori karaktere a diák, a pályája kezdetén álló fiatalember, s kapcsolata a befutott, sikeres idősebb, hivatali főnökkel, apafigurával, idősebb rokonnal; a generációk közötti viszonylatok, párbeszédük, annak konfliktusai szintén visszatérő kérdések.

Az önéletrajzi motívumok, élmények mellett a régió tapasztalatai, történeti emlékei is át- meg átszövik az irodalmi műveket. Az önvizsgálat, önmaguk és a társadalmi és történelmi események jobb megértésének vágya egyre erőteljesebben foglalkoztatja az írókat, értelmiségieket, akárcsak az erkölcs, az egyén benső világa, a különböző kultúrák együttélése. Mindezekhez megfelelő műfajok, kifeje-

¹A mai szlovén szerzők között megemlíthető: Boris Pahor, Alojz Rebula, Marko Kravos, Miran Košuta, vö. GUAGNINI 2009, 15. Guagnini még Giorgio Pressburger műveit is a trieszti irodalomhoz sorolja, abból a kiindulva, hogy Pressburger élete utolsó éveiben Triesztben élt.

zés módok s ezek újdonságai is tartoznak (GUAGNINI 2009, 14). Az írók közvetítik a jellegzetes karaktereket, életformákat, tájakat. Ez utóbbiak nemcsak a napfény és a béke képei, hanem félelmetesek is lehetnek, mint például Morovichnál, aki az *Il baratro* (A szakadék) című szürrealisztikus művében mintha csak a foibékre, a Karszt hegység víznyelőiben a II. világháborúban a jugoszláv partizánok által elkövetett rettenetes tömeggyilkosságokra is utalna (MOROVICH 1964).²

Több mű cselekménye is történelmi léptéket nyer, s a régió történelmén keresztül vizsgálja az egyén választásainak, lehetőségeinek problémáit, mint például Franco Vegliani művei. Máskor, elsősorban Enrico Morovichnál, az egyéni és a történelmi lépték inkább szürreális, groteszk megközelítésben jelentkezik. Morovich műveinek másik vonulatában, a visszaemlékezéseiben a Monarchia idejét, fiatalságának éveit mint a boldog békeidőket idézi fel, melyeket a Monarchia felbomlása utáni csalódottság, kiábrándulás, tragédiák követtek.

Történelmileg az I. világháború és a Monarchia felbomlása Trieszt hanyatlását hozta, később a fasizmus a nemzetiségek, az antifasiszták elnyomását, majd a faji törvényeket, a súlyos üldöztetéseket. A nemzetiségi konfliktus, a szlovének elnyomása különösen súlyos volt a „határrá” vált régióban. Ez az ellentét áll Franco Vegliani *Processo a Volosca* (A voloscai per) című regénye középpontjában (VEGLIANI 1958, 1989), valamint az ebből következő tragédia: a fiatal szláv főszereplők az elnyomással szembeni ellenállásukban, szinte sorsszerűen keverednek gyilkosságba. Különös fintora a történelemnek, hogy éppen Trieszt, az egykor multietnikus, multikulturális város lett a II. világháborúban a német megszállás után nem csupán a Harmadik Birodalom Adriatisches Küstenlandjának székhelye, hanem Olaszország egyetlen krematóriummal felszerelt koncentrációs táborának is színhelye. Nyilvánvaló módon mindez – akárcsak a II. világháborút követő igen népes elvándorlás a dalmát, az isztriai területekről és Fiuméből, a város 1954-ig bizonytalan státusa, a hidegháborús Európa két pólusa közötti határhelyzete – nem hagyta az irodalmat sem érintetlenül.

A prózairodalom

A 19. században a trieszti irodalomban elsősorban tudományos értekezések, majd lektűrök hódítanak, a század végére azonban a helyi irodalom egyre szélesebb skálán egyre jelentősebbé válik. A főbb elbeszélő műfajok az irodalom központi kérdéseinek, az önéletrajzi megközelítésmódoknak megfelelően: a fejlődésregény, a memoár, valamint a vele rokon napló, önéletrajz, a levelezések. Bruno Maier, a trieszti kultúra egyik legjelentősebb kutatója így összegzi a trieszti irodalom

² A II. világháború során a jugoszláv partizánok tömegmészárlásaik olasz áldozatait a karsztvidék hegyi víznyelőibe (foibe) lőtték és vetették be.

helyét, szerepét: „Úgy gondolom, történeti szempontból meg kell különböztetnünk a giuliai irodalmat, amely a 19. századig meglehetősen homogén Giulia tartományban (Triesztet is beleértve), és a szorosan vett trieszti irodalmat. Ez utóbbi a 20. században bontakozik ki, és előfutára, sőt elindítója Italo Svevo. Ezt a distinkciót indokolhatja az a tény is, hogy a giuliai, sőt a trieszti irodalom a 19. században a korabeli olasz irodalomhoz képest még megkésett, provinciális és periférikus. Régióink kulturális mozgalmai ugyanis mindössze megismétlik, ráadásul meglehetősen passzívan és fáradtan, és meglehetősen késéssel a nemzeti irodalomra jellemző neoklasszicizmust és romantikát (ez utóbbit nacionalista és risorgimentós felhangokkal), majd a verizmust és a dekadenciát. Világos módon nagy népszerűségnek örvend nacionalista körökben a történelem költője, Carducci, a *Saluto italico* szerzője, akit szinte evangélistaként vagy legalábbis a trieszti irredentizmus üdvös hírhozójaként ünnepelnek. Pascoli némi tematikai és stiláris hatással van a korai Sabára és Giottira (hogy ne is említsük Renato Rinaldi ortodox pascolizmusát). D’Annunzio sok giulianiban vált ki nagy szimpátiát nacionalista és imperialista mitológiájának köszönhetően, amelyek elsősorban a *La nave* című darabjában öltének testet; annak ellenére, hogy az ironikus capodistriai doktor Michele Depangher *Peata* című művében (a *Poeta* eltorzítása) kegyetlen paródiát írt róla, népi, sőt néhol vulgáris tiszteletlenséggel kezelte a szenvedélyektől fűtött, patetikus és magasan szárnyaló dannunziánus tragédiát” (MAIER 1975, 14–15).

Az első világháború után a város helyzete válságos, a kultúra csatornáit nagyrészt megsemmisülnek (szervezetek, csoportosulások, szabad sajtó), a német kultúra beáramlása már csak részleges, szűk értelmiségi csoportokra korlátozódik. Mindennek ellenére, a kultúra válságát nem követi az irodalom válsága, sőt éppen ellenkezőleg, a prominens írók, költők pályájuk csúcsára érkeznek: ez az a periódus, amikor a trieszti irodalom talán a legjavát adja. A gazdasági felemelkedés évtizedei után ekkorra már kialakult az az értelmiségi réteg, amely európai szintre emelte a város irodalmát. Természetesen hiba lenne az ő nyitottságuk és a kor hivatalos kultúrája közé egyenlőségjelet tenni. Nem felejthetjük azonban el, hogy ezek az alkotók kis, elszigetelt csoportot képviselnek, sőt talán nem is annyira csoportot, mint egyéneket, akiknek működése a korabeli köztudatban meglehetősen visszhangtalan marad. A háború után, majd a faszizmus időszakában is még hosszú ideig megmaradnak azok a kapcsolódási pontok, amelyek ezt a szűk értelmiségi réteget az európai kultúrához közelítik. Leggyakrabban James Joyce-ot szokták emlegetni, aki a városban élt, s bár műveit akkoriban nem olvasták széles körben, mégis az értelmiségiek számára ismert volt, s Svevón és Bazlenen keresztül például Montale is tudomást szerzett róla. Fontos mozzanata Trieszt kapcsolatának az a pillanat, amikor Svevo Olaszországban sikertelennek látszó és észrevétlenül maradt regényét, a *Zeno tudatát* Joyce közvetítésével Párizsban lefordítják (SVEVO 1927). Larbaud kiadja, s Svevo megérheti, hogy életének utolsó két évében a párizsi értelmiség színe-java megbecsüli. Richard Ellmann, Joyce első fontos élet-

rajzírója szerint az egyetlen modern szerző, aki Joyce-ot érdekelte, Italo Svevo volt (ELLMANN 1972, 571). A hatás tehát kétirányú, nemcsak Triesztbe érkezik el az európai irodalom, hanem Trieszt is elérkezik az európai irodalomba. Mindazonáltal a legnagyobb formátumú két trieszti alkotó, Svevo és Umberto Saba csak jóval később válik nemzetközileg is ismertté.³

A trieszti fiatalok értelmiségi köréhez tartozott az I. világháború előtt Scipio Slataper, Giulio Caprin, Giani és Carlo Stuparich, Elody Oblath (később Elody Oblath Stuparich, Giani Stuparich felesége), Silvio Benco, Umberto Saba, Virgilio Giotti, Biagio Marin, mind költők, írók, kritikusok. Közülük a következő fejezet a prózaírókkal foglalkozik majd. Érintőlegesen a trieszti irodalomhoz sorolhatóak a fiumei szerzők, akik közül a két legfontosabbat emeljük ki, Enrico Morovich és Franco Vegliani munkáit. Ők a triesztieliekhez képest bizonyos késéssel érkeznek: ez talán a két város fejlődésének, kultúrájának alakulásának különbségeiből is következik.

Szerzők és művek

Giani Stuparich (Trieszt, 1891–Róma, 1961) említett kisregénye,⁴ az *Egy iskolaév* 1909-ben játszódik, egy tanévet fog át, s egyebek között az író saját iskolai osztályának, élményeinek leírását nyújtja.⁵ A tanév egy szenzációs eseménnyel kezdődik, mely az érettségi előtt álló osztály utolsó gimnáziumi évét, talán többük jövődő életét is nagyban befolyásolja: az első diáklány megjelenése a gimnáziumban. Az egész fiúosztály szerelemre lobban a szép, intelligens, nyitott és barátságos Edda Marty iránt. A lány, az író alteregójának szerelme, a kamaszok útkeresése, felnőtté válása lényegében önéletrajzi fogantatású fejlődésregényt sejtet. A különböző etnikumú és társadalmi rétegű tanulókból álló osztály történetének egyes szám első személyű elbeszélése elsősorban epizódokból áll, ezekből bontakoznak ki az első világháború előtti Trieszt hétköznapijai. Edda Marty alakját, szabadságvágyát, az emancipáció iránti igényének harmonikus megvalósítását, barátságát,

³ Svevo kritikai fogadtatásáról és két első regényéről lásd WENNER 2009, 40–73.

⁴ Giani Stuparich első műve a *La nazione ceca* (A cseh nemzet) című értekezés, amely a kritika szerint az első a szláv kultúrával komolyan foglalkozó mű az olasz publicisztikában. Stuparich nézetei szerint a Monarchiának a benne élő nemzetek föderatív szervezetévé kellene alakulnia egy föderatív szerkezetű Európában.

⁵ Claudio Magris azonosítja is a regény főbb alakjait: a főbb szereplők a valóságban Giani Stuparich mellett Alberto Spaini, esszéista és műfordító, Kafka korai fordítója, aki öngyilkosságot kísérelt meg reménytelen szerelmében, s Ruggero Timeus Faro, nem sokkal a gimnázium után már a trieszti irredentizmus egyik vezetője, aki Scipio Slataperhez hasonlóan elesett az I. világháborúban. Edda Marty modellje, Maria Prebil később Németországban lett híres gyermekgyógyász.

szelermét, a körülötte feltűnő kamasz fiúkat szép, finom leírásokban ábrázolja a szerző. A kisregény 1929-ben jelent meg.⁶

Giani Stuparich irodalmi munkáiban az önéletrajzi motívumok mellett döntő az a morális elkötelezettség, amely nemcsak írói póz nála, hanem egész életét végigkísérő indíttatás. Ezek az idealizált humanista értékek vezetik az első világháborúban a frontra, hogy önkéntesként az olaszság eszméjéért harcoljon.⁷ Veretes, irodalmias stílusa, részletekben bővelkedő leírásai a 19. századi prózához is kötik. (Nem véletlen, hogy az identitásválsággal küzdő kultúrák, mint Trieszt és Fiuméé, történelmi s irodalmi példaképüknek tekintették a Risorgimento világát, s óhatatlanul nyelvi, kulturális aspektusait is.) A modern Trieszt jellemzője azonban az a mély pszichológiai érdeklődés, az az empátia, amellyel Stuparich is ábrázolja alakjait. Ezek az írói portrék adják műveinek legemlékezetesebb pillanatait. Stuparich kötelesség- és áldozatvállalása szemben áll a dannunziánus hősmítoszsal, amely a kiteljesedő fasizmusnak is sajátja. Stuparich műveinek kötődése a Monarchiához az 1918 utáni kiábrándulást is jelzi.

Az I. világháborús családregény, a *Ritorneranno* ('majd visszatérnek', 'vissza fognak térni') önéletrajzi elemekben bővelkedik: a főszereplő három testvér. Modelljük a két Stuparich fivér, Carlo és Giani, valamint a nagyon szeretett jó barát, Slataper. A szüzsé a fiatal irredenta látószögen keresztül párhuzamosan jeleníti meg

⁶ 1977-ben film is készült belőle, rendezője Franco Giraldi, a történet 1913–14-ben, a világháborút közvetlenül megelőzően játszódik. A filmhez, az egykori Dante Gimnázium tanulója, a már idős Guido Devescovi is tanácsokat adott, aki az egykori ifjak gesztusait, magatartását magyarázta a színészeknek.

⁷ Giani Stuparich az első világháború idején átszökik a határon, és testvérel együtt önkéntesként harcol az olasz hadseregben. Testvére, Carlo öngyilkos lesz, mivel osztrák fogságba kerülne, ahol is ha kiderülne, hogy a Monarchia alattvalója, kivégeznék. Slataper is önkéntesként hal meg Olaszország oldalán. A háború után Giani gondolja testvére és barátja irodalmi hagyatékát. Carlo írásait *Cose e ombre di uno* címen adja ki 1919-ben. 1922-ben Slataperről készült portréját jelenteti meg (*Scipio Slataper*). A *Colloquio con mio fratello* (Beszélgetés fivéremmel, 1925) című művében megemlékezik testvére haláláról.

1915-ös naplóját *Guerra del 15* (1931) címen közli. Az első világháború emléke tér vissza nagyregényében, a *Ritorneranno*ban (1941), amelyet az egyik kritikus így jellemezett: „a legszebb regény, amit csak az olasz irodalom az első világháborúnak szentelt.” Giani Stuparich tanít, s távolról sem használja ki azt a tőkét, amit a fasizmus idején bőséggel kamatoztathatna: az első világháborús önkéntes voltát, vitézségi érdemrendjét. Visszavonultan él, távol a fasiszta ideológiától. Közben 1942-ben támadás is éri: nihilizmussal és pesszimizmussal vádolják a *Ritorneranno* című regényét, sőt egyenesen romboló szándékot tulajdonítanak neki, e tekintetben Svevóhoz hasonlítják. 1942-ben abbahagyja a tanítást. Rokonszenvezik az ellenállási mozgalommal. 1944-ben édesanyjával és feleségével együtt deportálják Risiera di San Sabbába, ahonnan a trieszti püspök, Antonio Santin személyes közbenjárása menti meg. Megőrzi mazziniánus elveit, a romantika iránti vonzódását, szocialisztikus eszméit. A második világháború után is a trieszti értelmiségi körök egyik legmegbecsültebb személyisége.

az olasz front, valamint a háborús Trieszt eseményeit, az otthon maradt család szenvedéseit, a szeretteikért való állandó feszült szorongását, a kor feszültségeit, ellentmondásait. A fiúk kötelességüknek érzik, hogy részt vegyenek a háborúban, városuk „felszabadításában”, s így átszöknek a határon, hogy olasz létükre ne a Monarchia hadseregében, hanem az olasz hadseregben szolgáljanak. Olaszországhoz tartozni, ez minden vágyuk. A családfő, az apa ellenben hű osztrák alattvalóként az osztrák hadsereg tisztje. Négyük közül az apa és az egyik testvér marad életben, aki viszont megvakult a fronton. A mű végkicsengése az emberi méltóság, a tragédiákon is felülemelkedni tudó egyén példája: a regény végének morális (kissé didaktikus) üzenete az, hogy a szereplők a krisztusi szeretet jegyében bizalommal folytatják életüket, hiszen az nem lehet, hogy annyi fájdalom hiábavaló lett volna a világban.

Az író több novellájában az apa alakja a domináns: *Az Il ritorno del padre* (Az apa visszatérése) című elbeszélés főszereplői az apa és a beteg fiú, míg a *L'isola* című kisregény fordított helyzetben, a nagybeteg apa és fia kapcsolatáról szól. Általában ez utóbbi kisregényt tartják Stuparich fő művének. Érvényesül benne az író érzékenysége, megfigyelő készsége, jellemábrázolása, s egy másik fontos trieszti tematikát közvetít: a fiatal és az idős generáció kötelékét, ami gyakran az apa és fiú kapcsolatán keresztül érvényesül. Apa és fia egy szép, napfényes, idilli szigetre hajózik: csakhogy a narratív hang már a kisregény elején jelzi, hogy az apa, akit emlékei a szigethez kötnek, halálos beteg, s mindkét férfi tudatában van, hogy utolsó látogatását teszik együtt a szigeten. Az utazás a két ember kapcsolata kiteljesedésének egyszerű, pátosz nélküli ábrázolása. Stuparich ezúttal is az apró emberi rezdülések, gesztusok megjelenítésének mestere.⁸

Elody Oblath Stuparich fiatalon Scipio Slataper baráti köréhez tartozott, szerelmes volt Slataperbe, s az I. világháború után Giani Stuparich felesége lett. Elody Oblath Stuparich levelezésének, visszaemlékezéseinek fő érdekessége a város kulturális közegének leírása, a századelő fiatal értelmiség gondolkodásmódjának megismertetése az értelmiségi nőnek, a középosztály életének megjelenítése (OBLATH STUPARICH 1979). Apja révén magyar származású volt, s elbeszéli a Magyarországhoz fűződő viszonyukat is. Fiatalkori leveleire romantikus pátosz, dekadens önanalízis jellemző, visszaemlékezik Scipio Slataperhez fűződő barátságára, illetve leírja a trieszti fiatalok irredentizmusát. Önironikusan néz vissza fiatalkori naivitásukra, ami arra készítette őket, hogy minden egyéb értéket a vélt nemzeti érdek fölé helyezzen. Női ideálnak önmaga megőrzésének képességét tekintette. Saját korábbi beszélgetését idézi: „A nőnek morálisan és materiálisan egyaránt függetlenné kell válnia, s nem szabad passzívan várakoznia a »hercegre«, mintha csak meg lenne írva a csillagokban, hogy el kell jönnie” (OBLATH

⁸ Giani Stuparichnak egyetlen novellája jelent meg magyarul, kiadásunkban: *La casa tranquilla. A nyugalom háza* (FRIED szerk. 1994).

STUPARICH 1979, 27). „Mit is akartam? Magamnak sem tudtam megfogalmazni” (OBLATH STUPARICH 1979, 6). Sok más triesztihez hasonlóan ő is romantikus rajongással viseltetik Olaszország iránt. Egy évet egy sienai kollégiumban töltött, családja ottani látogatásáról így ír: „Édesapám, más emigránsokhoz hasonlóan, egyedül és szegényen érkezett Triesztbe, mindössze tizenhat éves volt. Egy magyar városkából, Bajáról jött. Az első években úgy dolgozott, mint egy teherhordó számár, megkedvelte magát, s szerencsés és bölcs volt. Véglegesen Triesztben telepedett le, amelyet immár második hazájának érzett. Szívesen beszélt olaszul, de velünk, gyerekekkel, mindig németül akart beszélni, hogy már kicsi korunktól kezdve elsajátítsuk ezt a nyelvet. Olaszországot jobban szerette, mint az északi országokat, és amikor édesanyámmal eljöttek hozzám, hogy meglátogassanak Sienában, egészen beleszeretett. Alapvetően két eszme vezérelte: a család és a munka. Élénk, jó és gyakorlatias esze volt, és jovialis és őszinte karaktere: mindig készen állt a tréfálkozásra, amikor nem gyötörték gondok. Még ma is félelemmel és tisztelettel gondolok rá, apám a 19. század jellegzetesen lojális, nyugodt, gyakorlatias embere volt, akiket aztán az idő elsodort.

Elvette édesanyámat, a nemes, angyali asszonyt, érdekből, nem szenvedélyből. Azt mondhatom, ideális volt házasságuk, tökéletes egyesülés, mely egész életükön át tartott. Nem emlékszem arra, hogy akár csak egyszer is veszekedni hallottam volna őket. Olyannyira, hogy úgy gondoltam sokáig, a házasságnak szerelem nélkül kell kezdődnie, és mindig csodáltam megmásíthatatlan szeretetüket, amely a semmiből született, vagy egyenesen számításból.

Mindent megadtak nekem a szüleim, amit csak bírtak. Azonban az én személyiségem mellett keveset tehettek. Azt sem állíthatom, hogy nagyon értettek volna engem, mivel az absztrakt problémák csak igen mérsékelten érdekelték őket. Zavarba ejtette őket, amikor zavartnak láttak, de megnyugodtak, amikor elégedettnek láttak.”

„Az a nyár, amit Magyarországon töltöttem, sokszínű és ünnepélyes volt mindannyiunk számára, bár számomra a legkevésbé. A nagybátyámék tanyája óriási volt, szőlővel és csodálatos gyümölcsösselel. A legkülönbözőbb állatfajták is éltek rajta: egzotikus baromfi, gyönyörű hattyúk, még két gólya is.

Triesztből rengetegen érkezünk, igazi kolóniát alkottunk, nem számítva a helyi vendégeket, akik csapatostul jöttek-mentek. A mesebeli tündérország volt, mindenütt terített asztalok és nagy szívéllyesség, mindenki arcán jólét sugárzott, gondtalanság és elégedettség. Vendégeskedések, kirándulások, játékok a szabadban, így töltöttük időnket. Volt egy velem egykorú unokatestvérem, aki hűséges társam volt. Mi voltunk a legkisebbek, gyakran elkülönültünk. Különös játékokat találtunk ki, a saját fantasztikus világunkban éltünk. Ez volt életem egyik igen ritka alkalma, amikor egy velem egykorúval jól éreztem magam. Sokat játszottunk, de az örömelel közepette is, titokban folytattam reflexív és magányos életem” (OBLATH STUPARICH 1979, 27).

Scipio Slataper huszonhét évesen esett el önkéntesként az I. világháborúban. Elody utólag fájdalmasan és szégyenérzettel emlékezik a háború iránt érzett lelkesedésük miatt: „Ha ma azt mondom, hogy igazi küldetésemnek azt tartottam volna, ha a Piazza Grandén felakasztatom magam Ausztria által, ebben a szarkazmusban nagy adag igazság is van, nem csak velem, hanem mindannyiunkkal kapcsolatban. Az eszmék szintjén működtünk együtt egy kollektív igazság érdekében. Ezekért az eszmékért, bizonyos vagyok benne, hogy bármelyikünk öntudatosan lépett volna a vérpadra, ahogy tudatosan biztattuk és segítettük valamennyi barátunkat (önnön énünk legjobbjait), hogy menjenek meghalni. Őrült illúziók napjai, egy jobb emberiségbe vetett hit, amely ujjongással töltött el bennünket, és milliók halálát kérte velünk” (OBLATH STUPARICH 1979, 34).

Scipio Slataper (1888–1915), mint a feljegyzésekből is kitűnt, az I. világháborút megelőző évek trieszti fiatal értelmiségi körének központi alakja, Giani Stuparich jó barátja. Ő is Firenzében folytatta tanulmányait, a „Voce kör” tagja lett. Firenze értelmiségi körei nyitottak voltak az európai kultúrára, s a trieszti és fiumei fiatal értelmiségiek a Giuseppe Prezzolini és Giovanni Papini körül szerveződő Voce körben problémáikra fogékony irodalmárokat találtak. Ez a város jelenti számukra az olasz kultúrát, a lehetőséget, hogy ők is bekapcsolódhassanak az olasz irodalmi vérkeringésbe. A „Voce” folyóiratban ugyanakkor számos cikket publikálnak városuk kulturális elmaradottságáról. Slataper politikai fogantatású írásaiban, melyekből nem hiányzik a provokáció sem, jól nyomon követhető az útját kereső, független értelmiségi. Olasz és szlovén szülők gyermeke, s egyike azon keveseknek, akik a szlovén kultúra megismertetésének elengedhetetlen voltát fogalmazza meg. Trieszt sokszínű, soketnikumú kultúrájában a szlovén nemzetiséget egyenrangú félként szeretné látni, ugyanakkor irredentaként az olasz kultúrához, Olaszországhoz való tartozásért küzd. *Az én Karsztom* című lírai, néhol naplószerű önéletrajzában gyermekkorát, fiatalságát, majd felnőtt korát írja meg, s szerelme, Anna Pulitzer öngyilkossága felett érzett szomorúsága a mű központi kérdése. Metaforikus szerepet is kap hazai tája, a Karszt-hegység.

Trieszt kultúrájának feszültségeit rajzolta meg Giorgio Voghera a *Gli anni della psicanalisi* (A pszichoanalízis évei) című visszaemlékezésben (VOGHERA 1980). Sokáig Giorgio tanár apját, Guido Vogherát (Trieszt 1884–1959) tekintették az „Anonimo Triestino”, A Trieszti Ismeretlen szerzőségű *Il segreto* (A titok) című regénye titkos szerzőjének, azonban később kiderült, hogy annak is Giorgio Voghera a szerzője (VOGHERA 1961).

A regény megírásának dátumai: 1926. február–1949. november. A regény egy lényegében apolitikus, asszimilálódott zsidó értelmiségi nézőpontjából íródott: témája egy kamasz fiú felnőtté válása, távoli és megközelíthetetlen szerelme. Az első világháború előtt, a főhős gyermekkorának leírásával kezdődik, s a húszas évek gazdasági válságában, a fiatalember álláskeresésével, elhelyezkedésével vég-

zódik. Az alapélmény ezúttal is a kudarc, az ifjúnak az önkifejezésre s a társadalmi normák követésére való képtelensége. A háborús Trieszt leírása különbözik a Stuparich által ábrázolttól, s a főhős értetlenül áll az előtt, amikor osztrák iskolatársai az első világháború idején kicsúfolják zsidó volta miatt, másrésztől nem érti római rokonai deklarált zsidóságát sem.

Voghera hőse – akárcsak Italo Svevo első két regényének főszereplői – tehetetlen, élheteretlen, képtelen arra, hogy megnyíljon, hogy gátlásait feloldja. Ez nyilvánul meg a regény központi motívumában, a szerelemben, amelyet szinte be sem vall, s a fontosságát is inkább a leány „elvesztésekor” érződő öngyilkossági szándéka sejteti. A titok mint metafora átszövi a regény cselekményét, s bár a visszaemlékezés-forma lehetővé tenné a távolságból adódó megértést és magyarázatot, a regénybeli idő múlása sem oldja fel a feszültségeket. A visszatekintést az egyes szám első személyű elbeszélés a „nem emlékszem a nevére” típusú utalásokkal jelzi. A regény végére a főhős nem sokban, talán mindössze életkorában különbözik a regény elejének alakjától, a felnőtté válás nem hozza meg számára problémáinak megoldását. Az önelemzést áthatják a kor filozófiai áramlatainak, valamint a freudizmusnak a hatásai, például a szexuális vágyképek, az álmok, a halálvágy leírásaiban.

Aron Hector Schmitz (1861–1928) 1892-ben tisztviselőként dolgozott, s a „L'Indipendente” című, szocialista szellemiségű lapban közölt színházi, irodalmi recenziókat, amikor saját költségén megjelentette az immár jelképes Italo Svevo írói álnéven egy fiatal tisztviselő öngyilkosságába torkolló történetét *Una vita* (Egy élet) címmel (SVEVO 1892). Az 'Olasz Sváb' név valamelyest származására, identitására is utal. Ez az első regény, mely Triesztnak és egy banknak is hű tükre, néhány recenziótól eltekintve meglehetősen visszhangtalan maradt. A dekadens fiatalember, az író későbbi regényeiben is visszatér – hiszen a második regénye, a *Senilità* (*A vénülés éveit*, SVEVO 1898, 1965) éppenséggel a beilleszkedésről, a szerelem, az érzékiség elmúlásáról szól, amit a cselekmény egyszer s mindenkorra végérvényesen lezár, hogy utána már csak az öregséget, a magányt vetítse előre. A női sorsok sem kevésbé nehezek: a főhős húga olyannyira nem képes elviselni a szerelem lehetőségének elvesztését, a rá váró magányt, hogy belehal. Máskor az egyetlen megoldás, a házasság, a szép, de társadalmi rétegükből kitörni szándékozó nők számára súlyos kompromisszumként jelentkezik.

Az *Una vita* című regény még közel áll a francia realista regényhez, s Svevo művei közül itt van a legtöbb önéletrajzi elem: a fiatal főhős banktisztviselő, akárcsak akkoriban a szerző, s irodalmi ambíciói vannak. A regény teret enged a filozófiával, az irodalommal kapcsolatos nézetek, elméletek kifejtésének is – az utóbbi években éppen ennek köszönhetően nőtt meg az érdeklődés a korábban inkább elhanyagolt első mű iránt. Az eredeti cím *Un inetto* (Cselekvésképtelen) lett volna, hiszen a fiatalember, aki a mai viszonyok között „lúzer” lenne, feladja a

küzdelmet, s öngyilkos lesz (vö. WENNER 2009). A *Zeno tudata* modern regényszerkezetében az öregedő, sőt öreg főhős részben éppenséggel fiatalságára kell, hogy visszaemlékezzen.

Mindhárom regény, miközben a szerkezeteik, írástechnikáik mások és mások, egy pontosan körülírt trieszti környezetben s pontosan körülhatárolt társadalmi rétegekben játszódik. A középosztályban a társadalmi beilleszkedés fontos szerepet kap, s ezért a pályája elején álló fiatalember, fiatal nő fontos ismérve, hogy belépjen az adott társadalmi hierarchiába, ott tisztos helyet foglaljon el, ha kell, megvívja a maga harcát. A karrierharc, a beilleszkedés, s a főhős önelemzése, melynek fontos része fiatal kora, apjához, apósához, a befutott üzletemberekhez való viszonya, visszatér a nyelvezetében, szerkezetében, jellemábrázolásában, intertextualitásában egyaránt par excellence a modern nagyregényben, a *Zeno tudatában* is. A főhős, Zeno társadalmi helyzete lehetővé teszi, hogy felnőttként családi vagyonából éljen. A regény első szintjén az elbeszélő én önmagát is cselekvésképtelennek jelzi, a cselekmény második szintjén a családi ügyekben igen sikeresen gazdálkodó kereskedővé válik. Bár mindhárom regény az író saját világában játszódik, fikciójuk egyre bővül, az önéletrajzi elemek redukálódnak, a *Zeno tudata* témája tágabb, mint maga a fiatalság, az egyén sorsa az univerzum és az általános világhatárterület összefüggésébe kerül.

Pier Antonio Quarantotti Gambini (1910–1965) több regényében is feldolgozza a kamaszvilágot, a felnőtté válás komplexusait, válságait. Műveiben saját élményeit, tapasztalatait fikcióvá alakítja: korai prózájára nagy hatással volt a *Solaria* folyóirat szépírói stílusa, valamint a dekadencia, melyet saját realista hangjával gazdagított, sajátos hangvétellű narratívává érlelt (SCRIVANO 1984).

Első megjelent kisregényei közül a *La casa del melograno* (A gránátalma ház) már az érett prózáíró munkáját jelzi, eszköztelennek látszó, de mégis bonyolult narratív struktúrát. A főhős az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének katonájaként orosz hadifogságából tér vissza isztriai házukba. Az ő nézőpontján keresztül ismeri meg az olvasó ezt a különös, titokzatos világot. A fiatalember anyját már nem találja a szülői házban, mivel közben meghalt, s apja mellett egy fiatal lány van, akiről azonban sem azt nem tudja, pontosan kicsoda, illetve azt sem, mi lehet az apjához fűződő rejtélyes viszonya. Az emberek közötti kommunikáció minimális, inkább az elhallgatások érvényesülnek. A rejtély az apa halálával megoldhatatlanná válik: utolsó üzenetként azt mondja fiának, hogy a fiatal lány a testvére. Így a fiatalember nem közeledhet hozzá, s így elhagyja otthonát, inkább idegenben él tovább. Már ebben a korai kisregényben is megjelenik a Quarantotti Gambinit jellemző sajátos írói módszer: múlt és jelen egymásba vetítése, az idősíkok állandó váltásai.

Második regénye – *La rosa rossa* (A vörös rózsza) – a Monarchia békés, kiegyensúlyozott világát követő években, a finom kontúrokkal megrajzolt öregséget, a

távoli ifjúság homályos emlékezetét ábrázolja. Az emlékek ezúttal a távoli múltban jelennek meg. A cselekmény szerkezete apró mozzanatokból áll, számos közülük újabb és újabb szempontok szerint ismétlődik. A beteljesületlen szerelem, a szimbolikus vörös rózsza élménye végigkíséri a szereplőket. Két magyar szál: a szerelemre méltó magyar gróf, illetve Budapest mint a kaland, a szórakozás városa. „Ubaldo márki agglegény életmódot folytatott. Időnként elvonult a kisvárosból, két-három hétre, azt rebesgette mindenki, hogy olyankor szórakozni megy Bécsbe, Milánóba vagy Budapestre” (GAMBINI 1966, 113). A különös, nosztalgikus hangulatú, titkokkal terhes regény az idős hölgy fiatalkori magyar szerelmének halálhírével zárul: „Elmúlt egy tél, aztán egy másik. Egy napon gyászjelentés érkezett Magyarországról, Szoltay Béla haláláról. A lánya küldte Ines asszonynak néhány szó kíséretében. Azt írta, az elhunyt végakarátát teljesíti. Basilia azonban, minthogy nem értette, kiről is van szó, s mivel félt, hogy felizgatja asszonyát, inkább elégette a papírt” (GAMBINI 1966, 222).

Quarantotti Gambini következő regénye, a *L'onda dell'incrociatore* (A cirkáló hulláma) 1935-ben, az etióp háború idején játszódik, és három kamasz különös világát idézi meg, a trieszti kikötőben élő szereplők egy napjának történetét. A visszatért katonák felvonulnak az afrikai győzelem napján, s az ünnepségre befut egy cirkáló. Az úszó csónakházakon élő fiatal főszereplők megérik az erős hullámzást. A regény este a cirkáló távozásával, s hullámverésével zárul, ezúttal tragédiával: a két barát kegyetlen tréfájának egy ártatlan áldozata lesz, annak halálával zárul a történet. Az elbeszélő szerkezet felerősíti a súlyos, feszültségekkel terhes hangulatot: az első fejezet jelen idejéhez tér vissza az utolsó hat fejezet is. A közbülső tizenöt fejezet flash-backek segítségével a szereplők közelmúltjának egyes epizódjait jeleníti meg, a „létezés misztikus eseményei”-t (GUAGNINI 2009), a háttérben a bonyolult családi kapcsolatokat, a gyermekkoruk és a kamaszkor világát, a karakterek, az események motivációit. A kamaszok kétségei, ambivalens viszonyai, szexualitásuk felfedezése, a felnőtt világhoz való szintén titokzatos, kegyetlen kötődéseik az enigmatikusan kibomló múltbeli történések által különös hangulatot nyerne. A gyerek, majd kamasz hármast kiegészíti egy fiatal, vonzó evezős, Eneo alakja, aki egyaránt lesz a fiatal Lídia, valamint a főszereplő Ario anyjának szeretője, ugyanakkor Ario barátja, a közösség idolja. A fiatal evezős előtt bajnoki győzelmek lehetőségei és súlyos bukások egyaránt megnyílnak. A regény kegyetlen befejezésével a látszólag szakadozott emlékképek következetes és logikus rendszerre állnak össze.

Umberto Saba (1883–1957) egyetlen, befejezetlen regénye, az *Ernesto* a társadalmi tabuk ellenében is előtörő Eros, egy fiatalember felnőtté válásának, a férfiszerelemben való feloldódásának költői erejű műve.⁹ Fejlődésregény, egy beavatás

⁹ 1953-ban Rómában, szanatóriumban, távol a mindennapi konfliktusoktól kezdte írni, s olvasni barátainak, orvosának.

krónikája, irodalmi testamentum. Vagy talán egyik sem. A maga korában szokatlanul merész téma elbeszélésének epizódjai egy tizenhat éves fiatalember találkozásával kezdődnek egy idősebb, társadalmi rangját tekintve alatta álló munkással, s az ő szexuális vonzalmukkal. A kamasz fiú, bár anyjával is igen bonyolult a kapcsolata, de később megvallja édesanyjának titkos viszonyát, s könnyebbé jelent számára az anyai feloldozás. A regény utolsó epizódja egy új, nagy vonzalom ébredése, mely már a művészet útján való szellemi érintkezés reményét is jelzi. A szerelem szellemi és érzelmi, szexuális kiteljesedését azonban Saba már nem írta meg, tartott művének őszinteségétől, s meggyőződése volt, hogy regénye nem adható ki. Valóban, a mű majdnem húsz évvel halála után, 1975-ben jelent meg először. Érdekessége, frissessége nyelvi leleményeinek is köszönhető: a hétköznapi kommunikáció nyelve a trieszti dialektus „átfésült” változata, mely az átlag olasz olvasó számára is érthetővé, kifejezővé vált. Elsa Morante, a nagy író, akinek *L'isola di Arturo* (Arturo szigete) (MORANTE, 1956, 1966) című regényének lehet is közössége az *Ernestóval*, nagyra becsülte a művet:

„Nemrégiben olvastam egy befejezetlen, kiadatlan regényt, mely még (remélem, már nem sokáig), mindenki számára ismeretlen. Állandó éretlenségünkben, mely a világosság irányában próbál lépéseket tenni, egyes olvasmányok valós és gondviselészerű élményeknek felelnek meg. Megvilágosító megjelenésükkel eltávolítják gyermekkorunk közös babonáinak szörnyeit. Ebben a felszabadító hatásban rejlik, hitem szerint, a művészet legfontosabb hivatása. [...] Ő, [Saba] elbeszélésében semmilyen részletet nem hagy figyelmen kívül, bármennyire is nehéz és titkos legyen az, ha szükségesnek tűnik számára, egyetlen szón sem finomít. Mégis, mindazon dolgok, amelyek, ha mások mondanák, obszcénnek vagy nevetségesnek, mocskosnak tűnhetnének, általa kimondva, a maguk valós világosságában, természetesnek és nem bántóaknak. Az olvasás végén csillogóan tiszta az érzelmek keltette meghatottság, az érett öntudat tisztaságáé. Ennek a jelenségnek az az oka, hogy Saba elemi módon tiszteli az életet és az embert, amely nélkül nem létezik a művészetben realizmus, ahogy a történelemben sem szabadság, hanem szolgaság és üres szölamok” (MORANTE 1965).

Lényegében már a következő generációhoz tartozik a fumei Enrico Morovich (1906–1994, vö. FRIED 2001, 246–252) A határ fenyegetése, fenyegetettsége a realizmus és a fantasztikum, az abszurd keresztútján tér vissza nem egy munkájában: például a már említett *Il baratro* (A szakadék) című regényében a haláltánc vízióját vetíti az olvasó elé.

Egy másik iránya munkáinak a közvetlenül önéletrajzi szál: elbeszéléseiben visszaemlékezik fiatalságára, a boldog békeidőkre az Osztrák–Magyar Monarchiában. „Valójában, ha meg kellene írnom életem történetét, ha érdemes volna, úgy beszélhetnék róla, mint hosszú betegségről, aminek az oka talán valamiféle erős

klausztrófia-érzet. Számomra a Monarchia felbomlása öntudatlanul is megrendítő volt, nagyon meghatározta amúgy is gyenge lelküлетem. Az olaszok érkezése, Olaszorszáé, a könnyebb iskola, sok apró öröm, amelyekben a magyar iskolában kevésbé lehetett volna részem, mindez nem volt elég ahhoz, hogy a fantáziámból egyszeriben eltűnő földrajzi világ miatt érzett nyomasztó hangulatból kigyógyítson” (MOROVICH 1993, 55).

Néhány szürrealista novelláját Gianfranco Contini közölte híres kötetében (CONTINI, 1946). Morovichot egyébként fekete humora a közép-európai kultúrákhoz is közelíti. Későbbi regénye, a fiatalok önébredéséről, szexuális vágyuk éledéséről, s egy transzvesztitává váló főhőséről szól: ez a *Giganti marini* (magyarul *Tengeri óriások*, 1984) mely méltán rokonítható Saba *Ernestójával* is.

Az I. világháború toposzát, melyet már Stuparichnál is láttunk, a régió történelmét, a Monarchia felbomlását mesterien jelenítette meg Franco Vegliani (1915–1982) *La frontiera* (A határ) című regényében (VEGLIANI 1964). A szerző *A voloscai* perrel együtt 1941-ben kezdte regényeit írni, négyéves angol hadifogsága idején, s az ötvenes–hatvanas években fejezte be. Vegliani az egyén, a régió önazonosságát vizsgálja ezekben a művekben. Művei kulcskérdése a történelem és az egyén szerepe, s az, hogyan ismerik fel két történelmi korszak fiataljai saját helyüket a történelmi folyamatokban.

A voloscai per című regény dedikációja egyszerre közelíti és távolítja fikciójától a szerzőt: „Édesapámnak, aki bíró volt, de nem büntetőügyekben ítélkezett”, személyessé teszi a szüzsét, valamint aláhúzza a fiatalok és az idősebb generáció közötti kapcsolat kérdését is. A regény a harmincas években játszódik, s az idősíkok a per múlt ideje, illetve annak előzményei, valamint az elbeszélés jelene körül mozognak. A körkörös cselekményvezetéssel a tragikus kimenetelű történet kerek egészzé formálódik. Már a regény elején megtudja az olvasó a per kimenetelét, a négy fiatal elítélését, illetve vezetőjük kivégzését. A továbbiakban a körülményekre, a karakterekre, a motivációkra figyelhet. A „lélek földrajzá”-ban (HANSEN 1991) a földrajzi háttér (Fiume környéke) is a szereplők jellemzésének része. Olaszország perifériáján, a perifériára szorított szláv kisebbség fiataljai a történelmi sorsszerűség miatt sodródnak a bűnbe, a gyilkosságba. „Az oknyomozatok mögött egy egész régió történelmi tapasztalatai rejlenek, amelyeket a többieknél jobb társadalmi helyzetben lévő és bölcsőbb narrátor-szereplő foglal össze. Az egyes szám első személyű narrátor kívül is van a történeten, meg belül is” (vö. FRIED 2001) többet tud, többet ért a fiatalokkal kapcsolatban, mint a külvilág vagy az igazságszolgáltatás. Az egyes szám első személyű narrátor barátainak tekinti a per fiatal szlovén vádlottjait. Az elbeszélés a maga mértékletes, visszafogott módján a cselekmény, a motivációk bonyolultságát érzékelteti.

A határ című mű színhelye egy dalmát sziget, mely 1918-ig az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, ezután Jugoszláviához, 1941-ben pedig elfoglalta az olasz hadsereg. A főhős egy fiatal olasz tiszt, aki betegszabadsága idejére tér

ide vissza, családja szülőhelyére, ahol gyermekkorában a nyári szüneteket töltötte. Távoli rokona, Simeone egy sorssal ismerteti meg, kedves unokaöccse feljegyzéseivel, aki az I. világháborúban volt a Monarchia tisztje. Az egykori Emidio körülbelül annyi idős volt, mint a történet idején a főhős. A két párhuzamos sorsot a főhős-narrátor egyes szám első személyű elbeszélésén keresztül tárja fel a történet. Az első világháborús sors az idős rokon közvetítésével példaértékűvé válik. Ebben az értelemben a mű fejlődésregényként fogható fel: egy fiatalember felnőtte válásának, a kétségekkel, a bizonyosságok felbomlásával való szembesülésének folyamata.

A voloscai per című regényhez hasonlóan, a cselekmény ezúttal is három síkon játszódik: az első, évekkel később, a narráció ideje. A második, 1941 nyara, a harmadik, az előbbivel párhuzamosan, az első világháborús tiszt halálának előzményei, majd halála. A későbbi tiszt tanul a korábbi tragédiájából, s barátja, Simeone, az idős, bölcs ember segítségével elkerülheti annak végzetét.

A másik regényhez hasonlóan itt is két generáció konfrontálódik: a Monarchiában felnőtt, a nemzeti együttélést s a császár iránti lojalitást megszokott egykori vámtiszt, Simeone, aki az Olasz Királyság alatt is vámtiszt maradt, valamint a fiatalember, akárcsak a húsz évvel korábbi önmaga, aki soha nem tett fel magának kérdéseket, nem kérdőjelezett meg semmit. Míg *A voloscai per* című regényben az idősebb generáció is fizet saját vélt igazságaiért, vélt bizonyosságaiért, ebben a műben Simeone az, aki nem adja fel identitását, aki megőrzi önmagát, aki mentes az illúzióktól.

A fiatal generáció kevésbé kompromisszumkész és társadalmilag nehezebb helyzetben lévő képviselői az előbbi regényben halállal, illetve börtönnel bünhődtek. A másodikban a Monarchia tisztje az életével fizet, amiért új bizonyosságot keres a hirtelen megrendült régi helyett, új hazát, Olaszországot, a régi helyett. Mindkét regény „túlélője” a történeten belüli narrátor, az az egykori fiatal, aki később meséli a történetet. A határ utolsó fejezete egy, már a korábbi tapasztalatok tanulságaira épülő analóg történettel zárul: az első világháborús tiszt nem tudta feldolgozni szláv katonatársa lázadását a Monarchia gépezete ellen, a második világháborús azonban vállalja a közösséget a közben „ellenségként” kezelt Simeonéval, akit jugoszláv állampolgársága miatt deportálnak a szigetről, azonban nem kísérli meg az értelmetlennek látszó lázadást. A főhős mindenki előtt elköszön barátjától, második és egyben utolsó találkozásuk lehetőségéről azonban lemond: az első történet ellentétéként, nem kívánja végignézni, ahogy az öreg rabként elszállítják.

A cikk elején Claudio Magrist idéztem, aki Stuparich regényén keresztül képzeletben a trieszti Dante Gimnázium padjaiba kalauzolt bennünket. Magris számos tanulmányában, prózájában tért vissza Trieszt múltjához, a metaforikus padokhoz, a trieszti kultúrát létrehozó fiatalokhoz, az ő műveiket vitte, viszi tovább.

A kortárs olasz irodalom egyik kiemelkedő szerzője, Daniele Del Giudice *Lo stadio di Wimbledon* (Wimbledon Stadion) című regényének főhőse egy fiatal-

ember, aki Triesztbe utazik, hogy az irodalmat, az irodalmi mű mibenlétét kutassa, hogy íróvá válhasson. A nagy értelmiségi, Bobi Bazlen alakja foglalkoztatja, aki írók, költők barátja, kiadói szerkesztő volt, fontos szerepet játszott az európai irodalom olaszországi megismertetésében. Elsőként, vagy egyik elsőként ismerte fel Italo Svevo írói nagyságát, s az ő ösztönzésére jelentette meg Eugenio Montale azt a méltató kritikáját, amely az író életében a kevés olasz elismerés egyike volt. Bazlen megidézésével a fiatalember kérdése: miért van az, hogy valaki megéli az irodalmat, és nem ír, illetve hogyan lesz valaki íróvá. A regény lapjain megélevenednek a város emlékei, hangulata. A regényt Trieszt előtti tisztelgésnek is felfoghatjuk. Az egykori Trieszt és lakói mindmáig hatnak, a mai olvasó kétségeit, szorongásait, élményeit is kifejezhetik: a Dante Gimnázium öreg padjai a mi múltunkat is hordozzák.

Bibliográfia

- CONTINI, Gianfranco (1946), *Italie magique*, Paris Portes de France.
- Trieste nei miei ricordi*, Garzanti, Milano, 1948.
- ELLMANN, Richard (1972), *James Joyce*, Oxford, Oxford University Press.
- FRIED Ilona (é. n.), Zeno tudatától a tengeróceánig, A XIX. és XX. század fordulójának Triesztje, in *Modern olasz irodalom és színház: problémák és művek*. Kultúrák találkozása, Budapest Bölcsész Konzorcium.
- FRIED Ilona (2001), *Emlékek városa. Fiume*, Budapest, Ponte Alapítvány.
- FRIED Ilona (2007), Az „olasz Proust”. Italo Svevo (1861–1928) és a *Zeno tudata* című regény, *Árgus*, 2007/4–5.
- GAMBINI, Quarantotti (1937, 1966), *La rosa rossa*.
- GUAGNINI, Elvio (2009), *Una città d'autore*, Einaudi, Milano.
- GUAGNINI, Elvio (2009), *Premessa. Per alcuni libri di un giornale*, in *Una città d'autore. Trieste attraverso gli scrittori*, Reggio Emilia, Diabasis.
- GRIGNANI, Maria Antonietta (1995), *Introduzione*. Umberto Saba: *Ernesto*, Milano, Einaudi.
- HANSEN, Patrizia (1991), Franco Vegliani, uno scrittore sulla frontiera, *Metodi e Ricerche*, luglio-settembre.
- La „geografia dell'anima”*, in *Barriera o incontro?*, (2000), (a cura di) Marta PETRICIOLI.
- MAIER, Bruno (1975), *Gli scrittori triestini e il fascismo*, Trieste, Lafanicola, Edizioni „Italo Svevo”.
- MAGRIS, Claudio (2017), *L'adolescenza lieve di Trieste*, Corriere della Sera, 05 settembre.
- MORANTE, Elsa (1957, 1966), *L'isola di Arturo*, (*Arturo szigete*), Morante regénye 1957-ben jelent meg, Arnoldo Mondadori Editore, Milano 1957, magyarul: 1966, ford.: Dankó Éva Budapest, Európa.
- MORANTE, Elsa (1975), *Umberto Saba*: Ernesto, Milano, Einaudi (a könyv borítójára írott összegzés).
- MOROVICH, Enrico (1964), *Il baratro*, Padova, Rebellato.

- MOROVICH, Enrico (1993), *Fantasm*, in *Un italiano di Fiume*, Bologna, Rusconi.
- OBLATH-STUPARICH, Elody (1979), *Confessioni e lettere*, (a cura di) Criscione GIUSY, prefazione PETROCCHI, Giorgio, Torino, Fògola.
- OBLATH-STUPARICH, Elody (1991), *Ultima amica. Lettere a Carmen Bernt (1965–1970)*, (a cura di) ZIANI Gabriella, Padova, Il Poligrafo.
- PIZZI, Katia (2001), *A city in search of an author. The Literary Identity of Trieste*, London–New York, Sheffield Academic Press.
- SCRIVANO, Riccardo (1984), *Quarantotti Gambini*, Firenze, La Nuova Italia.
- SVEVO, Italo (1892), *Una vita*, Trieste, Vram.
- SVEVO, Italo ([1898], 1965), *A vénülés éve*, LONTAY László ford., Budapest, Európa.
- SVEVO, Italo (1927), *La conscience de Zeno*, ford. MICHEL, Paul-Henri, Paris, Librairie Gallimard.
- VEGLIANI, Franco (1958), ..., Milano, Guarnati.
- VOGHERA, Giorgio (1980), *Gli anni della psicanalisi*, Pordenone, Edizioni Studio Tesi.
- VOGHERA, Giorgio (1985), *Biografia di Guido Voghera*.
- VOGHERA, Giorgio (1985), ..., Einaudi, Milano 1961,
- WENNER Éva (2007), A „trieszti kapu”. Trieszt irodalma a Monarchia korában, *Árgus*, 2007/4–5, 58–75.
- WENNER Éva, (2009), *Irodalom a határon. Italo Svevo regényei az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életében*, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.

WENNER ÉVA

De senectute, Italo Svevo utolsó novellái

Italo Svevo három regénye (*Una vita*, 1892, *Senilità*, 1898 és *La coscienza di Zeno*, 1923) saját utólagos értékelése szerint egyetlen mű három része. Valóban, tekintetjük így is, hiszen a művek szereplői közt kétségtelen kapcsolat figyelhető meg. Az első mű Alfonso Nittije fiatalember, aki az érettségi vizsga letétele után éppen csak felnőtt, önálló élete elején tart, első munkahelye a Maller vezette bank és írói karrierjéről is csak ábrándozik, első szerelmének idejét éli. Mindezt öngyilkossággal végződő kudarc zárja le. A második regény Emilio Brentanija az életben maradt Alfonso is lehetne, harmincas éveinek közepén jár, egy biztosító társaságnál végzett mindennapi munkája mellett az előző műben csak a főszereplő terveiben körvonalazott opusát már megírta, megjelentette és igen csekély olvasói figyelmet elkönnyelve éppen furcsa szerelmi kalandját éli egy igencsak kétes hírű, de gyönyörű szőke triezsti fiatal lánnyal, Angiolinával. A harmadik mű Zeno Cosinije már érett, családos üzletember, aki a szinte divattá vált freudi pszichoanalízis segítségével hívásával készít életéről mintegy számvetést az analízist végző orvosa számára, és próbál meg egyúttal megszabadulni a dohányzás szenvedélyétől.

A két első regény főszereplői és Zeno is a kor irodalmának egyik új típusát, a schopenhaueri filozófia szellemében fogant cselekvésre képtelen, inaktív alakokat formázta meg, akik valódi életüket nem a mindennapok tevékeny eseményei közepette élik, hanem a magányos álmodozásokból kinövő belső létük megteremtésében találják meg. A szemlélődés, saját belső világuk megteremtése nem csak Svevo hősei számára volt fontos, hanem az egész századvég művészetét és gondolkodását meghatározó filozófusoknak, a már említett Schopenhaueren kívül Nietzscheknek is. Ő ezt a típust, mint a fausti karakterű hős ellentétét elemzi. Ezeknek a filozófiai nézeteknek a szellemében alkotja meg „inetto” alakjait Svevo is, aki egyik levelében kifejti erről a véleményét, e szerint a szemlélődő emberfajta ugyanolyan kiforrottnak tekinthető, mint a fausti, küzdő. Megvan ennek a típusnak az ellentétpárja is a Svevo regényekben, ők a küzdő, cselekvő, a mindennapi élet eseményeiben elmerülő alakok: *Una vitában* Alfonso antagonistája az ügyvéd Macario, a *Senilità* Emiliójáé a szobrász-jóbarát Balli, Zenoé pedig a későbbi sógora, a kitűnően hegedülő üzletember, Guido Speier. Ezek az alakok kitűnően

illenek a Monarchia világába, ahol ugyanilyen ellentét feszül a külvilág felhőtlen, Claudio Magris szerint mitikus, operettszerű felszíne és a valódi lét között. Itt szinte rákényszerülnek az emberek az ellentét feloldása, vagy éppen megoldásaként arra, hogy megteremtsék a külvilágtól, a látszat világtól való teljes belső függetlenségüket, ez pedig valami furcsa kettős létállapothoz vezet. Az ő világukhoz, lelki alkatukhoz nagyon közel áll a pszichoanalízis, ők a saját lelki problémáikkal foglalkoznak, erre figyelnek és ebben teljesednek ki.

Az új irodalmi karakter létrehozása mellett e művek a problematikájukat tekintve kapcsolódnak az európai s az egész Osztrák- Magyar Monarchia irodalmát jellemző kérdéskörökhöz. Az egyik legösszetettebb ezek közül talán a halálhoz való viszony. A Monarchiában különös volt az elmúláshoz, a halálhoz kapcsolódó érzés. Gyakran foglalkoztak vele, egész életük meghatározója volt, de csakis általánosságban, mint mással megtörténő esemény merült föl, a saját halálára szinte senki nem készült fel. Freud a *Pszichoanalízis és a társadalom* (Freud 1969, 88) című tanulmányában így írt erről 1915-ben: „minden erőnkkel megpróbáltuk kikerülni, életünkben eltörölni a halált. Megpróbáltuk a csönd fátylát ráborítani s kitaláltuk a mondást is: Úgy gondol rá, mint a halálra (azaz egyáltalán nem, vagyis jól értjük meg, a saját halálára nem gondol - amivel sokkal kevesebbet foglalkozunk, mint a többiekével). Az az igazság, hogy tökéletesen képtelenek vagyunk a saját halálunkat elképzelni, s minden alkalommal, amikor mégis megpróbáljuk, rá kell jönnünk, hogy mint nézők asszisztálunk csak. Ezért a pszichoanalitikus iskola egyenesen azt állítja, hogy senki sem hisz a saját halálában, vagy ami ugyanaz, mindenki meg van győződve a saját halhatatlanságáról.” Zeno pedig kijelenti az egyik apjával való beszélgetése során: „Mondd csak - kérdezte tőlem egy este-, mit gondolsz, ha meghal az ember, véget ér minden? Én naponta gondolok a halálra, de akkor még nem tudtam a megfelelő információt adni. Hogy a kedvében járjak, a tőlem telhető lehető legszebb színekkel ecseteltem a jövőnket.” (Svevo 1967, 41)

Amikor a külső világ és az egyén önálló világa közti szakadás létrejön, érthetően lényeges szerephez jutnak a szoros emberi kapcsolatok, megnő a család jelentősége. Kialakult a családba zárkózás a külvilág elől, amely az idegenekkel, ismeretlennel szemben a biztos menedéket jelentette. Ebben a körben átértékelődik az emberek szerepe, hiszen nem a külvilág ítélete szerint jelölik ki a helyüket. Sokkal inkább lesz valaki férjjé, apává, gyerekké vagy nagyapává – tehát a hangsúly áthelyeződött e zárt világban betöltött szerepére, azaz az egyént egyre inkább családi viszonylataiban határozták meg. Ám általában a családtagokkal való viszony is igen problémás, ellentétekkel terhes vagy egyszerűen laza, kiüresedett. A családi kapcsolatok érezhetően felszínessé váltak, egymás mellett éléssé lettek. Ilyen kiüresedett családi kapcsolatokat ábrázol Svevo is a regényeiben. Így él Alfonso Nitti anyjától földrajzilag és érzelmeiben egyaránt távol kerülve Triesztben, magányosan, Emilio Brentani a nővére, Amalia mellett, de róla, az ő érzelmeiről,

problémáiról mit sem tudva és Zeno is az apja mellett, szinte idegenként, jó-szerével csak az étkezéseknél találkozva. Ugyanez derül ki Franz Kafka apjának szóló leveléből vagy Robert Musil *Tulajdonságok nélküli emberének*, Ulrichnak és apjának elhidegült, szinte csak levelek útján fenntartott kapcsolatából vagy Joseph Roth *Radetzky indulójának* von Trottái is szinte csak hivatali kihallgatáshoz hasonló együttléteiből. Az említett művek is bizonyítják, hogy milyen fontos szerepet kapott a családi kapcsolatokon belül is az apa-fiú viszony. (Az anya az esetek többségében már halott, teljes családról csak Kafka ír az apjának szóló levelében.) Az apa-fiú szoros érzelmi kötődés kiüresedése, elhidegülése vezetett a kettőjük közti párbeszéd szinte teljes megszűnéséhez.

Ezeknek a felemás, furcsa családi kapcsolatoknak a kialakulását minden biztonnyal elősegítette a társadalom előítélete, amely a megfontoltságot, nyugalmat és biztonságot tekintette legfőbb értéknek, vagyis azt, amit általában az idősek, a meglett korúak képviseltek. Stefan Zweig *A tegnap világát* így jellemezte: „Így állt elő az a ma szinte érthetetlen helyzet, hogy a fiatal kor csaknem minden téren a karrier gátja volt, az éltebb kor viszont a siker záloga. Míg ebben a mai teljesen megváltozott a negyven évesek mindent elkövetnek, hogy harminc évesnek higgyék őket, a hatvan évesek hő vágya pedig az, hogy jó negyvenesnek látszának, s a fiatalos energia, a tetterő és az önbizalom segíti az egyént, annak idején, a biztonság periódusában az előrelépni vágyó kénytelen volt mindent megtenni önmaga öregítésére. Az újságokban szakállserkentő szereket hirdettek, huszonnégy-huszonöt éves, frissen diplomázott orvosok hatalmas körszakállt növesztettek, s bár semmi baja nem volt a szemüknek, tekintélyes, aranykeretes szemüveget hordtak, hogy első pácienseik 'tapasztaltnak' higgyék őket. Hosszú, fekete gérokk volt a divat, és vontatott, lassú járás.” (ZWEIG 1981, 42)

Ez persze fakadhatott akár a Monarchia idős uralkodójának példájából is. Ferenc József, a Birodalom egyes számú hivatalnoka ekkor már meglehetősen idős volt, ahogyan Claudio Magris írta, a méltóság és a bölcsesség jelképeként tekintettek rá. A Nagy Háború idején, a császár halálával azonban minden megváltozott. A fiatalok átvették a hatalmat és az irányítást, immár ők voltak a társadalom meghatározó elemei és hangadói. Az eddig megbecsült, megfontolt öregség pedig megszűnt követendő példakép lenni.

Italo Svevo írásaiban az öregség nemcsak állapotként van jelen, hanem ennél jóval gazdagabb jelentéssel bír. A második regény (*Senilità*, magyarul *A vénülés éve*) főszereplője, Emilio Brentani esetében lelki öregségről, „szenilitásról”, a cselekvés, a változtatni akarás hiányáról, teljes beletörődésről beszélhetünk, jóllehet életkorát tekintve inkább fiatalemberről van szó. Schopenhauer szerint: „az öregség és a halál oka nem fizikai, hanem metafizikai természetű” (SCHOPENHAUER s.d; 289). A Monarchia társadalmi berendezkedésének, elvárásainak leginkább ez a fajta lelkileg öreg, az egyéniségét nem kifelé, hanem befelé kifejlesztő típus felelt meg. Az egyéniség kialakításának visszafogását célozta az iskolarendszer is. Kaf-

ka, Musil vagy Ottlik Géza iskoláiban, ahogyan ezt ők maguk is írták naplóikban és műveikben egyaránt, tanáraik, feljebbvalóik arra törekedtek, hogy minden átlagtól eltérőt, egyéni vonást kiírtsanak a fiatalemberekből, s ezt sok esetben az otthoni nevelési elvek is erősítették. A társadalom, a többség előtt sok elvárásnak kellett megfelelni, igazi valóját csak belső lelki életében fejleszthette ki az ember, mintegy álmvilágot kialakítva magának. Így és emiatt nyert ez a típus térségünk irodalmában igen jelentős szerepet.

Az önmagát analizáló, benső rezdüléseire erőteljesen figyelő ember nagyon közel áll a beteg lelkiállapotához. Svevo megítélése szerint a (lelki) betegség tulajdonképpen hozzátartozik az élethez, sőt Zenója össze is kapcsolja a kettőt: „Az élet valóban hasonlít egy kicsit a betegséghez: krízisek és lábadozások váltogatják benne egymást, jobb és rosszabb napok és állapotok. Csakhogy ez a betegség a többivel ellentétben, mindig halálos. Nem bírja a kúrákat. Olyanforma eredményre jutnánk a gyógyításával, akárha – sebeknek vélvén- be akarnók tömni testünk nyílásait. A gyógyulás fulladással járna” (Svevo 1967, 499).

Fried István a 19. századi német és orosz irodalmi példákban jelöli meg az ember kettős lényegűségének a felismerését. Az én-hasadás és az én-pusztítás mellett egy még veszélyesebb felismerés rejlik ebben: a társadalmiasult lét félelmetes erőket rejt magában, a korlátok közé szorított ösztönvilág kitérése alapjaiban fenyegeti az emberi világot. Az olykor az irodalomban is ábrázolt deviáns magatartásformák a lélektani kutatások figyelmét az idegi eredetűnek gondolt betegségek vizsgálatára fordították. A pszichoanalízis nem hatott idegennek ebben a környezetben, hiszen az orosz irodalom nagy írói közül többen mintegy előkészítették rá a közönséget. Említhetjük akár a Svevo által is jól ismert Dosztojevszkij mű, a Bűn és bűnhődés komoly pszichológiai apparátussal megalkotott világát és szereplőit. Az orosz irodalom iránti érdeklődés Triesztben magyarázható azzal is, hogy a városban élő szlovén és más szláv ajkú lakosság révén nem érezték teljesen idegennek ezt a kultúrát, sőt mintegy része volt a város kulturális életének, ezen kívül kitűnő német fordításban is a közönség rendelkezésére álltak a művek.

Még egy jelentős szellemi elődöt, a már említett Arthur Schopenhauert kell idézni, ha magyarázatot keresünk arra, miért töltött be jelentős szerepet a pszichoanalitikus iskola (Edoardo Weiss és köre, Federico Levi és Giulio Simonis) Trieszt szellemi életében. A német filozófus nemcsak Italo Svevóra gyakorolt óriási hatást (aki írói névválasztásával is ki akarta ezt fejezni), de a város intellektuális körében is jól ismert és gyakran idézett gondolkodó volt, akinek nézeti megalapozták Freud tanainak kedvező fogadtatását is.

Giorgio Voghera a „pszichoanalízis évei”-ről szóló rendkívül érdekes, forrásértékű könyvében arról a lázas analízis mániáról számolt be, amely a városban tört ki Freud, illetve trieszti tanítványa és követője, Edoardo Weiss hatására. „A pszichoanalízis trieszti fanatikusai között állandó kapcsolat volt, folyamatosan elemezték és mesélték egymásnak álmaikat és lapsusait, dilettáns módon

örökösen diagnosztizálták saját és mások neurózisát, megpróbálván beleerőltetni ezeket a Freud által megkülönböztetett három 'fázis'(orális, anális, genitális) valamelyikébe" (VOGHERA 1980, 9).

Voghera apja, Guido Voghera ismert matematika tanár volt és Umberto Saba barátja hosszú éveken át, akinek családjával vasárnaponként rendszeresen találkoztak. Így gyerekként Giorgio jelen lehetett a hosszú beszélgetéseken, amelyeknek rendszeres témája volt a pszichoanalízis. Saba is Weiss barátjaként állandó páciensei közé tartozott, akinek ha nem is a gyógyulását köszönhette, de amint ő maga írta később, legalább elviselhetővé tette a rendkívül érzékeny költő számára az életet. Olyan jelentős Saba-művek, mint a *Fanciulle*, *I prigionii*, *L'uomo*, *La brama* vagy *Il piccolo Berto* nem, vagy nem így születtek volna meg a pszichoanalízis nélkül. Saba költészetének óriási sikere bizonyosan nagymértékben hozzájárult, hogy Triesztből átkerült és Olaszországban is ismertté vált Weiss és vele együtt Freud munkássága, valamint a lélekelemzés. Svevo távoli rokonságban állt Weiss-szel, családi összefüggések alkalmával találkoztak, és ha máskor nem is (Svevo nem tartozott az analizált páciensek körébe, őt a pszichoanalízis csupán, mint módszer érdekelte), ekkor alkalom nyílhatott az érdeklődő író és a praktizáló orvos közötti beszélgetésekre. Egyes szám harmadik személyben önéletírásában Svevo meglehetősen kurtán-furcsán intézi el Freud reá és műveire gyakorolt hatását. Ez annál inkább meglepő, hiszen a Zeno tudatában élt a módszer irodalmi adaptálása kínálta lehetőséggel. „Néhány évig Svevo olvasott könyveket a pszichoanalízisről. Elsősorban azt szeretne volna megérteni, mit jelent a tökéletes morális egészség. Semmi egyebet. A háború alatt, 1918-ban, beteg unokaöccsének akarván kedvezni, aki orvos volt és akkor nála lakott, társszerzőként hozzáfogott Freudnak az álomról szóló műve egy rövidebb változatának lefordításához. A tudós orvos társasága (aki azonban nem gyakorolta a pszichoanalízist) tette érdekesebbé ezt a fordítást" (Svevo 1968, 807).

Máshol a témáról nyilatkozva elmondta, hogy 1908-ban találkozott először Freud műveivel. Mindig határozott különbséget tett a pszichoanalízis elmélete és a gyakorlat között. A gyakorlati analízist 1910-ben ismerte meg. Ez meglehetősen korai, de valószínű dátum, hiszen ekkor tartották Salzburgban a témáról az első nemzetközi konferenciát és ebben az évben találkozott a bécsi egyetemen Weiss is személyesen Freuddal, akinek ekkorra már megjelentek fontos művei (pl. *Álommagyarázata*, *A mindennapi élet pszichopatológiája*, *A szellem mozgása és kapcsolata a tudattalannal*, Jensen *Gradivá*jának elemzése). Svevo a freudi módszert különösen az írók számára tartotta használhatónak. A *Zeno tudata* című művén kívül még három olyan novelláját említhetjük, amelyekben meghatározó a freudi tanítások valamelyike, a *Vino generoso* (A nemes bor), *Il malocchio* (A szemmel verés), *La madre* (Az anya).

A harmadik regény megjelenését megkésett, de megérdemelt siker követte. Svevo felesége, Livia Veneziani visszaemlékezése szerint azonban ekkorra már

igencsak megfáradt az író: „Gyakran siránkozott: 'Hamarosan itt kell hagynom téged' és olyan állhatatosan, érzékletesen mondta, hogy arra kértem, hagyja abba. Nem volt már az, mint egykor, vidám, tele szellemességgel: valami elgyengült benne a kezdeti lelkesedés után, mintha a siker lobogó lángja felemésztette volna a maradék életerejének egy részét. A mély, csöndes álma nyugtalan lett. Nem fordult orvoshoz, ezt mindig elkerülte, és nem szedett gyógyszert (soha nem sikerült negyvennyolc óránál többet ágyban maradnia), bár mindig a betegségre és a halálra gondolt. Különös éberséggel figyelt a testére. Néhányszor felemelte a jobb karját, mintegy védekezésül a láthatatlan ellenséggel szemben, és elhaló hangon mondta: 'Érzem, hogy jön, érzem, hogy jön!' Ha megkérdeztem: 'Micsoda?' Azt válaszolta: 'A szélütés' (VENEZIANI SVEVO 1958, 147).

A halál árnyékában hozzákezdett még egy utolsó mű megírásához, ami az öregkorról szólt volna. Főszereplője a már előrehaladott korú Zeno Cosini, aki az életbe immár belefáradt, kereskedői és minden egyéb tevékenységtől visszavonult, megalkotójához hasonlóan.

Svevo 1927. március 8-án Milánóban tartott előadást Joyce-ról. Ulyssesének elemzése kapcsán hívta fel a figyelmet arra, hogy általában milyen szoros kapcsolat van az író és hőse között. Ekkor beszélt az autobiografizmus aktualitásáról is. Svevo nézete szerint az emlékezés írói alkotás, mivel az író saját egyénisége mindig is az elbeszélés alapja, teremtett világának legfontosabb, leginkább élő része. Az alkotás folyamatában ez az egyéniség teljesedik ki. Tulajdonképpen mindhárom regényében ez történt, életének aktuálisan legfontosabb problémái köré szerveződtek művei.

Az újabb regény már nem készült el, csupán néhány fejezete maradt ránk. Főhőse tehát együtt öregedett meg az írójával. Címe pedig *Il vegliardo* vagy *Il vecchione* (mindkettő jelentése: Az öreg) lett volna. 1928. május 16-i levelében írta Crémieux-nek: „Néhány kevésbé jó hét után ismét jól érzem magam, olyannyira, hogy egy hirtelen elhatározásnak engedve új regény megírásába kezdtem. az öreg, *Il Vecchione* címmel, ami a Zeno folytatása lesz. Körülbelül húsz oldalt írtam és remekül szórakoztam.” Egy másik levelében azonban már ezt írta: „Szeretnék egy másik regényt írni, *Az öregember*, *Il Vegliardo* címmel, Zeno történetének folytatását. Megírtam belőle néhány fejezetet, de át kell írnom. Valami hamis hang keveredett bele. Ez már az öregség tehetetlensége lenne?” (MAIER 1978, 138-139)

Az írás sem ment már olyan könnyen, mint korábban. 1928 áprilisa és augusztusa között, az író balesetét és halálát közvetlenül megelőző hónapokban vagy inkább hetekben írta meg a mű néhány fejezetét. Ezek a következők: *Le confessioni del vegliardo* (Az öregember vallomásai), *Umbertino*, *Il mio ozio* (Tétlenségem), *Prefazione* (Bevezetés), *Un contratto* (Egy szerződés). Ezt az időszakot, amelyik 1928. április 4-én kezdődik, (azaz utolsó műve írásának időpontját) „un'era novella”-nak, egy új korszaknak nevezi. Életének eseményeit végiggondolva ekkor fedezi fel, hogy emlékezetében csak azok az események maradtak meg, amelyeket megírt. Lehet, hogy

nem ezek voltak a legfontosabbak, de azzá váltak, mert leírva immár magát a múltat alkották.” Azt is tudom, hogy életemnek az a része, amiről meséltem, nem a legfontosabb, Azért vált a legfontosabbá, mert lejegyeztem. És én most mi is vagyok? Nem az, aki voltam, hanem az, akit megírtam” (SVEVO 1968, 372).

A mű főszereplője az immár hetven éves Zeno Cosini, aki utal az előző műben a pszichoanalitikus elemzésre szánt írásaira, ezáltal megteremtve a két mű között a folytonosságot. A másik kapcsolatteremtő szerep az időről való elmélkedésé. Ahogyan a *Zeno tudatában* már eltűnt a jövő idő, az öregkor egyik fontos jellemzője ebben a műben is a jövő felé mutató gondolatok hiánya, a jövő iránti érdektelenség.” Hiányoznak azok az örületes lelkifurdalások, az a hihetetlen rettenés a jövőtől. Hogyan tudna ez már félelmetes lenni? A jövő az, amit éppen élek. Elmúlik anélkül, hogy valami eljövendőt előkészítene. Ezért nem is lehet igazi jelennek nevezni, kívül esik az időn. Hiányzik egy utolsó idő a nyelvtanból.” (SVEVO 1968, 373).

A nagy háború kitörésével ért véget az előző regény, erről a pontról indul a Val-lomás. A háború alatt végre alkalma nyílt Zenónak, hogy az üzlettel foglalkozzon. (Korábban ezt apja végrendelete megakadályozta, nem bízott a fiában.) Az idősebb Olivi, aki a céget addig irányította, meghalt, a fia pedig a fronton harcolt a háborúban. Így ehhez az időszakhoz, - amelyik egyébként a pusztulás és leépülés ideje volt-, Zeno életében az aktív üzleti tevékenység kapcsolódott. Az éppen „kitört” (sic!) békéhez pedig Zeno utolsó üzlete.

Ennek története tipikusan tükrözi Trieszt megváltozott történelmi helyzetét is. A háború befejeződése után a város immár nem a Monarchiához, hanem Olaszországhoz tartozott. Zeno éppen ebben az átmeneti időszakban kötötte a „nagy” üzletét. Szappant vásárolt Szicíliából, amire a háború sújtotta városban nagy kereslet mutatkozott. Ekkor a város még a Monarchiához tartozott, tehát az osztrák törvények és szabályozás volt érvényben. Amikorra azonban az üzlet ténylegesen lebonyolódott, a város már Olaszország része lett, tehát az olasz törvények voltak érvényesek.

Ezeknek azonban a vásárolt szappan zsírtartalma nem felelt meg, így nem lehetett forgalomba hozni. Bonyolult úton ugyan sikerült a szállítmányt Bécsben eladni, de az érte kapott pénzt, az osztrák koronát olasz lírára átváltva a „nagy üzlet” csak nagy anyagi bukást jelentett. Ez el is vette Zeno kedvét az üzleti életben való további aktív részvételtől, és rábízta azt a hazatérő ifjabb Olivire. Így az aktív, tevékeny életszakasz végére pont került.

A fejezet további részében már a családjáról olvashatunk, feleségéről, Augustáról, aki megöregedve virágaira és házi kedvenceire fordítja felszabaduló idejének nagy részét. Lánya, Antónia ekkor már férjnél van, a fia, Alfio pedig a gimnáziumi tanulmányait hagyta félbe, és művészi pályája kezdetén, első képeit festi.

Zeno figyelmét a családján belül megélt generációs problémák kötik le. Újabb kapcsolódásként a korábbi történethez, apjával való viszonyát eleveníti fel és ha-

sonlítja össze a saját és fia kapcsolatával. Úgy érzi, hogy a háború az egyes korosztályokat sokkal nagyobb mértékben távolította el egymástól, mint a korábbi békeidő. ”A háború elválasztott minket. Immár egy új világban találtuk magunkat, amelyhez mi már nem tartoztunk, mivel a háború előtt születtünk. Nekem úgy tűnt, hogy mindent értek ezen a világon, és ezért dühös voltam, amikor hülyének néztek.” (SVEVO 1968, 376)

Zeno szeretett volna jó és megértő apja lenni fiának, Alfionak, ezért beletörődő megadással követte szellemi és ideológiai kalandozásai útján. Családtagjaira hagyta a vele való vitákat és inkább cinkosan csendben maradt, megtartva véleményét. Festményeit szerette volna megérteni és készséggel csodálta volna azokat, ha a fiú nem zárkózott volna el a beszélgetésektől. Így csak üzletemberhez illően megvásárolt egyet, amelyet a dolgozószobája falára kiakasztva próbált a maga módján közelebb kerülni a képhez és ezen keresztül a fiához. A képet sikerült képzeletében élővé varázsolni, a furcsa házakat lakókkal benépesítve megbarátkozni a sajátos látásmóddal és szinte megszerette az először idegenkedve szemlélt alkotást. Am Alfio zárkózottságán nem tudott részt ütni. A fiú nem a kettőjüket összekötő gondolatokat és érzéseket kereste, hanem éppen a Zenótól való különbözőségében próbálta önmagát megtalálni és meghatározni. Nem az apán múltott, hogy nem sikerült és kapcsolatuk felemás módon megfenekleni látszott. „Milyen különös az apák és fiúk viszonya! Nem éri meg az erőfeszítést, hogy javítsunk rajta” (SVEVO 1968, 393) – volt az öreg Zeno végkövetkeztetése. Ugyanakkor Ada és Guido iker gyermekei közül az Itáliába visszatért és itt orvosnak készülő Carlóval, az unokaöccsével kitűnő a kapcsolata, vele nagyon jól megtalálja a baráti hangot Zeno és sokat adott tanácsaira is.

A többi Svevo műhöz hasonlóan, ebben a részben is meghal az egyik családtag. Itt Valentinótól, Antónia férjétől búcsúznak. Őt igen puhány, elhízott és tudálékos alaknak festi le Zeno és sehogy sem érti meg, hogyan tudott a lánya hozzámenni feleségül. Egyetlen magyarázatot mégis talál utólag, Antónia az apjához hasonlóan választott férjet, azaz a családhoz ragaszkodott, ahogyan Zeno annak idején feleséget keresett a négy Malfenti lány közül. Mindenképpen egyetlen jó barátnője, Marta Crassi két bátyja közül az egyiket akarta férjéül. Mivel a szimpatikus, helyes és kedves Eugenio a háborúban elesett, így az életben maradt Valentino lett a kiválasztott. Pedig Zeno elmondása szerint rendkívül vonzónak tartották leányát a férfiak, és sokan érdeklődtek a gyönyörű és gazdag fiatal lány iránt. Antónia külsejében a nagynénje, Ada szépségét örökölte és Augusta sok jó tulajdonsága fedezhető fel benne. Többek között a mély vallásosság és a férjéhez való feltétlen hűség és lojalitás. Váratlanul, alig negyven éves korában, néhány boldog házasságban eltöltött év után Valentino egy furcsa és ritka betegségben halt meg. Az idő előtti megöregedés volt a baja. A számára kiszabott időt gyorsan lepergette a szervezete. Évei számát tekintve fiatal volt, de fizikuma az öregség elhasználodottságát mutatta, kicsit módosított formában az *Una vita* című művében már

megjelenő Fumigi progresszív paralízisének problematikája tért vissza. Ebben az esetben az író a korábban felvetett két, számára érdekes és kiemelt témát kapcsolta össze, a betegséget és az időt. Mindezt pedig az öregség relációjában, a halállal lezárva.

Saját betegségeiről és igen különös gyógy módjairól is olvashatunk, a már megszokott zenói iróniával kezelve a kérdést: „Ha az ember sokáig él, minden betegségéből kigyógyul” (Svevo 1968, 392). Unokájával, a kis Umbertínóval való viszonyáról szól a készülő regény következő, hasonló című fejezetében Zeno. Különös vonzódását a hétéves fiúcskához a családi kapcsolaton túl azzal magyarázza, hogy a gyerek teljesen új módon látja és láttatja a világot. Lelkileg szinte megfiatalítja hetven éves nagyapját, aki élvezzi a kicsi ártatlan rácsodálkozását a világ dolgaira. Az öregség szükségszerű magánya elől is menekül az unokájához. Bár népes családban él Zeno, mégis magányos. Ismét nagy hangsúlyt kap a nemzedéki ellentét, az apa-fiú kapcsolat problémája. „Amikor fiatal voltam, csak az öregeket tisztelték, és mondhatom az akkori öregek nem engedték meg a fiataloknak, hogy önmagukról beszéljenek... Egyedül vagyok immár ezen a világon abban a tekintetben, hogy nekem mindig hátrányt jelentett az életkorom” (Svevo 1968, 405). Talán az, hogy a háború előtti nemzedékhez tartozik, egy letűnt világhoz, tovább erősítette ezt az érzést és növelte magányát. Ám túlságosan elfoglalta önmaga megfigyelése és analizálása is, immár nem orvosa, hanem saját maga számára. Lánya már az új családja körében él, fia pedig életének abban a szakaszában van, amikor önállóságra, magányra vágyik, eltávolodóban a családtól, hogy felnőtt önmagát megalkossa. Felesége, Augusta szeretete ugyan a régi, de ő is kialakította önálló életét, otthoni elfoglaltságait. Ő, amint már az előző fejezetben is olvashattuk, a virágokkal, állataival való törődéssel pótolta a korábban csak a gyermekeinek fenntartott helyet és időt. A megszokás uralta csendes életet a veje halála szakítja meg, amikor Antónia mély fájdalommal és gyászával újra visszatér a családi körbe, Umbertínóval együtt hazaköltöznek. Ekkor Zénónak alkalma nyílik az elmúlt évek eseményeire, mint múltja egy fontos szakaszára visszatekinteni, a halál véglegességével lezárulva a vejével való viszonyát elemezni és jelentős pszichológiai megfigyelésekkel gazdagítani. Ez a lélektani vizsgálódás kiterjed a férjét gyászoló Antonia magatartására is, aki igen kellemetlen helyzetbe kerül. A temetés után szinte azonnal szeretné feleségül kérni férje egyetlen jó barátja, Bernardo Bigioni, akit éppen emiatt nem tud drasztikusan eltávolítani a háztól, de mélyen sértve érzi saját fájdalmát és halott férje emlékét is. Ugyanakkor szinte ösztönösen rémlik fel számára, hogy a család és sógornője is Bigionit szánja a gyász idejének letelte után következő férjéül, megbocsátva annak hihetetlen tapintatlanságát, de értékelve a családhoz és visszas módon ugyan, de az elhunyt barátjához való hűségét.

Az öregkor pszichológiájának újabb oldalát világítja meg *Il mio ozio*, (Semmittevés) című rész. A betegségeire gyógyulást kereső Zénó sajátos teóriát dolgoz ki, amennyiben úgy gondolja, hogy a természet addig nem indítja el az öregedés

utolsó fázisát, ameddig a test képes a reprodukálásra, a nemzésre. Ezért kezdi újra szerelmi életét Zeno. Immár üzleti alapon, ellenszolgáltatás fejében, a természet megtévesztése miatt. A fiatal lányt ebben a történetben Felicitának, azaz Boldogságnak hívják – bár túl sok boldogságot nem jelentett a férfinak. A nő nagyon tudatosan gyűjtötte a pénzt a bátyjával együtt, volt is már egy trafikjuk. Nem ígért és Zénó sem várt szerelmet a pénzéért, mégis nagyon rosszul esett neki, amikor a lány dicséretnek szánva kijelentette, hogy várakozásával ellentétben nem undorodik tőle. A kapcsolat végét pedig az okozta, hogy az egyik megbeszélés találka időpontja helyett máskor kereste fel a lányt és annál egy vele egyidős ismerőst, egy bizonyos Miscelit találta, akit Zeno kövér, gusztustalan öregemberként jellemez. A korábbi művekből ismerős lehet a helyzet, -- különösen A vénülés éveire (*Senilità*) gondoljunk, Emilio és Angiolina viharos kapcsolatára -- ahol a tudat elviselte a csalást, a megtévesztést, de amikor fizikai valójában kellett ezzel szembesülni, azt már nem. Felmondja a lánnyal kötött „szerződést”, és nem találkoznak többé. Elmélgései során Zenónak alkalma nyílik összehasonlítani a két, bár más-más módon fizetett lányt, Carlát (*La coscienza di Zeno*), aki a szeretője volt, de a maga módján szerette a férfit és Felicitát, aki csupán jól jövedelmező üzletnek tekintette ezt a kapcsolatot, amelynek számára sem volt köze az érzelemhez.

Valamivel korábban, 1926-ban írt, *A jó öreg és a szép lányka* novellájában, (*La novella del buon vecchio e la bella fanciulla*) egyszer már feldolgozta ezt a problémát, csak akkor más befejezést szánt a „jó öregnek”, aki ebben a történetben név nélkül szerepel. Egyébként a „jóságos öregember és a szép kislány” története alapszituációját tekintve akár a mese műfaji megjelölést is viselhetné. A háború éveiben játszódik Triesztben. Egy hatvan éves idősebb úr, és egy húsz éves fiatal villamosvezető lány kapcsolatának története. A már korábbi Svevo művekben megszokott kitűnő jellemzésekkel indítja a történetet az író. A vénülés éve (Senilità) Emiliójának és Angiolinának a nevelés jótékony szándékával elfedett viszonya itt lényegesen egyszerűbb üzleti kapcsolattá válik. Meghatározott időközönként a fiatal lány felkeresi a jól szituált urat a lakásán. A gazdagon terített asztalnál kezdik az estét, majd az ágyban folytatják. A férfi a lány elmenetelekor rendezi a számlát. Felesége halála óta ez az első ilyen szerelmi kalandja, ami nagyon kényelmesnek és minden komplikációtól mentesnek ígérkezik. Az idősebb úr a maga teljességében tudja élvezni és értékelni az élet eme utolsó ajándékát. Mindez addig tart, amíg erővel bírja. Egy éjszaka komoly rosszullét, angina pectoris ijeszt rá, a reggel oda érkező orvosa pedig szigorúan eltiltja a szerelemtől. Ekkor a férfi, a „buon vecchio” írni kezd, a fiatalok és az öregek kapcsolatáról moralizál, a betegséghez és az öregséghez való viszonyukról. „*Dei rapporti fra vecchiaia e gioventù*”, azaz „Az öregség és a fiatalság kapcsolatairól”- címet adja készülő művének, amelynek az egyik fontos fejezete lenne a *De senectute*. Ebben megtalálható mindaz, ami az irodalmi konvenció szerint idetartozik. Az erről való elmélgedés során talál rá az öregkor adekvát meghatározására: „Az öregember gyöngéje. Valóban – kiáltott fel győzel-

mesen – semmi más, mint legyengült fiatalember.- Megtalálta.- Ez a felfedezés része lett teóriájának, és javára vált. Ezért, és ameddig a gyöngesége nem fordul át betegségbe, erős erkölcsiségre van szüksége. Szerénysége tiltotta, hogy azt mondja, ezt az erkölcsiséget az ő könyve kínálja- de ezt gondolta” (SVEVO 1968, 57). Mindazt, amit ír, tulajdonképpen a fiatal lány utólagos erkölcsi nevelésére szánja.

A „jó öreg” betegsége kapcsán gyakran találkozik orvosával, akivel baráti kapcsolatban van, akinek véleményét általában elfogadja. Egy ponton azonban eltérően gondolkodnak, az orvos betegséggként fogja fel az öreg kort, amit az öregember egyszerűen a „fiatalság folytatásaként” értelmez, elhatárolva a betegségtől. Az ő elmékedése éppen arra irányul, hogyan lehet eljutni az egészséges öreg korhoz, vagyis nála az öregséghez az egészség kapcsolódik.

Az egymást követő generációk, a fiatalok és öregek kapcsolata társadalmi viszonylatban is komoly hangsúlyt kapna a műben, szerinte ezt elsősorban a káros rivalizálás jellemzi. Mikorra minden felvetődő kérdésre megtalálná a választ, ominózus műve írása közben éri a „jó öreget” a halál, tollal a kezében. Az utolsó, többször leírt szó a „Nulla”, a Semmi. Ez ugyanúgy jelentheti a gondolataiban már megtalálni vélt igazság szavakba foglalhatatlanságát, mint a kérdés megválaszolhatatlanságát és megválaszolhatatlanságát. A nyelv, a szó kifejezési képességének kérdése a kor aktuális nyelvfilozófiai kérdése is, amely Svevo több korábbi művében is fontos helyet kapott.

A töredékben maradt mű utolsó fejezete *Un contratto* (Egy szerződés) történetét meséli el, megismételve több olyan mozzanatot, amit már a bevezető részben olvashattunk. Lényegesnek tartja újra elmondani, hogy a háborús évek aktív üzleti tevékenységétől hogyan jutott el a jelen inaktivitásáig, azaz passzív szemlélődőként otthoni dolgozósobájába magányába. Mintegy visszatért a fiatalkori énjéhez, az „inetto” Zenóhoz és a zenéhez. A fiatal Olivi ugyanis, aki teljesen átvette a családi cég irányítását, nem tartott igényt sem a jelenlétére az irodában, sem a munkájára az üzletben. Ezt az újfajta társas viszonyt foglalták szerződésbe és ennek aláírásához kellett Valentino (aki Olivi barátja is volt) meggyőző rábeszélése, amit Zenó nehezteléssel fogadott és soha nem bocsátott meg vejenek. Zeno aláírta ugyan az iratot, de olyan sürgősen kellett tennie a veje beavatkozása miatt, hogy a számára szégyenteljesnek érzett záró paragrafuson sem tudott így már változtatni, ami pedig kimondta, hogy Zeno véleményét Olivi nem köteles figyelembe venni. Sok egyéb mellett ez a szerepvállalás is hozzájárult a Valentino iránt érzett ellenszenvéhez.

Italo Svevo az életének utolsó szakaszában írott műveiben a korábban is nagy hangsúlyt és szerepet kapott témákhoz tért tehát vissza, az inaktivitás lélektana, a betegség, a halál, az öregség és a nemzedékek közti ellentét kérdéséhez. A halálát közeledni érző író nemcsak abban a formában érdeklő a haldokló lelkiállapota, hogy valamelyik szereplője halála alkalmával elemzi az élet lezárulásának pillanatát, hanem önálló novellában is ír erről. *A halál* (La morte) gazdag összefüggés-

rendszerében vizsgálja az elmúlást. A novella szereplői Teresa és Roberto, egy idős házaspár, akik gyermekeik elutazása után kettesben maradnak. Így alkalmuk és idejük nyílik, hogy egymásnak is időt szenteljenek és beszélgessenek a múltjukról. Az emlékek és azok kiválasztása a sok, tudatuk mélyén pihenő emlékkép közül alakítják a "mindig megújuló múltat". A házaspár közös életük kezdetétől indítja az emlékezést. A múltból felidézett események közül sok az író saját életéből származó valós tény és élmény, olyan életrajzi elem, amelynek felidézésével szinte összeolvadni látszik élet és irodalom. Megjelenik felesége, Lívia vallásossága, ezúttal Teresa hiteként. Ugyanúgy remélte az elbeszélésben Teresa, mint az életben Lívia, hogy házasságuk után megtérítheti a férjét. Roberto szerint nála a vallás szerepét a halálról való elmélkedés, a „memento mori” töltötte be, őt egész életében foglalkoztatta a halál gondolata, egész életében készült a halálra. Szerinte még egészségesen, erőnk teljében kell ezt tenni. A mindennapi élet küzdelmeiben való részvétel, - - ahogyan Svevo mindig is nevezte a „lotta per la vita” a darwini „létért való küzdelem” – olykor gyöngítheti és háttérbe szoríthatja, de soha el nem feledtetheti a halál gondolatát. Roberto elég erősnek és felkészültnek érzi magát az utolsó küzdelemre, csak feleségét látja gyengének, és a nagy teher, fájdalom elviselésére készületlennek. Roberto betegsége lefolyása nagyon rövid, nem enged elég időt Teresának, hogy megszokhassa a férje elvesztésének gondolatát. A halál gyorsan következik be, az orvos is csak tehetetlen nézője az eseménynek, csak megkönnyíteni tudja a nehéz küzdelmet. Az író, Italo Svevo halála nagyon hasonlóan következett be, szinte mintha előre megérezte volna a véget.

Bibliográfia

- FREUD, Sigmund (1969), *Psicoanalisi e società* (trad. GALASSI, Cecilia – SANDERS, Jean), Roma, Newton.
- MAIER, Bruno (1978) (a cura di), *Carteggio con J. Joyce, V. Larbaud, B. Crémieux, M.A. Comnène, E. Montale, V. Jabier*, Milano, Dall'Oglio.
- SCHOPENHAUER, Arthur (s.d.), *Neue Paralipomena*, in *Handschriftlicher Nachlass*, IV, Leipzig, P. Reclam jun.
- SVEVO, Italo (1967), *Zeno tudata* (ford. TELEGGDI-POLGÁR István), Budapest, Európa Kiadó.
- SVEVO, Italo (1968), *Racconti, Saggi. Pagine sparse*, Milano, Oglio.
- VENEZIANI SVEVO, Livia (1958), *Vita di mio marito*. Trieste, Ed.dello Zibaldone.
- VOGHERA, Giorgio (1980), *Gli anni della psicoanalisi*, Pordenone, Studio tesi.
- ZWEIG, Stefan (1981), *A tegnap világa* (ford. TANDORI Dezső), Budapest, Európa Kiadó.

ALESSANDRO ROSSELLI

Az osztrák–magyar tiszt identitáskrizise

Pier Antonio Quarantotti Gambini A vörös rózsza (1937)
és *Franco Vegliani A határ című regényében (1964)*

Látszólag semmi nem köt össze két olyan író, mint az isztriai Pier Antonio Quarantotti Gambinit (GIAMPAOLI 1992, 449)¹ és a szintén északkeleti olasz határról származó trieszti Franco Vegliant (PIRAZZI)². Utóbbi, az elsőtől eltérően, jelen problémák családított megfigyelőjeként jelenik meg. Célja, hogy felszámolja az e problémákat körbelengő mítoszokat, és ezáltal megszabadítsa a témát minden para-irredentista retorikától. Mindazonáltal, az alapvető különbségek ellenére a két szerző, habár időben egymástól csaknem harminc év különbséggel és meglehetősen eltérő módon írták meg, mégis közös témát dolgozott ki a két könyvben, *A vörös rózsában* (1937) (QUARANTOTTI GAMBINI 1960) és *A határban* (1964) (VEGLIANI 1988), ez pedig az osztrák–magyar katonatiszt identitáskrizise.

Pier Antonio Quarantotti Gambini regényének főhőse Paolo³, a császári sereg egykori tábornoka az első világháborút követően nem tér vissza Olaszországba, mint sok más honfitársa, hanem tisztázatlan okok miatt úgy dönt, Ausztriában

¹Művének elemzését lásd MANACORDA, 1980, 180, 188, 206, 208, 266; CONSOLI, 1980, 177–182; SCRIVANO 1983, 161–168; ARA és MAGRIS 1987, 6, 118 e n, 119, 121, 122 n, 138, 139 e n, 150, 151, 155, 158, 159 n, 161, 169, 180; ARA és MAGRIS 1987, *Friuli e Venezia Giulia*, 825 e n, 829 e n, 831, 833 e n., GUAGNINI 1988, 151 e n, 162 e n, 285–286, 296, 309, 315, 369–370; FERRONI 1991, 216, ALLEGRI 1991, 299; BOSETTI 2004, 345–356.

²Művének elemzését és az ezáltal kiváltott kritikai érdeklődés hiányának igazolását lásd ARA és MAGRIS 1987, 195, ARA és MAGRIS 1987, *Friuli e Venezia Giulia, Letteratura italiana. Storia e Geografia*, III, 635.

³Pier Antonio Quarantotti Gambini *A vörös rózsza* (1937) című regény főszereplőjének neve visszatekint az isztriai író következő irodalmi alkotásában. Paolo valójában annak a kisfiúnak neve, aki Normával, a kislánnyal együtt fő karaktere a *Gli anni ciechi* című ciklusnak, mely a *Le trincee* című elbeszéléssel kezdődik (Torino, Einaudi, 1942; ma két másik elbeszéléssel együtt az *Alle salinével* és a *La lettera*val, Pier Antonio Quarantotti Gambini *I giochi di Norma* című kötetben kaptak helyet, Torino, Einaudi, 1964, 33–90) és más művek sorozatához fonódik, míg elérkezik az utolsó kettőhöz, melyek a szerző 1965-ben bekövetkezett halála után kerültek publikálásra: lásd Pier Antonio Quarantotti Gambini, *Le redini bianche*, Torino, Einaudi, 1967, és uo. *La corsa di Falco*, Torino, Einaudi, 1969.

marad, most pedig fel akarja keresni unokaöcsét, Piero De Faraliát és feleségét, Inest capodistriai házukban.

Kezdetben Paolo Balzeri-Basseroni gróf látogatásának oka rejtély marad, de egy biztos, zűrzavart visz az őt fogadó család életébe: valójában az unokaöcs, Piero nem tűnik boldognak attól, hogy újra láthatja unokabátyját, és talán ezért a vendéglátás összes előkészületét feleségére bízta, ő pedig továbbadja a feladatot Basiliának, akit emlékeztet arra, hogy a vendéget mostantól *gróf úrnak* kell szólítani, nem pedig *Kegyelmes úrnak*, ahogy az Osztrák–Magyar Monarchia idejében, mikor még a hadsereg tábornoka volt. Ezt úgy mondja, mintha ki akarná törölni a nem is oly távoli múltat, ám Ines ragaszkodása a helyes megszólításhoz, amivel Basiliának Paolót kell illetni, azt sejteti, hogy a házvezetőnő és a férfi között egykor rejtélyes kapcsolat lehetett (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 11–12).

Mindenesetre Paolo érkezése problémákat okoz Piero és Ines között: az unokabáty idős, elmúlt hetvenéves, és a ház urának úgy tűnik, aggodalmat okoz itt-tartózkodása, talán nem csak a kora miatt (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 13).

Paolo, aki Basilia kíséretében gyalog érkezett a De Faralia-házhoz, régi szobájában kap szállást. Unokaöccse, Piero biztosítja arról, hogy minden tőle telhetőt megtett azért, hogy az emberek, akikkel találkozni fog, ezentúl *gróf úrnak* és ne *Kegyelmes úrnak* szólítsák. A volt tábornok minél inkább igyekszik elrejteni múltját, unokaöccse annál inkább aggódik emiatt, talán túlságosan is (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 14–17).

A vendég berendezkedik unokaöccse házában, ami egy másik, már halott nagybácsié volt, és biztosítja Inest és Pierót arról, hogy ott-tartózkodásának idejére fizetni akar: a döntés tetszik a házaspárnak, különösen az unokaöcsnek, aki félt attól, hogy Paolo jogot formálna a házra, melyben egykor feleségével lakott. Ez a gondolat, a Paolo múltjára való visszaemlékezéseken túl – ami elvarázsolja Inest, mert fiatal korába repíti vissza –, felfedi Piero minden hitványosságát, ami később be is bizonyosodik (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 18–23).

Egészen eddig a De Faralia-házban az élet lassan, egyhangúan telt: ezt a kuzin érkezése kissé felrázza. Ines is észreveszi ezt, férje viszont nem. Ő arról sem vesz tudomást, hogy Paolo egyre jobban közeledik Basiliához, aki a háború előtt tett utolsó látogatására emlékezteti őt (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 24–29).

Míg Ines a múlton ábrándozik, amit egy nagynénitől kapott ajándék, egy díszdoboz testesít meg számára, ami magába zárja összes titkát és talán egy kis nosztalgiát (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 30–40), Paolo egy ismert múlt és a számára is ismeretlen jelen között találja magát: az erdőben tett séta közben egy rózsa látványa arra emlékezteti, mikor sok évvel ezelőtt a szobájában a mosdópohárban talált egy olyan vörös rózsát – amelyet az imént látott –, anélkül hogy tudta volna – vagy talán mégis –, hogy ki tette oda (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 41–44).

Ines viszont felismeri, hogy Paolo érkezése valami újat hozott magával: valójában férje, aki soha nem mozdul ki, most a városba kíván járni, emiatt veszkezik

is vele. Mikor férje hazatér, nem tudja mire vélni azt a váratlan lelkesedést, amivel Piero az éppen egy verset fordító Paolo szobájába lép, és röviden színházba invitálja, hogy tartson vele és Inesszel Gioacchino Rossini *A sevillai borbély* című előadására (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 45–50). Mikor hárman elindulnak, Piero félúton a düh és meglepedettség közti érzéssel felismeri, hogy rá és feleségére már senki nem emlékszik, csak unokatestvérére (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 51–55).

Eközben Basilia, kinek emlékei kezdenek felszínre törni, Paolo távollétében bemegy a szobájába, és még egy emléket talál életéből, egy osztrák–magyar rendjelet. Ez is azt mutatja, hogy a házvezetónő kezd egyre nyugtalanabbá válni a volt tábornok jelenléte miatt (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 56–63).

Az emlékek Paolóban is előtörnek, mikor Ines és Piero társaságában találkozik néhány emberrel a színházban, akik emlékeztetik őt múltjára, ugyanis egy nő, akivel megáll beszélni, *Kegyelmes úrnak* szólítja, mint a régi osztrák–magyar időkben, ez pedig abba a múltba repíti őt vissza, amelyről már nem is tudja, hogy szeresse vagy utálja (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 64–76),⁴ mindenesetre úgy tűnik, egyáltalán nem akarja ezt a múltat maga mögött hagyni (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 77–79). Piero, hitványságát megerősítendő, ettől a pillanattól euforikus állapotba kerül, mivel unokatestvére nemes emberekkel találkozik, és ez jobb fényben tünteti fel családját. Eközben Paolo rájön, hogy Basilia visz neki vörös rózsát minden nap: talán már tudta vagy sejtette, de most, hogy próbálja hosszabb időre szobájában tartani a házvezetónőt, ő is, legalább részben, próbálja újjáéleszteni azt az érzelmet, amit fiatalon nem mutathatott ki a köztük lévő társadalmi különbség miatt (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 80–85). Azonban, ha észre is vette mennyit veszített, már nem szerezheti ezt vissza, mert a halál hirtelen elragadja őt, s ez pont úgy felkavarja a De Faralia-házat, mint érkezése tette. Az a legfontosabb, hogy Paolo anélkül hal meg, hogy sikerült volna megértenie ki is ő valójában vagy ki szeretett volna lenni, *Kegyelmes úr* a múltban vagy *gróf úr* a jelenben (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 86–90).

⁴Érdeemes megfigyelni, hogy Piero viselkedése a találkozás alatt – mely szerinte túlzottan udvarias volt Paolo, az osztrák–magyar hadsereg volt tábornoka és más, a háborúban olaszok oldalán harcoló arisztokraták között – az ellenszenv, kényelmetlenség és irigység egyvelegét mutatja. Ezt enyhíti az a tisztelet, amivel felé is fordulnak, bár ez kisebb, mint amivel Paolót illetik. Piero zavara abból fakad, hogy ő, mint közember, olasz hazafinak érzi magát akkor is, ha nem vett részt a nemrég lezárult háborúban. Ebben az értelemben úgy tűnik, Piero az isztriai író egy másik szereplőjéhez, a *La casa del melograno* című elbeszélés Romolettójához, az irredentista olasz hazafihoz hasonlít, aki csak az utolsó pillanatban, 1918-ban ment a küzdelembe, amikor már biztos volt az olasz győzelem, ellentétben a főszereplővel, Guerinóval, a volt osztrák–magyar katonával (QUARANTOTTI GAMBINI 1981).

De még Paolo halála sem hozza vissza a nyugalmat a De Faralia-házba: a múlt visszaköszön, mikor Piero aládáját keresve megtalálja Ines díszdobozkáját, benne két, feleségének címzett levéllel. Rögtön arra a következtetésre jut, hogy az asszonynak szeretője van. Először azt hitte, Paolo rátámadt a nőre, bár később rájött, hogy tévedett (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 91–95). Valójában Ines, bár fiatalon érzett valamit Paolo iránt (ő is vitt egyszer vörös rózsát szobájába), igazi szenvedélye, mely nem jutott el a csalásig, egy átutazó magyar császári tiszt-hez, Szoltay Bélához kötötte, aki néhány napig a De Faralia-házban vendégeskedett (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 96–99). Piero egyedül maradva és talán felismerve, hogy túlzottan rosszul bánt feleségével, váratlanul megsiratja elhunyt unokatestvérét, akit valójában soha nem szeretett. Eközben Ines Basiliát kéri meg a halott körüli teendők elintézésére (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 100–102). A házvezetőnő pedig Rosára, a De Faralia-ház szolgálólányára bízta a feladatot, hogy menjen el Rascovich doktorhoz a temetéshez szükséges engedélyért. Paolo még ekkor is, grófként és tábornokként is jelen van, identitáskrízisét nem oldotta fel még a halál sem (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 103–109).⁵ Ezt egy másik arisztokrata, Ubaldo Basseri Loriosca márki is erősíti, aki tudomást szerezve Piero De Faralia unokatestvérének haláláról, levélben fejezi ki együttérzését, melyben a halottat *Ókegyelmessége Paolo Balzeri Basseroni grófként* nevezi meg (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 110–114).

Míg Rascovich doktor előkészíti a halottat a temetésre, Basilia visszaemlékszik az utolsó alkalomra, mikor Paolót élve látta (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 115–118), és a férfihez tartozó aranyóra pedig további emlékeket idéz fel benne (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 119–123). Eközben az élet a De Faralia-házban úgy tűnik kezd visszatérni korábbi medrébe, a folytonos egyhangúságba – ám ez valójában csak látszólagos: Basilia és Rosa, a szolgálólány is arról beszél, mennyi teendővel jár a szoba rendberakása, ahol Paolo élete utolsó napjait töltötte.

A halott jelenléte tehát továbbra is érezhető a De Faralia-házban. Ide érkezik Balzeroni márki, hogy részvétét nyilvánítsa Pierónak, aki csak amiatt aggódik, hogy *jó képet fessen a halotról*.⁶ Egy pillanatra feltűnik Ines is, aki nem rejti el az elhunyt kuzinért érzett fájdalmát. Miközben Basilia a temetéssel foglalkozik, úgy tűnik Paolo újabb nyomot hagyott magáról a világban, ugyanis Balzeroni márki hasonlóságot fedez fel a kertésze, Andrea és a halott között (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 128–135).

A krízis a házastársak, Piero és Ines között folytatódik, miután fény derül a nő úgynevezett *csalására*, de ez alkalommal is Paolo árnyéka lengi be a házat: az unokaöcs nem tud kevesebbet gondolni rá, még most sem, mikor az foglalkoztat-

⁵Rascovich doktornak Rosa valójában grófként és parancsnokként jelenti be a halott Paolót (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 108).

⁶Definíció: A. R.

ja, milyen rosszul bánt feleségével, bár utólag beismeri, hogy hibázott (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 136–139). Ines viszont amiatt aggódik, hogy Pierón kívül más is olvashatta az ifjú magyarnak írt leveleit (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 140–143). Később próbál erről férjével beszélni, de ahogy korábban a férfi dühét, most a közömbösségét kell elviselnie, aki olyan nyugodtan tud aludni, mintha mi sem történt volna (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 144–146). A kínos helyzet fokozódik: Ines még emlékszik a nem olyan régi veszekedésre férjével, Pieróval, aki egy pillanatra összetévesztette Paolót a fiatal Szoltay Bélával, a feleség feltételezett szeretőjével. Ez a félreértés rávilágít arra, hogy a múlt csakugyan gyökeret vert a capodistriaai házban (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 147–154). Ez később be is bizonyosodik, miután Piero véletlen felfedezi a levelet, mely tisztázza, hogy Ines és a magyar tiszt között nem történt egy búcsúcsókon kívül más, mely lezárt egy soha el nem kezdődő szerelmi történetet (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 155–159).

Mindazonáltal a De Faralia-házba belépett a múlt és Ines és Basilia ismét áldozatául esett (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 160–165). A figyelem azonban újra Paolóra irányul, akit meg is néz szobájában az immár kibékült házaspár. Piero másnap végső útjára kíséri unokabátyját a temetőbe, Basilia pedig utolsó ajándékként a halott mellére helyezi az utolsó szál vörös rózsát (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 166–173).

Idővel, úgy tűnik, minden visszatér az egyhangú, *Paolo érkezése előtti*⁷ mederbe, és Basilia fejében, habár már nem fiatal, egy pillanatra megfordul, hogy feleségül menne Andreához, a Balzeroni-ház kertészéhez, aki nagyon hasonlít a halottra (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 174–176). Ám úgy tűnik, kettejük közt inkább csak egyfajta baráti, cinkos kapcsolat alakult ki (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 177–118). Láthatjuk, hogy a múlt nem igazán akarja elhagyni a De Faralia-házat. Nem sokkal később egy francia rejtvényűjság érkezik, a rejtvényfejtés Paolo kedvenc időtöltése volt. Ezt azonban Piero azonnal elégeti, nem is akar több hasonló lapot látni, mivel unokatestvére éppen egy szórejtvény megfejtése után halt meg (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 89). Ezután még egy, ez alkalommal német újság jut hasonló sorsra. Mindez Pierónak és Inesnek azt a múltat juttatja eszébe, amire többé már nem akarnak emlékezni (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 181–185).

Ezt követően felnyitják Paolo végrendeletét, ami igen furcsának bizonyul, ugyanis három, szünetekkel elválasztott részből áll. Az első részben a halott lelkét Istennek ajánlja, majd egy tiszteletteljes köszöntést intéz a császárhoz (nem derül ki, hogy Ferenc Józsefről vagy Habsburg Károlyról esik-e szó); a másodikban kijelenti, hogy hagyatékát capodistriaai unokaöccsére testálja; a harmadikban pedig azt kéri, hogy életében használt mottója kerüljön a sírjára. A halott kérésének

⁷Definíció: A. R.

teljesítése nehézséget okoz, mert Piero szerint ezt egy alakkal együtt kell ábrázolni. Végül egy angyalra esik a választás, a feladat végrehajtására Basilia vállalkozik (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 186–193). Mindeközben vidéken a szóbeszéd azt tartja Paolóról, hogy a Balzeroni-ház egyik szolgálólányától van egy törvénytelen gyermeke. Basilia, aki véletlenül fültanúja lesz az egyik erről szóló beszélgetésnek, biztosra veszi, hogy a halott feltételezett fia Andrea, a Balzeroni-ház kertesze (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 194–197). Kiderül, hogy Paolo örökségébe három ház (kettő Triesztben és egy Bécsben) tartozik, melyek jog szerint Pierót illetik. Közben Basilia felkeresi a beteg Andreát. A férfi még inkább Paolóra emlékezteti, és ugyanúgy a mosdókagylójára helyez egy vörös rózsát, ahogy a halott életében tette (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 198–201).

A múltban történtek ellenére az élet megy tovább. Rosa, a De Faralia-ház szolgálólánya és Rascovich doktor között viszony szövődik (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 205–2112), az Andrea és Basilia közti kapcsolat viszont véget ér, mivel a férfi rosszul bánik vele, ezért nem megy hozzá többé (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 213–218).

Valami azonban megváltozott a capodistriai házban: a De Faralia család házvezetőnője, aki jó ideje az urak asztalánál kívánt ülni, és saját szobára vágyott a házban (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 59), most elérte, amire vágyott (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 219). Az élet látszólag úgy folytatódott, mint Paolo látogatása előtt. Egyetlen dolog zavarja csak meg az egyhangúságot, Szoltay Bélának, Ines *rövid szerelmének*⁸ halálhírét hozó levél érkezése Magyarországról. Ez azonban nem zavarja meg a De Faralia család újra megtalált nyugalomát, mivel Basilia, aki nem tudta kiről szól a levél, elégeti azt (QUARANTOTTI GAMBINI 1960, 20–22).

Mindezek ellenére Paolo – a férfi, aki nem tudta eldönteni, ki volt, osztrák–magyar *Kegyelmes úr* vagy olasz *gróf* és akinek halála előtt sem sikerült feloldania az első világháború végén kialakult identitáskrízisét – kétségtelenül elbűvölte a De Faralia család tagjait és Basiliát is.

Franco Vegliani könyvében az osztrák–magyar tiszt identitáskrízisének témája egy szó szerint *kettős regényben*⁹ kerül bemutatásra, s két párhuzamos történetben bontakozik ki. Egyrészt az ismeretlen hadnagyéban, aki 1941 nyarán lábadozás miatt kapott eltávozási idejét szülőföldjén, a dalmát szigeten tölti, ami 1928 után jugoszláv terület lett, most viszont az olaszok foglalták el; másrészt az osztrák–magyar tisztében, aki a Monarchia végét jelentő első világháborúban halt meg. Az utóbbi történetét egy távoli rokona, egyben a halott nagybátyja meséli el a lábadozónak. A műben a kérdésben jártas szerző (VEGLIANI 1958) tovább viszi az osztrák–magyar tiszt identitáskrízisének témáját és a határ értelmére terjeszti

⁸ Definíció: A. R.

⁹ Definíció: A. R.

ki – ahogy a regény címe is jelzi – ami azonban nem fizikai és nem is politikai jellegű, hanem két világ között húzódik: a régi, már felbomló osztrák–magyar és az új, formálódó olasz világ között.

Az olasz hadnagy, akinek a neve ismeretlen marad, és első személyben beszél, szülőföldjére, a dalmát szigetre érkezik pihenni egy Észak-Afrikában elszenvedett sérülése után (VEGLIANI 1988, 9–10).¹⁰ Nem vett tehát részt Jugoszlávia meghódításában, és nem tud semmit a szárazföldön harcoló, olasz–német megszállók elleni partizánokról, akiknek már csak távoli emléke marad meg.¹¹

A szigeten találkozik egy távoli rokonával, az öreg halással, Simeonéval, aki egy kirándulás közben elmeséli unokaöccse, Emidio Orlich történetét, aki az osztrák–magyar hadsereg zászlósaként halt meg az első világháborúban (VEGLIANI 1988, 12–13). A beszélgetés során Simeone vendégével – aki bizonyos értelemben innentől a szóvivője lesz – visszaemlékszik arra, mikor egy másik, 1914 előtt unokaöccsével tett csónakázás során a fiú beleesett a vízbe, és majdnem meghalt, mert cápák támadták meg. A nagybácsi keserűen zárja a történetet: talán jobb lett volna, ha így történik, tudva, hogy milyen sors várt rá (VEGLIANI 1988, 14–16).

Simeone kicsit félreteszi unokaöccse történetét, és megkérdezi a csónakban ülő vendégétől, mit gondol a jelenlegi konfliktusról (VEGLIANI 1988, 16–17). Beszélgetőpartnerének ködös válasza miatt úgy dönt, mesélni fog Emidio Orlichról, mert sok hasonlóságot talál a két fiatal között, mivel mindkettő hasonlóan lelkesedett a háborúért. Így hát Simeone meghívja a távoli rokont másnapra a házába, mert mutatni akar neki valamit, ami a halotthoz tartozott, mire az újonnan érkező, kíváncsiságától fűtve azt mondja neki, hogy már aznap este elmegy hozzá (VEGLIANI 1988, 17–18).

A találkozáskor Simeone azonnal megmutatja vendégének unokaöccse katonai ládáját, mindazt, ami tőle maradt, s így kezdi mesélni a történetét. Azt mondja, évek óta nem nyitotta már ki (VEGLIANI 1988, 18–20). Az első dolog, amit az olasz hadnagy meglát, egy kadét egyenruhás fénykép Emidio Orlichról, majd néhány zászlóaljához tartozó tisztről. A vendég észreveszi, hogy a ládában vannak még füzetek is, egy napló és a fiú el nem küldött levelei, aki egy képtelen véletlen miatt halt meg, mely azonban történetének teljes értelmet adott (VEGLIANI 1988, 21–22).

Ha az olasz hadnagyot pusztán Emidio Orlich fényképe lesújtotta, még inkább letöri a másik, amin zászlóaljának tisztjeivel együtt szerepel. Emiatt szeretné még inkább megismerni a halott fiatal és társait a naplón keresztül (VEGLIANI 1988, 23–25). Az első arckép, ami felbukkan, Ludwig von Zirkenitz báróé, Emi-

¹⁰ Az észak-afrikai olasz háborúért lásd SALVATORELLI–MIRA 1964, 1046–1048, 1052–1056, 1063–1064; SMITH 1993, 290–291; BOCCA 1997, 172–186; ROCHAT 2008², 294–304.

¹¹ Erre vonatkozóan lásd SALVATORELLI–MIRA 1964, 1062–1063, SMITH 1993, 301, BOCCA 1997, 298–308, ROCHAT 2008², 360–373.

dio Orlich zászlóaljának parancsnokáé, amin éppen célba érve szerepel. A rangjához kicsit túl idős férfi szimpátiával fogadja, és beszélgetésük során kiderül, hogy mindketten dalmát származású olasz anyanyelvűek (VEGLIANI 1988, 25–29). A második kép a főhadnagyé, a határozottan ellenszenves cseh Miroslav Kataneké, az egység vezérkari segédtszjtjéé, aki a vendég számára rögtön ellenszenves lesz, talán mert csalódott a katonai karrierben, és mert Simeone őt nevezte meg, mint unokája halálért felelős személyt (VEGLIANI 1988, 29–30).¹² A bécsi Hans Förster alhadnagy képe következik, aki azonnal szimpatikusnak volt Emidio Orlichnak, és aki, mintha nem is lett volna háború, egy nem túl régi, de talán soha vissza nem térő múlttól ábrándozva Dalmáciáról beszél, ahol a fiatal zászlós született, és ahol a vakációkat töltötte (VEGLIANI 1988, 31–34).

Másnap, az Emidio Orlich emlékeivel való első találkozás után az olasz hadnagy nyugodtan száll csónakba Simeonéval, annak ellenére, hogy korábban egy csendőrtiszt kérdezte ki az idős halással való barátságáról, ugyanis gyanússá vált a megszállóknak, hogy nem ünnepelt a többiekkel, amikor Mussolini bejelentette a Szovjetunió elleni olasz hadüzenetet (VEGLIANI 1988, 35–38).¹³

A csónakban, miután másról beszéltek, Simeone visszatér unokaöccse történetéhez, akiről elmeséli, hogy felfedte társa, Förster előtt olasz nyelvűségét. Ezután az Orlich családra tereli a szót (VEGLIANI 1988, 38–43). Mindez arra ösztökéli az olasz hadnagyot, hogy saját életén és családján elmélkedjen, miután újabb adalékot ismert meg annak a személynek történetéből, aki ettől kezdve akár *hasonmása* is lehetne (VEGLIANI 1988, 43–45).

Ezt követően a fiatal zászlós kerül előtérbe, a nagybácsi beszél a közte és tisztiszolgája, Lorenzo Contin katona közti találkozásáról, aki egy izraeli, a háború által tönkretett rovinji halkereskedő fia. A férfi nem tudott többé halat árulni, mivel a tenger tele volt aknával, és senki sem halászott már. Lorenzo Contin – ahogy Simeone állítja – azontúl, hogy unokaöccse *alteregőjává* válik, nagyon fontos szerepet játszik emléke megőrzésében, ugyanis megtartotta a zászlós összes papírját (VEGLIANI 1988, 45–49).

Újabb részlet kerül elő Emidio Orlich történetéhez: szerelmi ügy, amit Simeone mesél el társának, ahogy ezt írásaiból megismerte, valamint, ahogy Lorenzo Contin beszélt el neki. A nő neve Melania volt, a ház tulajdonosának két lánya közül az egyik, az unokaöcs itt lakott a keleti front melletti városban, ahova zász-

¹²Miroslav Katanek első hadnagyi rangja valójában az olasz hadseregben hosszú ideje ugyanabban a pozícióban, előrelépési lehetőség nélkül eltöltött idejét jelöli.

¹³Ebben az értelemben jelentős a Simeone által mondott mondat: „Oroszország nagy. Még a németeknek is túl nagy” (VEGLIANI 1988, 38). Szavai távol állnak az antifasizmustól, helyette arról tanúskodnak, hogy nem semmisítette meg a férfit a fanatizmus. Az olaszok oroszországi fellépéséről lásd SALVATORELLI–MIRA 1964, 1067–1069, SMITH 1993, 301–304, BOCCA 1997, 319–336, ROCHAT 2008², 378–400.

lóját helyezték később. Melania – akinek apja az olaszok ellen harcolt – nem kedvelte testvérét, Annát, akinek férje szintén a háborúban volt. Emidio Orlich tetszett a lánynak, a szerelem azonban nem mutatkozott meg azonnal a férfinak a nő iránt érzett tisztelete miatt (VEGLIANI 1988, 50–60).

*A másik történet,*¹⁴ mely kezd egyre inkább kirajzolódni, annyira megérinti az olasz hadnagyot, hogy Gabriellával, nem említett vezetéknévű ismerősével is beszél róla, aki a helyi olasz iskolában tanít, és a fasiszta párt női alapszervezetének felelőse lesz. A nőt azon a hajón ismerte meg, amely Fiuméből a szigetre vitte. Gabriella nem tűnik a legtökéletesebb fasiszta nőnek, ahogy hivatása szerint elvárta lett volna, hamar a barátja lesz. Az olasz hadnagy jól tudja, hogy nem számíthat tőle másra, mivel a lány rögtön közölte, hogy abban a korban, amelyben élnek, nincs helye a szerelemnek (VEGLIANI 1988, 61–63). Talán éppen ezért meséli el neki a férfi Emidio Orlich történetét, valamint azt, amit Simeone mondott, miszerint közte és halott unokája között sok a hasonlóság. Gabriella, habár barátja ezt tagadja, hihetőnek tartja, majd a fasiszta háborúról alkotott láttelepe után – mely szerint a tisztek hibája, hogy a katonák nem szívesen vesznek részt benne – megismétli véleményét arról a helyzetről, melyben mindketten élnek (VEGLIANI 1988, 63–70).

Az együtt töltött nap végén az ifjú olasz tiszt mesél Gabriellának egy másik emberről, aki Emidio Orlich naplójában feltűnik, a szlovén katonáról, Bogdan Málalanról, akit a sokadik gyakorlatozás után tisztiszolgája mutat be. Ez a gyakorlatozás felbosszantja a katonákat, ugyanis – ahogy egyikőjük mondja – kicsit sem hasonlít a háborúra. Bogdan Málalan Lorenzo Continin keresztül kéri meg tisztjét, hogy olvashassa olasz verseskönyveit, és tanulhasson belőlük. Emidio Orlich, habár nem kedveli háborús történeteit, beleegyezik abba, hogy odaadja neki köteteit. Egy pillanatig sem gondolja, hogy ezzel hozzájárul saját tragikus végzetéhez (VEGLIANI 1988, 70–78).

Az olasz hadnagy úgy hiszi, hogy már ettől a pillanattól tudja, mi lett Bogdan Málalan sorsa és milyen hatást gyakorolt Emidio Orlichra. A hadnagyot zavarják Simeonének az általa erélytelennek tartott unokaöccséről alkotott bírálatai, valamint zavaró számára Simeone állítása is, miszerint Gabriella –, aki nem sokkal később örökre elhagyja a szigetet – beleszeretett a férfibá (VEGLIANI 1988, 78–81).

A halász elbeszéléséből megismerjük az unokaöcs és Melania közötti szerelmi történet kezdetét. A nő nem rég özvegyült meg (férje a fronton esett el), azonban úgy tűnik, nem szenved olyan nagyon, mint testvére, Anna: ez mondatja Simeonéval azt, hogy kettejük közt csupán szenvedély volt, nem igaz szerelem. Ehhez beszélgetőtársa hozzáfűzi, hogy kettejük között akkor nem is lehetett más (VEGLIANI 1988, 81–106). Eközben a szárazföldön még inkább érezhető a partizánok

¹⁴Definíció: A. R.

megszállók ellen vívott gerilla harcának a visszhangja, ez homályosítja el Emidio Orlich történetét (VEGLIANI 1988, 107–115). Amikor Simeone mesélésében ismét feltűnik Bogdan Málalan, hamarosan újra előkerül a férfi is, akinek unokaöccse kölcsönadta néhány olasz könyvét. A katonát letartóztatták felségárulásért, mivel társaival át akart állni az ellenséghez. Szállásán megtalálták a zászlóstól kapott könyveket, akit ezért a csendőrség egyik tisztje kihallgatott. Emidio Orlich az igazat mondja: éppen csak megismerte a letartóztatottat, aki nem az ő részlegéhez tartozott, és nem látta azután, hogy átadta neki a könyveket. Válaszai meggyőzik parancsnokát és a csendőrség tisztjét, de Katanek vezérkari segédtisztet nem, aki kimutatja régóta érzett ellenszenvét (VEGLIANI 1988, 30). Mindenáron ő akarta kihallgatni Emidio Orlichot, aki bár tisztázta magát, mégis feldúltan jön ki. Simeone szerint éppen ekkor kezdődött identitásválsága, ami később a halálához vezetett (VEGLIANI 1988, 115–121). Krízisét tovább fokozza parancsnokával kialakult kapcsolata, aki barátja lett, mivel egyedül érezte magát és senkivel nem oszthatta meg az őt feldúló aggályait (VEGLIANI 1988, 121–124), melyek akkor sem szűntek meg, mikor néhány nappal később Bogdan Málalan és társai a tárgyalásra indultak (VEGLIANI 1988, 124–130). Simeone ezután megkéri beszélgetőtársát, hogy a szlovén katona különös helyzetére gondolva emlékezzenek rá, amit megzavarhat az akár a szigetre is átterjedő partizán háború. Bár az olasz hadnagy ekkor még nem tulajdonít kellő jelentőséget a halász által elmondottaknak, a végső győzelemre számító fasiszta háborút magasztaló társainak mégis sikerül vele megértetniük, hogy ez a veszély igenis létezik (VEGLIANI 1988, 131–134).

A *jelenben történő intermezzo*¹⁵ után a narráció visszatér Emidio Orlich történetéhez, és a végéhez közeledik. Simeone elmondja beszélgetőtársának, hogy unokaöccse a keleti fronton, a Kárpátoknál halt meg, és hozzáteszi, hogy tisztiszolgája tisztában volt mentális zavarával, ami egyre közelebb sodorta az identitáskrízishez (VEGLIANI 1988, 135–136).

Emidio Orlich zászlóalja a kiképzés végére ért, majd tűzközelbe került. A tiszt elvesztette a legutolsó biztos pontot is életében, mert amikor Melaniának elmondta, hogy mennie kell, a lány közölte, hogy köztük mindennek vége, mivel nem hisz a távoli szerelmekben. Így, miután a nő elhagyta a fiatal zászlóst, az még inkább összezavarodott és meghasonlott önmagával. Így érkezett a frontra. Kivéve egy rövid, vidám vacsorát szentestén a parancsnokával és más tisztekkel, egyetlen vígasza a tisztiszolgája, Lorenzo Contin volt, aki igaz barátjának bizonyult, azonban nem kerülhette el a tragikus véget (VEGLIANI 1988, 136–147).

Emidio Orlich számára a háborúval való első találkozás meglehetősen könnyednek bizonyult, ugyanis csapatával nem kerültek csatába. Simeone szerint ez még inkább fokozta kétségeit, hogy ki is ő valójában, és kit képvisel (VEGLIANI

¹⁵Definíció: A. R.

1988, 148–152).¹⁶ Ezután a nagybácsi felelevenít két esetet, melyek az unokaöcs sorsát jelezték, ahogy Lorenzo Contin mesélte neki. Az egyik egy mellette étkező katona halála volt, akit egy cseh ölt meg (VEGLIANI 1988, 152–153), a másik pedig egy ismeretlen tisztársával való beszélgetése, aki megkérdezi, hogy az immár öreg Ausztria képes lesz-e tenni értük valamit, bár később már nem nagyon áztatja magát ezzel (VEGLIANI 1988, 153–154). Halálához hozzájárult Melania hallgatása is, aki nem írt neki. Emiatt az olasz hadnagy most már egyetért Simeonéna a nőről alkotott ítéletével (VEGLIANI 1988, 155), akinek az unokaöccse életében játszott negatív szerepe egyre jobban megmutatkozik – Bogdan Málalanéval együtt (VEGLIANI 1988, 155–157). Viszont a szlovén katona felakasztásának híre miatt – amiről Emidio Orlich tisztiszolgájával beszélget, és azt mondja, sajnálja őt – Lorenzo Contin arra gondol, hogy tisztje a Bogdan Málalan által jelölt utat fogja követni, különösen mikor megkéri, hogy írjon anyjának abban az esetben, ha történne vele valami (VEGLIANI 1988, 158–166).

Ezt követően teljesedik be a halász unokaöccsének tragikus sorsa, aki egy feldehárító küldetés közben egy őrszemmel együtt nem tér vissza a bázisra, mert meghal egy bosnyák zászlóalj tüzétől. A saját lövészárkukhoz irányították őket az oroszoké helyett (VEGLIANI 1988, 167–168). Halála, ahogy zászlóaljának parancsnoka leírta, *ostoba tévedés* volt (VEGLIANI 1988, 168), mely gyanúsnak bizonyult, mivel tisztiszolgája, aki észrevette feljebbvalója furcsaságát az utóbbi napokban (VEGLIANI 1988, 168), azt állította, hogy hallotta őt olaszul kiabálni a lövészárkok közelében (VEGLIANI 1988, 169).

Különösen érezhető volt a fiatal tiszt lelki és identitáskrizise, ami miatt vizsgálatot indítanak halála ügyében, amelynek során Lorenzo Contin nem beszélt a tiszt mentális állapotáról, és azt állította, csupán fájdalomában hallotta kiáltani. Vallomását elhiszik, nem úgy, mint a bosnyák tizedesét, aki tüzet nyitott Emidio Orlichra, mivel meg akarta akadályozni, hogy dezertáljon (VEGLIANI 1988, 170–170).¹⁷ Mindazonáltal, a vizsgálat során a főhadnagy, Miroslav Katanek, aki soha nem kedvelte a halottat, azt a gyanút kelti, hogy a halott szimpatizálhatott a felakasztott Bogdan Málalannal. A gyanúsításnak azonban ellentmond a bizottság végső álláspontja, amely a fiatal zászlós halálát szerencsétlenségnek tulajdonítja, így katonai tiszteletadással temetik el (VEGLIANI 1988, 175–178). Története azonban, bármilyen tragikus és abszurd módon is ért véget, tovább él Lorenzo Contin emlékében. Ő ismertette meg Simeonéval az eseményeket, és ő ösztönzi

¹⁶Jelentős, hogy Simeone – (VEGLIANI 1988, 151) – unokaöccse kételyeit hallgatójára próbálja ruházni, látszólag sikertelenül, és meg is kérdezi, hogy neki is vannak-e aggályai, és nem csatlakozna-e a jugoszláv partizánokhoz.

¹⁷Észre kell venni azt is, hogy a Simeone által narrált történetet hallgató olasz hadnagnak 1941 nyarán ugyanolyan aggályai támadnak, mint egykor Emidio Orlichnak, melyekre ő sem talált mostanáig választ (VEGLIANI 1988, 171).

a fiatal olasz hadnagyot arra, hogy feltegye magának a kérdést – amire azonban nem kap választ –, hogy mit tett volna ő Emidio Orlich helyében (VEGLIANI 1988, 178–186).

Habár itt véget ér a fiatal osztrák–magyar zászlós ügye, nyitva marad Simeone beszélgetőpartneréé, akit visszahívtak a szolgálatba, azonban nem biztos abban, hogy a helyes oldalon áll. Ez bizonyítja, hogy Emidio Orlich története olyannyira nyomot hagyott benne, hogy már nem ugyanaz az ember lett, mint aki korábban volt. Ennek további bizonyítéka, hogy a fiatal olasz tiszt abban a pillanatban, amikor kiköt a hajóval Olaszországban, meglát egy sor deportált embert. Az olasz megszállók szerint felmerült a gyanúja annak, hogy kapcsolatban álltak a partizánokkal. A csoportban meglátja Simeonét is: ekkor megkérdőjeleződik, hogy sorsa jobb lesz-e Bogdan Málalanénál és társaiénál. Az egyetlen különbség, amit észrevesz csupán az, hogy a mostani deportáltak nincsenek megkötözve, mint az egykori osztrák–magyar katonák voltak (VEGLIANI 1988, 187–194).¹⁸

A Pier Antonio Quarantotti Gambini *A vörös rózsza* (1937) és Franco Vegliani *A határ* (1964) című könyveket összekötő téma az osztrák–magyar tiszt identitáskrízise. Ki kell azonban emelni a két mű közti különbséget, ami nem csupán a különböző történetvezetési módban jelenik meg, mely már a két főszereplőt bemutató szituációkban is jól látszik. Pier Antonio Quarantotti Gambini regényének esetében a főszereplő már az Osztrák–Magyar Monarchia idős túlélője, aki nem azonosult az első világháborúban győztes Olaszországgal. El akarja felejteni, hogy császári tábornok volt, és csupán nemesember szeretne lenni. Azonban minden találkozás, ami a házon kívül, Capodistrián történik vele – ahol gyermekkorát töltötte, és ahol titkos szerelme szövődött Basiliával, a De Faralia unokatestvérek házvezetőnőjével –, egykori császári tábornoki múltját idézi, melytől nem tud többé szabadulni. Szándéka, hogy megtalálja önmagát, és megértse, ki is akar valójában lenni (azáltal, hogy visszajött a capodistriai házba) kudarcba fullad, mert hirtelen jött halála megakadályozza abban, hogy ennek végére járhasson. Ettől meglehetősen különbözik Franco Vegliani regénye, melyben a fiatal főszereplő, Emidio Orlich felidézett sorsa az első világháborúban teljesedik be, mely áthághatatlan vízválasztó – azaz határ – két világ között: a megszűnő osztrák–magyar és a formálódó olasz világ között. A dalmát származású és olasz anyanyelvű főszereplő legalábbis kezdetben biztos a maga osztrák–magyar tiszt és hűség csá-

¹⁸ Ezen időnek lenyomata – mikor Franco Vegliani megírta regényét és publikálásra került – a *nagyszerű olasz emberek* eszméje, amit Simeone is megerősít az olasz hadnagynak, mikor a deportálásra indulva azt mondja neki, hogy semmi sem fog vele történni (VEGLIANI 1988, 192). A könyv publikálásának idején nem voltak még történelmi kutatások a civilek internáló táborairól a fasiszta Olaszországban, melyek gyakran olyan rendszerezetlenek voltak, hogy az internáltak a betegségek, szállítás, orvosi ellátás, élelem- és vízhiány miatt haltak meg, s mindez háborús bűnnek minősülhetett. Erről a helyzetről, melyre csak a 21. század elején derült fény lásd CAPOGRECO 2006.

szári alattvalói pozíciójában. *Olaszsága* nem tűnik fel, és nem mutatkozik meg azonnal, ám az események sora miatt kívülállónak érzi magát abban a világban, ahova eddig tartozott, emiatt valódi identitáskrizissel találja szembe magát (s ezt nem sikerül megoldania, mert életének hirtelen véget vet a halál, mely azon túl, hogy tragikus, még abszurd is és teljesen értelmetlen). Így Pier Antonio Quarantotti Gambini és Franco Vegliani regényének idős és fiatal főszereplőinek egy másik közös pontja is van: a halál, mely különböző módon és időben jelenik meg, és bár mindkettejük számára felszabadulást hozhat, örökre megakadályozza őket közös identitáskrizisük megoldásában, mely később egybeesik saját létezésük krízisével is.

Varga Rózsa fordítása

Bibliográfia

- ALLEGRI, Mario (1991), *Venezia e il Veneto, Letteratura italiana. Storia e geografia, III: Letà contemporanea*, szerk.: Alberto Asor Rosa, Torino, Einaudi.
- ARA, Angelo – MAGRIS, Claudio (1987), *Friuli e Venezia Giulia, Letteratura italiana. Storia e Geografia, III*,
- ARA, Angelo – MAGRIS, Claudio (1987), *Trieste. Un'identità di frontiera*, Torino, Einaudi, (1. kiad. 1982).
- BOCCA, Giorgio (1997), *Storia d'Italia nella guerra fascista*, Milano, Mondadori.
- BOSETTI, Gilbert (2004), *La guerra vista dal bambino in Quarantotti Gambini e Tomizza, Il divino fanciullo e il poeta. Culto e poetiche dell'infanzia nel romanzo italiano del XX secolo*, Pesaro, Metauro.
- CAPOGRECO, Carlo Spartaco (2006²), *I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940–1941)*, Torino, Einaudi, (1. kiad. 2004).
- CONSOLI, Domenico (1980), *Pier Antonio Quarantotti Gambini, Letteratura Italiana Contemporanea, II*, szerk.: Gaetano Mariani és Mario Petrucciani, Roma, Lucarini.
- FERRONI, Giulio (1991), *Storia della letteratura italiana, IV: Il Novecento*, Milano, Einaudi Scuola.
- GIAMPAOLI, Maria Tania [m.t.g] (1992), *Quarantotti Gambini, Pier Antonio, Dizionario della letteratura italiana del Novecento*, szerk.: Alberto Asor Rosa, Torino, Einaudi.
- GUAGNINI, Elvio (1988), *La cultura. Una fisionomia difficile*, in Elio Apih (Giulio Sapelli e Elvio Guagnini együttműködésében), *Trieste*, Roma-Bari, Laterza.
- MANACORDA, Giuliano (1980), *Storia della letteratura italiana tra le due guerre (1919–1943)*, Roma, Editori Riuniti.
- PIRAZZI, Cinzia [c. p.], *Vegliani, Franco, Dizionario della letteratura italiana del Novecento*, 565–566.
- QUARANTOTTI GAMBINI, Pier Antonio (1981), *La casa del melograno és I nostri simili*, Torino, Einaudi, 143–228 (eredeti kiad.: Firenze, Edizioni di «Solaria», 1932; majd Torino, Einaudi, 1949, 1966, 1981).

- ROCHAT, Giorgio (2008²), *Le guerre italiane 1935–1943. Dall'impero d'Etiopia alla disfatta*, Torino, Einaudi, (1. kiad. 2005).
- SALVATORELLI, Luigi – MIRA, Giovanni (1964), *Storia d'Italia nel periodo fascista*, Torino, Einaudi.
- SCIACOVELLI, Antonio Donato (2005), *Il fascino discreto dei generali: Quarantotti Gambini, „La rosa rossa” e Sándor Márai, „Le braci”, Da Aquileia al Baltico attraverso i paesi della nuova Europa*, szerk.: Andrzej Litvornia, Gizella Nemeth és Adriano Papo, Mariano del Friuli, Edizioni della Laguna.
- SCRIVANO, Riccardo (1983), *Ricordi di P.A. Quarantotti Gambini, Letteratura Italiana Contemporanea. Appendice, III*, szerk.: Gaetano Mariani és Mario Petrucciani, Roma, Lucarini.
- SMITH, Denis Mack (1993), *Le guerre del Duce*, Milano, Mondadori (eredeti kiad.: *Mussolini's Roman Empire*. London, Longman–Viking Press, 1976).
- VEGLIANI, Franco (1958), *Processo a Volosca*, Milano–Venezia, Guarnati.
- VEGLIANI, Franco (1988), *La frontiera*, Palermo, Selleri.

SÁRKÖZY PÉTER

A Monarchia világának két fiumei tanúja: Leo Valiani és Paolo Santarcangeli

Az Osztrák–Magyar Monarchián azt az államalakulatot értjük, mely a magyar–osztrák és a horvát–magyar kiegyezés következtében 1867–68-ban kialakult, melynek eredményeként elkezdődött a magyar társadalom és gazdasági élet rohamos átalakulása, a Kárpát-medencei magyar városok megújulása, nagy építkezései és egy polgári kultúra fokozatos megerősödése. A század utolsó három évtizedében érezhetően megváltoztak a Monarchia egyes nemzetiségei közötti kulturális érintkezések és a politikai erőviszonyok. A hagyományos magyar nemzeti liberalizmus mellett jelentkezett egy új, polgári, magyar–német nyelvű, a 20. században „kozmpolitának” is nevezett kultúra és egy új típusú polgári liberalizmus. Ugyanakkor 1848–49 után jelentősen átalakult a Magyar Királyságon belül a magyar és nemzetiségi lakosság egymáshoz való viszonya, felerősödtek az autonómiatörekvések, amelyek az első világháború alakulása következtében nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia, hanem a történelmi Magyarország végét is jelentette.

Az már kevésbé ismert, hogy a kiegyezés előtt száz évvel volt egy olyan része a Magyar Királyságnak, ahol már a 18. század végétől kezdve fokozatosan kialakultak azok a jellegzetes társadalmi és kulturális állapotok, melyek majd az új osztrák–magyar–horvát államszövetségre lesznek jellemzők: a többnyelvűség, a különböző nemzetiségek viszonylag békés egymás mellett élése, a zsidó emancipáció, a vallási tolerancia, a polgári társadalom és a liberális gazdasági rendszer kiépülése. Ez Fiume, a tengeremelléki (isztriai) olasz város volt, melyben már a napóleoni háborúkat követően, 1822-től kezdve kezdtek kifermálódni azok a társadalmi, gazdasági és kulturális állapotok, melyek a 19–20. század fordulóján az Osztrák–Magyar Monarchia ötven évének társadalmi, gazdasági és kulturális életére lesznek jellemzők.

A kis adriai olasz halászfalu a pólai püspökök feudális birtoka volt, majd 1466-tól az egész tengeremellékkal együtt a Habsburg-ház fennhatósága alá került. Amikor Mária Terézia uralkodása végén a Magyar Királyságra is érvényes közigazgatási reformokat vezetett be, Fiume olasz lakossága petícióban kérte a magyar királynőt, hogy a város ne a horvát, hanem Magyarország közigazgatásához

tartozzék. Ennek a kérésnek alapja nemcsak az olasz lakosság nyelvi és közigazgatási önállóságának megvédése volt, hanem egyúttal azt is szolgálta, hogy Fiume a jövőben a Magyar Királyság Trieszthez hasonló tengeri kikötővárosa legyen (KOBLEK 1896; CSÁSZÁR 1842). A magyar közigazgatás és a kikötő kiépítése, valamint a városi iskolákban a magyar irodalom és történelem olasz nyelven való oktatása már az 1778–1848 közötti időszakban elkezdődött,¹ de csak az 1848-ban kezdődő és húsz évig tartó horvát katonai megszállás és erőszakos nyelvi asszimilációs kísérlet utáni fél évszázadban, 1868–1918 között bontakozott ki teljes gazdagságában a „magyar Fiumében” (ÉDER 1985; SÁRKÖZY 1990). Ezt az idilli állapotot csak a 20. század elején kezdte felborítani a trieszti és őket követve a fiumei „fiatal olaszok” irredenta mozgalma, melynek célja az isztriai és a dalmáciai olasz városok Itáliához való csatolása volt, és a tengerparthoz közeli falvak horvát lakossága körében mindig meglévő, de a világháború utolsó évében egész Horvátországban felerősödött „jugoszláv” irredentizmus.

Fiume a 19. század végére egy kis halászfaluból ötvenezer lakosú nagyvárossá, a Magyar Királyság jelentős és jómódú kereskedelmi szabad kikötőjévé vált, melynek lakossága polgári jólétben élt, és négy nyelven értett. A városban mindenki beszélt olaszul. A fiumei magyarok, osztrákok (beleértve a német ajkú zsidó lakosságot is) legnagyobb többsége háromnyelvű volt, illetve a városba dolgozni bejáró a Fiumara folyó túlsó partján lévő környező falvak lakosai horvátul és szlovénul beszéltek. Leo Valiani, a fiumei származású neves olasz történész barátja és iskolatársa, Paolo Santarcangeli életrajzi regényéhez írt visszaemlékezése szerint a kereskedelmi és a nagy bankok, biztosítótársaságok, kereskedelmi vállalatok vezetőinek többsége német ajkú volt (részben a Monarchia zsidó polgárságának ide települt vállalkozói); a kormányzati szervek és az állami hivatalnokok, vasutasok többsége és a gimnáziumi tanárok egy része magyar volt, a polgármester és a helyi közigazgatás vezetői, valamint a halászzalattal, hajózással és a turizmus területén dolgozók többsége olasz, a gyári, kikötői segédmunkások, valamint a házaknál szolgálók legnagyobb része pedig horvát vagy szlovén volt (VALIANI 1989). Tekintettel a város gyors meggazdagodására, a jó munkára és a kereseti lehetőségekre, a lakosság nemzeti hovatartozásától függetlenül meg volt elégedve azzal, ahogyan a Monarchián belül a Magyar Királyság területén egy szépen fejlődő és kiépülő olasz városban élt. Ennek volt következménye, hogy a fiumei magyarok, osztrákok és a zsidó polgárság jelentős része a város Gabriele D’Annunzio önkénteseinek világháború utáni akcióját, majd az Olaszországhoz csatolást követően továbbra is Fiumében maradt

¹Császár Ferenc, aki 1830 és 1840 között tanított magyar történelmet és irodalmat a fiumei gimnáziumban, az ott folyó magyar oktatás segítésére már 1833-ban olasz nyelvű magyar nyelvtan-könyvet és egy modern magyar költői antológiát jelentett meg (Császár 1833).

Fiume „magyar” történetéről számos tanulmány és könyv született, elég, ha a nagyszabású *Magyarország vármegyéi és városai* kiadványsorozat *Fiume és a magyar–horvát tengerpart* című kötetére gondolunk (BATTYÁNY–BOROVSKY 1900). Újabban Fried Ilona írt két nagyobb munkát ebben a tárgyban. Az Enciklopédia Kiadó *Magyarok nyomában külföldön* sorozatában kiadott kötetében bemutatja a város egyes részeiben található magyar emlékeit és díszesebb épületeit és történetüket (FRIED 2004). Másik könyvében, *Emlékek városa, Fiume* (FRIED 2001)² részletesen leírja a 20. századelő Fiuméjének társadalmi és kulturális állapotát. Érdeemes idézni az egyes alfejezetek témáit: *a város társadalmi szerkezete, a nők helyzete, gyerekek és gyereke nevelés, ünnepek, szokások, vallások, nyelvek, gazdaság, ipar, bankrendszer, törvényhozás, közigazgatás, társasági élet, színház, oktatás, lapkiadás, irodalom, politikai pártok és mozgalmak.*

Épp ezért mostani írásunkban nem a „Monarchia második kikötővárosáról” kívánunk beszélni, ehelyett csupán két jelentős fiumei születésű olasz értelmiségi visszaemlékezéseire kívánjuk felhívni a figyelmet: az egyik a történész Leo Valiani (1909–1999), az olasz ellenállás nagy alakja, az olasz szenátus örökös tagja; a másik Valiani iskolatársa, a neves olasz költő és esszéíró, Paolo Santarcangeli (1909–1995), a torinói egyetem magyar tanszéke alapító tanszékvezetője, a magyar költészet egyik legjelentősebb külföldi fordítója. Azt vizsgáljuk, miként emlékeztek vissza ifjúságuk városának háború előtti életére, illetve a Monarchia összeomlása utáni évekre, a még részben magyarok lakta „olasz Fiuméra”, melynek jellegzetes „monarchiás” atmoszférája a harmincas évek végéig fennmaradt, és csak az 1938-ban bevezetett faji törvényekkel, majd a város 1943-ban történt német megszállása után a zsidó lakosság deportálásával, a háború végén pedig a jugoszláv partizánoknak az olasz lakossággal szembeni bestiális kegyetlenkedései, s a még életben maradt olaszok elűzése után végleg megszűnt létezni. Ezzel ért véget Fiume másfél évszázadig tartó „magyar”, illetve ezeréves olasz története.

Paolo Santarcangeli, a magyar irodalom egyik legkiválóbb olasz ismerője és fordítója³ két könyvet is írt szülővárosának egykori világáról. Mivel egy tucat

² Olasz kiadásban vö. FRIED, 2005a.

³ Paolo Santarcangeli az olaszok Fiuméből való deportálását követően, ugyanúgy, mint a magyarok a Felvidékről történt elűzésüket követően, emigráns lett saját hazájában. Torinóban telepedett le. Egy ideig édesapja vállalkozását vezette, de az ötvenes évektől kezdve csak az irodalommal kívánt foglalkozni. Jelentős olasz költőnek és fordítónak számított. Rendszeresen foglalkozott a magyar költészet fordításával. 1969-ban nevezték ki a torinói magyar tanszék vezetőjének. Versei és esszékötetetei magyar nyelven is megjelentek. Tökéletes kétnyelvűségének köszönhetően és a magyar irodalom közeli ismerőjeként ő számít Petőfi Sándor és a 20. századi magyar költők (Ady, Babits, Kassák, Kosztolányi, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor stb.) Tommaso Kemény melletti legjobb fordítójának (SÁRKÖZY 1996, 173–175).

esszé- és verseskötete jelent meg magyar nyelven, teljesen érthetetlen, hogy az „olasz-magyar” Fiuméről írt két életrajzi könyve sem a kiadók, sem a kutatók érdeklődését nem keltette fel eddig. Az első Fiuméről szóló esszékötetének címe *A levágott fejű sas kikötője* (SANTARCANGELI 1969, 1989), a másik pedig egy önéletrajzi visszaemlékezés, melynek hasonlóképp beszédes címet adott: *Babiloni fogság. Egy velence-juliai zsidó, ráadásul fiumei születésű fiatalember szerencsés és szerencsétlen kalandjai a háború idején* (*In cattività babilonese. Le avventure e disavventure in tempo di guerra di un giovane giuliano ebreo e fiumano per giunta*, SANTARCANGELI 1988). Az elsőben élvezetes stílusban bemutatja ifjúkora Fiuméjének világát, helyszíneit, az ott lakó emberek mindennapi életét, a másokban pedig beszámol „kalandjairól” az első világháborútól kezdve az olaszországi zsidóüldözésekig és az antifasiszta ellenállásban való aktív részvételéig, egészen az olaszok Fiuméből való tragikus elűldözéséig. Ehhez a könyvéhez gyerekkori barátja és egykori fiumei iskolatársa, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása történetének egyik legalaposabb olasz kutatója, a Monarchia felbomlásáról írt monográfia szerzője, Leo Valiani írt előszót.

Leo Valiani több évtizedes antifasiszta tevékenység, bebörtönzés, az ellenállási fegyveres harcokban való részvétel, majd a háború utáni Olasz Köztársaság politikai rendszere kiépítése után, a parlamenti munka mellett (az olasz Szenátus örökös tagjának választották meg) az ötvenes évektől haláláig elsősorban 20. századi történeti kutatásokkal foglalkozott, az olasz történelmi szemle, *Rivista Storica Italiana* szerkesztője és munkatársa volt haláláig. Történeti munkásságának fő területe a XX. századi olasz és európai szociáldemokrácia és a kommunista párttól elkülönülő Filippo Turati vezette Szocialista Párt történetének, az I. világháború utáni Közép-Európa történelmének és az olasz fasizmus külpolitikájának elemzése volt. Több, a közép-európai térség nemzeti mozgalmairól írt tanulmánya után 1966-ban jelentette meg az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okairól és folyamatáról írt történeti monográfiáját (VALIANI 1966). A közép-európai térség 20. századi történelmének tanulmányozásához máig feltétlenül szükséges monográfia Párizstól New Yorkig számos helyen megjelent, kivéve Magyarországot, ugyanis ellentétben a Claudio Magris 19. századvégi osztrák irodalomban jelentkező Habsburg-mítoszról írt könyvével (MAGRIS 1963, 1988), Valiani művét máig nem fordították le és jelentették meg magyarul. Pedig Valianinál nem az osztrák irodalom 19. századi, Magyarországon kevésbé ismert regényíróiról van szó (mint Magris könyvének első kétharmadában), hanem a Magyar Királyság végleges felbomlását előidéző nemzetiségi ellentétek okairól.

Leo Valiani Fiumében kezdett és Magyarországon folytatott általános iskolai tanulmányai miatt is különös figyelmet szentelt Magyarországra 19–20. századi történelmének és irodalmának, és haláláig megőrizte tiszteletét és szeretetét az általa „szabadságszerető népnek” nevezett magyarok iránt. Hasonlóképp szeretete hazáját, pedig a fasizmus alatt börtönbe zárták, száműzték, és fegyveresen vett

részt az antifasiszta ellenállásban. (Mint olasz hazafit és szocialista elkötelezettségű politikust mélyen és közletről érintette az az embertelen nacionalista terror, mely Fiume és az isztriai és dalmát tengerparti városok olasz lakosságot sújtotta az 1944. végi jugoszláv megszállást követően, melyeket tömeggyilkosságok sorozata és az olasz lakosság elűzése követett az ezeréves olasz városokból.)

Miközben történeti munkáiban igen nagy objektivitással, mély történeti elemzéssel foglalkozik a 20. század első felének közép-európai és olasz történetével, ugyanakkor személyes megnyilvánulásában igen nagy rokonszenvvel emlékezik vissza gyermek- és ifjúkorának „magyar” emlékeire és magyar barátaira. Ezt láthatjuk a vele egyidős Paolo Santarcangeli könyvéhez írt előszavában – melyet közöltünk az olaszországi hungarológiai folyóirat, a *Rivista di Studi Ungheresi* 1985. évi 4. számában is –, valamint a Fried Ilonával folytatott beszélgetései során, melyek magyar és olasz nyelven is megjelentek az *Emlékek városa, Fiume* című könyvben.

Ezekben a visszaemlékezésekben látszik, hogy a Fiuméba költözött német ajkú zsidó kereskedő családban született, olasz hazafivá vált baloldali történész, Leo Valiani számára az Osztrák–Magyar Monarchia Fiuméja az európai (közép-európai) népek lehetséges együttélésnek modellje volt és maradt, amelyet a 19. századvégi nacionalizmusok és a német és orosz birodalommal szemben fellépő európai nagyhatalmak és Amerika ösztönzésével és segítségével leromboltak az első világháború során, s melyre a végső ítéletet a II. világháború és az olasz lakosság szinte teljes elűzése mondta ki.

Valiani nagy szeretettel emlékezett vissza fiumei alsó tagozatos magyar iskolai éveire (ahol a később neves germanistává váló iskolatársának, a magyar származású Ladislao Mittnernek édesanyja tanította a magyar nyelvet), valamint az 1919 utáni háromévi magyarországi tanulmányaira (VALIANI 1987, 8). Ez idő alatt tökéletesen megtanult magyarul, és közletről megismerte a magyar irodalmat és történelmet. Haláláig rendszeresen olvasott magyar szépirodalmi (és természetesen történelmi) műveket, és magyar barátjaival mindig csak magyarul beszélt. Magyarország iránti rokonszenvének ékes bizonyítéka, hogy az 1956-os magyar forradalom vérbe fojtását követően szocialista meggyőződésű emberként és politikusként több parlamenti felszólalásában és tanulmányában kiállt a magyar forradalom és a magyar nép ügye mellett (megvédve azt az Olasz Kommunista Párt fasiszta ellenforradalomként megbélyegző állásfoglalásaival szemben), majd 1960-ban az egyik legtekintélyesebb olasz folyóirat, az *Il Ponte* számára egy külön magyar számot szerkesztett, olasz és magyar emigráns írók, filozófusok és politikusok (Antonio Giolitti, Umberto Terracini, Hugh Seton-Watson, Ignópus Pál, Mészáros István, Kéthly Anna és mások) írásaiból, melyekhez Paolo Santarcangeli szerkesztett egy több mint százoldalas antológiát a 20. századi magyar költők és írók általa fordított műveiből (*Il Ponte*, 1960, 4–5; SÁRKÖZY 2014, 278–303; Uő 2017, 89–102). Ezt az antológiát újabb köte-

tek, köztük Petőfi, Ady, Babits, Weöres és más modern magyar költők verseinek kiadásai követték.⁴

Leo Valiani szerint azért kellene többet foglalkozni Fiume „magyar történetével”, mert ez a Monarchia trieszti világának sajátos „magyar tükörképe” volt (VALIANI 1990) Trieszt és Fiume a Monarchián belül sajátos történeti és kulturális karakterrel rendelkező városok voltak annak következtében, hogy nemcsak különböző nemzetiségű emberek együttéléséről volt szó, hanem arról, hogy a két, sőt három nyelv szinte anyanyelvi szinten való elsajátítása következtében valóban igazi „közép-európai” szociális és kulturális szintézisben éltek. Fiume egy olyan világ volt, ahol az olasz lakosság és a városban letelepedett német ajkúak és a magyarok tiszteletben tartották egymás nyelvét és kultúráját. Miközben Fiume kikötőjét, középületeit, a bankokat, iskolákat, gyárait a magyar állam és a Monarchia nagy bankjai, kereskedelmi vállalkozásai építették, a magyar kormányzat és az ott élő nem olasz lakosok mindvégig tiszteletben tartották a város olasz lakosságának olasz nyelvét és kultúráját, és az olasz önkormányzat álláspontját, az ún. „nulla di noi senza di noi” elvet, mely azt jelentette, semmiről sem döntöttek a fiumei olasz lakosság jóváhagyása nélkül. (Wekerle Sándor 1906-ban azzal nyugtatta meg Riccardo Zanellát, Fiume országgyűlési képviselőjét a magyar parlamentben, hogy „aki Fiumében magyarosítani akar, az örült, és az örülteknek a bolondokházában a helye”. Paolo Santarcangeli életrajzi visszaemlékezésének végére egy külön vallomást írt *Post Scriptum. Nascere a Fiume* címmel, melyben megmagyarázza (egy kicsit saját magának is), hogy mit is jelentett a századfordulón Fiumében születni: „Ferenc József halála hírére az óvodában a kisgyerekek karjára gyász-szalagot kötöttek, elemi iskolai tanulmányaimat magyar iskolában folytattam, de a felső tagozatot és a gimnáziumot már olasz iskolákban. Mindez engem kezdettől fogva egy sajátos határ-helyzetben lévő emberré tett, aki egyszerre több kultúrához és néphez tartozik” (SANTARCANGELI 1988, 195). Rónai Pál, fiumei származású magyar író, műfordító, kiváló nyelvész, aki a faji üldözés elől Brazíliába emigrált, mindezt egyszerűbben fogalmazta meg gyerekkori barátjának öregkorában írt levelében: „Tudod, Pali, a világban csak három fajta ember létezik: a Fiumében született emberek, a magyarok és a többiek” (SÁRKÖZY 1990).

Meggyőződésem, hogy a Monarchia-nosztalgia (mítosz) neves írói (Musil, Roth, Krleza, Krúdy) után a fiumei Leo Valiani és Paolo Santarcangeli voltak azok, akik a 20. század végéig képviselték és hirdették a jellegzetes „Mitteleurópai kultúra” értékeit. Jó lenne, ha ezek a műveik magyar nyelven is olvashatók lennének.

⁴Magyar költők Santarcangeli olasz fordításában: *Lirica...* 1962; ADY 1963; ADY 1965; BABITS 1976; WEÖRES 1976; *Trilogia di poeti ungheresi* (S. Weöres, Gy. Somlyó – S. Rákos) 1984; PETŐFI, Sándor 1985. Vö. SÁRKÖZY 1996; FRIED, L 2005, 96–104.

Bibliográfia

- ADY, Endre (1963), *Poesie*, Lerici, Milano.
- ADY, Endre (1965), *Sangue e oro*, Accademia, Milano.
- BABITS, Michel (1976), *Il libro di Giona*, Arion, Budapest.
- BATTHYÁNY Tivadar – BOROVSKY Samu – FEST Aladár – SZIKLAY János (szerk.) (1900), *Fiume és a magyar-horvát tengerpart (Magyarország megyéi és városai)*, Budapest, Apollo.
- CSÁSZÁR Ferenc (1842), *A fiumei kikötő, I–II*, Pest, Császár Ferenc (1833), *Grammatica ungherese per l'uso degli italiani con un breve prospetto della letteratura ungarica*, Pest.
- Várady Imre Bibliográfiájában (*La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria, I. Storia, II. Bibliografia*, 1931–1932) nem említi a kiadót, és zárva van a Széchényi könyvtár szeptember közepéig.
- ÉDER Zoltán (1985), *Contributi per lo studio della convivenza delle lingue e culture italiana e ungherese nella città di Fiume*, in *Roma e Italia nel contesto della storia delle università ungheresi*, a cura di G. Arnaldi, C. Frova e P. Sárközy, Roma, Ed. Ateneo, 181–202.
- FRIED Ilona (2001), *Emlékek városa, Fiume*, Ponte Alapítvány.
- FRIED Ilona (2004), *Fiume*, Budapest, Enciklopédia.
- FRIED, Ilona (2005a), *La Fiume di Santarcangeli*, „Annuario”, Roma–Szeged, 96–104.
- FRIED, Ilona (2005b), *Fiume, città della memoria*, Udine, Del Bianco.
- Gazzetta italo-ungherese* (1987), Budapest–Roma, 1. 8.
- Il Ponte* (1960), 4–5.
- KOBLER, Giovanni (1896), *Memoria per la storia della Liburnica città di Fiume*, I–III, Fiume, Mochovich.
- Lirica ungherese del 900* (1962), Guanda, Parma.
- MAGRIS, Claudio (1963), *Il mito asburgico nella letteratura moderna*, Milano, Einaudi.
- MAGRIS, Claudio (1988), *A Habsburg-mítosz a modern osztrák irodalomban*, Budapest, Európa.
- PETŐFI, Sándor (1985), *Poesie scelte*, Torino, UTET.
- Rivista di Studi Ungheresi* 1985/4.
- SANTARCANGELI, Paolo (1969; 1989), *Il porto dell'aquila decapitata*, Vallecchi, 1969; Udine, Del Bianco.
- SANTARCANGELI, Paolo (1988), *In cattività babilonese*, Del Bianco.
- SÁRKÖZY Péter (1990, 1997), *Letteratura ungherese – Letteratura italiana. Momenti e problemi dei rapporti letterari italo-ungheresi*, Roma, Carucci, ill. 1990, Sovera 1997.
- SÁRKÖZY Péter (1990), *Paolo Santarcangeli*, „Rivista di Studi Ungheresi”, 11.
- SÁRKÖZY Péter (2014), *Az 1956-os forradalom és az olasz kultúra*, in *Itália vonzásában*, Budapest, Nap Kiadó, 278–303.
- SÁRKÖZY Péter (2017), *Il numero speciale de „Il Ponte” 4–5/ 1960 redatto da Leo Valiani e di Paolo Santarcangeli*, in *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*, a cura di Andrés FEJÉR, Soveria-Mannelli, Rubbettino, 89–102.

- Trilogia di poeti ungheresi* (S. Weöres – Gy. Somlyó – S. Rákos) (1984), Firenze, Vallecchi.
- VALIANI, Leo (1989), Prefazione al volume *In cattività babilonese* di Paolo Santarcangeli, *Rivista di Studi Ungheresi*, 4–1989, 137–141.
- VALIANI, Leo (1966), *La dissoluzione dell’Austria-Ungheria*, Milano, Il Saggiatore.
- VALIANI, Leo (1987), Il mio amore per l’Ungheria, *Gazzetta italo-ungherese* 1987, 8.
- VALIANI, Leo (1990), „La Mitteleuropa ungherese è diversa da quella Austriaca”, in *Rivista di Studi Ungheresi*, 138.
- WEÖRES, Sándor *Verso la perfezione – La nascita della poesia*, Torino, Bona.

LUCA DE ANGELIS

A zsidó mint parazita Kafkánál és Svevónál

A soá felé

Ha a múltban nem tekintették volna a parazitákat túlzott jóindulattal, most nem kellene gyorsan eljárnunk velük szemben. Az a tény, ahogyan törvénykezésünket felfogták bizonyítja a világnak, hogy a zsidók túl messzire mentek Németországban!

Joseph Goebbels

Aj, vannak még itt! Azt gondoltam, hogy tiszta már a levegő.

Zsolt Béla

Nem gondolom, hogy pusztán szalonmesére lennének visszavezethetők azok a feltételezések, amelyek szerint a zsidóknak bizonyos tudományokhoz, mint a szociológia és a társadalom lélektan (Edgar Morin), vagy mint a pszichiátria külön tehetségük van, mivel a zsidóknak mindenki másnál több közük volt az emberi örökséghez (Saul Bellow). Ezeknek a specialításoknak a kialakulásához hozzájárult a zsidóknak a történelem baljós eseményei iránt érzett hiperszenzibilitása, az a történelmi tapasztalat, hogy minden vérfürdőnek ők az első lehetséges áldozatai: „Az üldözöttségben a szemek különösen éles látásra tesznek szert, hallásunk kifinomultabb és gyanakvóbb lett”, írja Fred Wander (WANDER 2011, 187). Kafka Milenának írta, a zsidók szemére lehet hányni „örökös rettegésüket”. Ez utóbbi „az emberek inkább elméleti, mint gyakorlati ismeretét” jelentette, mert nem veszi tekintetbe, hogy a zsidókat minden részről „veszélyek fenyegetik”, vagy, pontosabban, „veszélyek veszélyeztetik”. Mindazonáltal a félelem, tette volna hozzá Svevo, „a hús minősége. Olyan, mint egy oltalom, amely születéstől fogva körbevesz. Tévedéshez vezet, de minden bizonnyal megvéd” (SVEVO 1968, 411–412).

Romain Gary a *Danse de Gengis Cohban* (1967) ízléses és félig lamarckianus magyarázatot kínál a zsidók túlélésre kifejlesztett képességeiről:

„[...] Különösen kifinomult fülünk van, egész történelmünk hallásunk hosszú gyakorlása. Fülünk a falhoz tapadt, hiába hallgattuk titokban a megváltók, a külső segítség érkezésének akár legkisebb hangját. Sohasem jött senki, de hegyezésének hatá-

sára a fül kifejlődött, s mi zenészek népe lettünk. Horowitz, Rubinstein, Menuhin, Heifetz, Gershwin s ezren mások az orosz pusztán szétszóródott zsidó falvainknak köszönhetnek mindent: a fül mindig lesben áll, megtanultuk nagyon távolról felismerni a kozák lovasság vágóját, a csizmák kopogását Amsterdamban, Németország lángjainak, az ukrán és szent Oroszország atamánjainak örökös visszatérését. Így, a diaszpórától kezdve füleink olyan tulajdonságokat fejlesztettek ki, amilyenekkel a többiek korábban nem rendelkeztek: mindannyian megfigyelték – vannak erről nagyon kedves filmfelvételek –, hogy a gettóba hurcolt zsidó fiatalok holttestén jól fejlett, káposztalevél formájú fülek vannak” (GARY 1967, 213).

Különösen éles látásra és kifinomult fülre (és természetesen orra) van szükség ahhoz, hogy kiszimatoljuk a vihart, különösen az íróknak, ők azok az alanyok, akik másoknál inkább élnek a képzeletükkel és az érzékenységükkel, ami lehetővé teszi számukra, hogy reálisan felmérjék az események jelentőségét, és vizsgálják a tényeket. Az antropozófia istensége, Rudolf Steiner megfogalmazása szerint, aki Prágában találkozott vele (1911), Kafka, amikor teljesen átadta magát az írásnak, azt érezte, a „jövő tisztánlátása feltételeihez nagyon közeli” szellemi állapotba került. Valóban, a „koncentráció az írásban” természetünk „legtermékenyebb oldala”, ahol többi képességeinkhez viszonyítva „minden dolog összpontosul” (mivel „erői olyan szűkösek, hogy csak összegyűjtve szolgálhatták így vagy úgy az írást”), a prágai író tudatában volt annak, hogy „közel” van nemcsak személyes képességei, hanem „általában az emberi határaihoz”, csak az entuziazmus tisztánlátót valószínűleg jellemző nyugalma hiányzott belőle, ha nem is teljes mértékben” (KAFKA 1959, 212, 49). A soát követő évtizedekben vált általánossá a „*Kafka-as-prophet-of-Nazism*” nézet, amelyet azok a történészek, Kafka-szakértők és olvasók tápláltak, akik Kafka „jóslási” képességéről beszéltek. Velük szemben különös erővel lépett fel Michael André Bernstein amerikai akadémikus és író. Érvelésében egyáltalán nem vet számot, nevezük ezt aggódó vagy nem ilyen hebraizmusnak, az olyan helyzetben lévő zsidóval (különös mértékben érvényes ez az író esetében), aki Konrád megállapítása szerint, a „támadó beszédektől a mézárulásig vezető utat... el tudja képzelni” (KONRÁD 2013, 53). A zsidóban jelen van egyfajta, hogy úgy mondjam kiskorában megszerzett tudomány, egy „ki-mondatlan veszély” érzése, ahogyan Gary meghatározta. Derrida beszélt a zsidók valamilyen „begyakorlott éberségéről”, amely képes „felismerni a jeleket és megfejteni a tüneteket olyan készenléttel, amelyet félelmetesnek mernék mondani”, kérdezve, „az antiszemita tünetnek és az azt elválaszthatatlanul kísérő jelenségek rendszerének a megfejtése” lenne-e az „első corpus”, amit meg kellett „tanulni értelmezni” (DERRIDA 2005, 55)? Ennek megerősítésére mondja Norman Manea, „zsidók sorsa iránt ösztönös aggodalmat” érzünk, és „figyelünk a kívülről, a környezetből jövő jelekre, a gyűlölködés és az igazságtalanság jeleire” (MANEA 2017, 136). A zsidó írók nem tudnak nem nyomot hagyni azon, amit írnak.

A jövő előre látásának zsidó *penchant*-ját az „elnyomott népekhez” való tartozás tudata motiválja, azoknak, akik a „diszkrimináció áldozatai” részét képezik, „szünet nélkül előre kell látniuk a rájuk leselkedő veszélyeket, mivelhogy „a jövő előre látása számukra a túlélés feltétele” (ATTALI 2016, 15). Pontosan fenyegetettsége miatt a zsidónak meg kell értenie azt, amire a jövő ráébresztheti őt. Svevo szerint pontosan azért kell előre látni a jövőt, hogy „jó tanácsot tudjon adni” a veszély elkerülésére. A jelen valóság ilyen ismerete „megmutatja az embereknek az alternatívákat, s ezzel tanáccsal látja el őket”, ne feledjük el: „a profétikus nyelvezet mindig a választás és szabadság nyelvezete, sohasem a determinizmusé, ha tetszik, ha nem” (FROMM 1990, 24–25).

A századok alatt a zsidók kifejlesztették azt a képességüket, hogy behatoljanak a társadalmi lét titkos mozgásaiba. Ezt, magyarázza Zsolt Béla, a „túlélés rafinált ösztönének köszönhetik, mint a századok óta menekülő állatok”, ebben az ösztönben, jól vagy rosszul tették, mindig megbíztak. Mondottuk már, a zsidó olyan barométer, amely jelzi a jó vagy rossz időt: aszerint ítélik meg az emberiséget, amiként a zsidókkal szemben viselkednek, a zsidó író különleges megfigyelőképessége az élet ábrázolásában lehetővé tette számára, hogy az emberek világára mély és egyedülálló rátekintése legyen, megszerezze a túléléshez feltétlenül szükséges távolba látás képességét. Elie Wiesel kérdezte: „Mi a különbség a profécia és a látomás, a látomás és a hallucináció között? Zsidónak kellett lenni, hogy valakinek látomásai legyenek?” (WIESEL 2002, 139). Gondolhatunk arra, „az ember különleges esetének” öntudata – ahogyan Gary elismétli Koestler szép meghatározását – vezeti a zsidó író a dolgok előre látásához, s hogy azt írja, amit, mint Kafka, írtak.

Az antiszemitizmus az embert *Untermensch*cse deklasszálja, alsóbb rangú emberszabású lényé, aki csak az emberi mivolt külső jellegzetességeit őrzi meg. Létállapota a jog szerinti nemlétezés. Meghatározása, feltételezett „patologikus alaktalansága, degenerációja, mentális gyengesége, szexuális perverzitása” embertelenítését fogja eredményezni (BAUMAN 2010, 60). Ténylegesen az „első stádium a dehumanizáció”, s ez a „genocídium előjátéka”. A náci számára a zsidók „rovarok, tetvek, paraziták, rák, amiket ki kell küszöbölni, végtag, amit amputálni kell” (SACKS 2017, 69).

A végső megoldás során elérkeztek odáig, hogy közös biológiai jog helyett bakteriológiai környezetben kategorizálják a zsidókat, ez a gyakorlat szintjén azt hozta, hogy „a minden ember lelke mélyén lévő félelmeket, viszolygást és undort az emberirtás szolgálatába állították. De faji szinten azt is jelentette: a Másikat hatalmas mentális távolságba helyezze el, ahol az erkölcsi törvények már nem láthatóak. Emberi mivoltától megfosztva és parazitaként meghatározva, a Másik többé nem lehet erkölcsi értékelés tárgya” (BAUMAN 2010, 60). A zsidók elpusztítása emberi méltóságuk megsértésével kezdődött, és eljutott az áldozat elembertelenítéséig, „muzulmanizálásáig”. A zsidó ember alatti emberré válik, és, megfosztva az emberi állapottól, dolog szintjére lesz aljasítva.

A zsidók kiirtásával működésbe lendült folyamat Kafka híres történetében, *Az átváltozásban* (1913) találta meg fényes irodalmi elődjét (KAFKA 1966, 21). George Steiner *A nyelv és a csend* című művében először figyelte meg, hogy Gregor Samsa átváltozásakor a prágai író gyanaszt az *Ungeziefer* (élősdiek) kifejezést használta, amelyet később a náciok is alkalmaztak a zsidók kiirtásakor. Gregor Samsa utazó ügynökkel történő jól ismert események: „nyugtalan álmokkal” felzaklatott éjszakát követően ébredésekor (*A per* szerint a „nap legveszélyesebb pillanata”) tapasztalta, hogy „hatalmas rovarrá” változott, ez sok zsidó sorsát vetíti előre, akiket megvetnivaló rovarokká és parazitákká alakítottak át. Egy bizonyos pillanatban Gregor Samsa azzá válik, „ami mindig is volt, csak nem tudta, hogy az: emberi rovar”, és miközben „a környezet gyorsan elembertelenedik”, a „főszereplő, viszont, szenvedésével és halálával emberivé válik” (MANEA 2017, 16). Tény, hogy „egy csótány testébe lett száműzve”, és ugyanakkor „arra ítélték, hogy megőrizze emberi lelkét és értelmét”, amelyek, *propter hoc*, a zsidóban „még inkább emberinek” bizonyultak (MANEA 2006, 312). *Az átváltozás* az ember szélsőséges esetével fejeződik be, olyan emberi állapot elmondásával, amelynél nem lehet nyomorúságosabb (jó okkal mondta Kafka: „néha úgy érzem, mindenki másnál jobban értem az ember bukását”).

Mitől gyulladt fel Kafka képzelete? Nem szövődik önmagától, mint egy pókháló, hanem az antiszemitizmussal egyidős, az irodalom által használt sztereotípiákat idéz fel. Ha ezt nem tartjuk szem előtt, lényegében azt kockáztatjuk, hogy *Az átváltozást* groteszk ötletre redukáljuk, az ösztönösen szürrealisztikus *Lust zu fabulierenre* egyik gyümölcének tekintjük, amely *ex abstracto* és *ex nihilo*, ki tudja hogyan és miért, született meg az író tollából. „Aki Kafkában furcsa és a bizarr dolgok iránt vonzó író lát – figyelmeztet Max Brod –, még nem értette meg őt, csak a megértés kezdetén áll” (BROD 1978, 48).

Az átváltozásnak, mint Kafka legtöbb művének nincs egyértelmű magyarázata, mégis, mint igazi irodalmi esemény képes rendkívüli erővel felfedni a valóságot; az *Ungeziefer* szó volt, például, a legalkalmasabb arra, hogy vele határozza meg legnépszerűbb alakját. Reveláló, úgy is, ha figyelembe vesszük, a kifejezés milyen szerepet játszott kora zsidófóbiája szótárának és *prêt-à-penserjének* megalkotásában. Kafka idejében a parazita metaforát általánosan alkalmazták a zsidók megjelölésére. Az volt már jóval a hitlerizmus kialakulása előtt is, ami, ő csak hatékonyan kihasználta: „a propaganda széles körben élt vele, divatban volt már a 19. századi legnacionalistább német antiszemita között” (BENZ 2005, 113; BEIN 1965, 121–149; SCHMITZ–BERNING 2007, 460–464). Arthur Allen (és mindenki hozzá hasonlóan) nem túloz, amikor hangsúlyozza, a náci fajelméletben „a (ruha) tetű, a tifusz vektora a zsidók szimbóluma volt: szennyes betegség terjesztője, parazita, vérszívó”. Allen megjegyzi, „A tetvek és a zsidók közötti párhuzam ismert volt 1915 előtt is, amikor Franz Kafka *Az átváltozás* című elbeszélését írta”. Kafka *einem ungeheueren Ungeziefer*ről, vagy „hatalmas élősdiről” ír, ennek ellenére „a fordítók egy része a »scarafaggiót« (svábbogár, csótány – ford. megj.) választja,

Samsa minden további nélkül lehetne tetű is”, a tífusz és más betegségek hordozója (ALLEN 2015, 112).

Az átváltozás parazita rovára szándékosan nincs entomológiai pontossággal osztályozva (Brod maga sem volt képes megmondani, milyen fajról lenne szó). De egy dolog biztos: a definíció a népek szervezetében lévő örök élősdű zsidóra utal, nem kívánt és kiirthatatlan vendég, akinek nem volt szüksége semmilyen nemzeti államra, aki pukkadásig teleeszi magát a tisztességes dolgozók vállán, és aki világoralomra tört – ezek a kifejezések azokban az időkben állandóan ismétlődtek az antiszemita ajkakon. Maga Kafka is megerősíti ezt Milenának (1923) írt levelével, amelyben a zsidók egyfajta hősiességéről van szó, amely abból áll, hogy makacsul ragaszkodnak azokhoz a helyekhez, ahol utálják őket, ebben mosdóban élő csótányokoz hasonlítanak.

„Most egész délutánokat töltök az utcákon, belevetem magam a zsidók elleni gyűlöletbe. Egy nap hallottam őket »*prasivé plemenonak*« [rühes faj] hívni. Nem lenne természetes elmenni egy olyan helyről, ahol ennyire gyűlölnék? – (hogy megtegyük nem szükséges cionizmus vagy ehhez a néphez való tartozás érzése). A minden áron való maradás hősiessége ugyanaz, mint a csótányoké, amiket szintén nem lehet kiirtani a fürdőszobából” (KAFKA 1979, 212).

A zsidók által megélt tapasztalat nem elhanyagolható vagy jelentéktelen tényező. A többi zsidó íróhoz hasonlóan nem lehet megérteni Kafka művét sem életrajzától függetlenül, anélkül hogy a kettőt összekapcsolnánk. Max Brod összevetésével: „Nem kell túlértékelni a megélt részletek fontosságát a művészi alkotás létrejöttében, de amikor teljesen figyelmen kívül akarják hagyni azokat, nagyon könnyen lehet téves elképzelésekre jutni” (BROD 1978, 202).

Egy olyan szöveg, mint *Az átváltozás*, amelyet „létében bizonytalan”, és „veszélyek által veszélyeztetett” állapotban egy zsidó írt, egy zsigerileg zsidó író írt, át van itatva antiszemitizmussal. Ez objektív adottság, nem lehet semmiképpen sem kimagyarázni. Kafka különös elbeszélése mindennél inkább *gelebte Literatur*, magából a zsidó tapasztalat szívéből születik. Hallgassuk meg Scholemet: „A megélt tapasztalat rosszabb, mint a varázslat, a varázslat demokratikus, a megélt tapasztalat kísérteties” (SCHOLEM 2016, 79). Hogy mit jelenthetett zsidónak lenni a holokauszt előtt, arra Tóth Imre emlékezik: mindenekelőtt úgy tekintettek rá, mint „féregre”, „ártalmas rovarra”; azok a szavak, azok a jelzők bizonyára nem voltak közömbösek és hatás nélküliek: „bőröm alá hatoltak, a húsomba martak, a szívembe égtek, átítatták sejtjeimet, megszállták lelkemet és mindazokét, akikkel közös sorsban osztoztunk” (TÓTH 2002, 23). A zsidó mint parazita metafora a zsidóüldözés végéig folytatódott.

Kafka saját *mispochéj*éből, családi környezetéből, pontosabban az apjától vehette a parazita alakja irodalmi megalkotásának az ötletét. Megcsontosodott, szinte ka-

rikaturisztikus zsidóságával Hermann apa a fiával kapcsolatban mindenütt hibát talált, és okot a szemrehányásra; bőven osztogatta súlyos tanácsait egy Lembergben működő kis jiddis színtársulat igazgatója, Yitzhak Löwy nemkivánt látogatásai okán (Kafka számára apjával ellentétes oldalon ő testesítette meg az autentikus, komplexusok nélküli zsidóságot). Az apa ezért antiszemita érveket idézett fel, emlékeztetve a népszerű mondásra: „aki a kutyákkal alszik, bolhás lesz”, Löwyt „undorító rovarnak” aposztrofálta, ilyen módon utalva a „rovárságra”, az *Ostjude* kétséget kizáróan *Ungezieferheit*.¹

Az apa felháborító záró szavai a fiú ellenérzését váltották ki: „Nem tudtam megtartóztatni magam és valami szokatlant válaszoltam” (KAFKA 1959, 127). Ebben a drámai ütésváltásban a *metaforikus metamorfikussá* vált. Az antiszemita sértés teremtő igévé alakult át, és az irodalomtörténet jövőbe látó pillanata lett. A megrontó igazságtalanság mély benyomást gyakorolt az íróra, arra készítette őt, hogy saját magára öltött agresszív átváltozást vigyen színre, s ez *indiszkreciójával* felkeltette Kafka *mispocheja* zsidó „poloskáinak” az érdeklődését. Az író finoman magyarázta Janouchnak: „Samsa biztosan nem Kafka” és az elbeszélés nem „valomás”, viszont „bizonyos értelemben indiszkreció”. Lehet, hogy „Saját családja poloskáinak finom és tapintatos beszéde” volt? (JANOUC 1991, 38).

Ezzel az utalásokkal teli és gúnyos *Elbeszélés apámnak* témához hozzátett egy másik fejezetet is a zsarnok apa alakjával való nehéz viszonyáról. Kafka, mint már ismert, „a talmudistákhoz hasonlóan szó szerint vette az eszméket, és végső következtetésig vitte őket”. Az alapötletet, a „*Die Verwandlung*” az apjának köszönheti, aki arra készítette, hogy „önmagát parazitának gondolja, egy rovarnak” (HAYMAN 1983, 193).² Philip Roth szerencsés összefoglalása szerint minden fontos téma itt jelen van: „Amikor egy reggelen Franz Kafka nyugtalan álmából felébredt, apává, íróvá és zsidóvá változva találta magát az ágyában” (ROTH 2011, 6). Gyorsan megjegyezzük, hogy Gregor Samsa nem hord magán táblát, rajta a zsidó (Jude) felirattal (mint ahogyan Joseph K., *A kastély* földmérője és Kafka más

¹ „Elég volt annyi, hogy kissé érdeklődjem valaki iránt – ez lényem adottságai folytán nem nagyon gyakran esett meg –, s Te máris közbeléptél, ontottad a szitkot, megalázó rágalmat, nem kímélvén érzéseimet, nem becsülöd ítéletemet. Ártatlan, gyermeki embereknek kellett bűnhődniük ezért, mint például Löwynek, a jiddis színésznek. Anélkül, hogy ismerted volna, már nem is tudom, hogyan, de szörnyű módon valami féreghez hasonlítottad, és – ahogy a nekem kedves emberek esetében oly gyakran – gépiesen alkalmaztad rá a kutyákról és bolhákról szóló közmondást” (KAFKA 1976, 71. Szabó Ede fordítása).

² A vádbeszéd folyamán, az örök gyerek apjától kölcsönözte azokat a gondolatokat, amelyeket Gregor Samsával hoznak összefüggésbe. „Elismerem, hogy harcolunk egymással, de kétféle harc van. A lovagi harc, amelyben önálló ellenfelek mérkőznek, mindegyik megmarad magának, magáért veszíti, magáért győz. És a féreg harca, amely nemcsak csíp, hanem életfenntartása végett egyúttal vért is szív”, bizonyíték a nézeteltérés miatt a kapcsolat durvaságot sem kizáró szétszakadására (KAFKA 1976, 119. Szabó Ede fordítása).

alakjai sem), de egy „ember szörnyű rovarrá” való átváltozását vitte színre, ezzel irányította a figyelmet kora minden mástól különböző antiszemitizmusára. Ez a zsidó szó használata nélkül is sárga csillagot tűzött ki rá.

Az átváltozás en avant illusztrálja azt, ami a soával bekövetkezett, lényének megsértésével meg lehet semmisíteni az embert: élősdivé való átváltoztatása elegendő, hogy ekként határozzák meg és bánjanak vele. Az aljasság jeleként leírt stigma deformálja az egyén társadalmi identitását, érzelmi egyensúlyát, s különösen romboló formákká alakítja át személyiségének jellemvonásait. Amint Erving Goffman írta, „per definicionem” elhitették, hogy „stigmatizált személy valóban nem emberi lény” (GOFFMAN 1970, 15–21).

Bizonyos értelemben úgy is gondolhatunk az elbeszélésre, mint a mese („miért is gyűlölöm annyira ezt a szót?” – kérdezi Kafka a *Naplójában*) egyik fajtájára, legalábbis alaktani szinten. A mese egyik momentumá valóban az, hogy az emberi lény állattá változik, mint emlékezetes bevezetőjében írta.³ Fontos az, amit Adorno is hangsúlyozott: a hős nem „olyan, mint” egy svábbogár, hanem egy svábbogár. Tragikus kaland, amelybe nem jön közbe *deus ex machina* vagy valamiféle mágikus formula, amely feloldaná a varázslatot, vagy visszaváltoztatná a szörnyű rovar, mint Heine *Romanzero* című műve kutyája esetében. Mivel ez az átváltozás visszafordíthatatlan folyamat, halálos hatású, helyesebb meghatározással ellen-mese.

Woody Allen az *Árnyak és köd* (*Shadows and fog*, 1992) című elbűvölő fekete-fehér filmje a német expresszionista *cult-movie* halhatatlanjai előtti szerény tisztelegés volt (a rendező 70-es években írt egyfelvonásos filmes *remake*-je, címe egyszerűen *M* és a *Citarsi addosso*, *Tollak nélkül*, kötetben található), amelyben nagyon személyes módon gondolja újra a kafkai *Pert*. Allen-Kleinmant, a jelentéktelen hivatalnok Josef K. *alter egóját* (a főszereplő neve mintha Yiddishland *kleine mentschele*-re, „egyszerű embereire” utalna), a legklasszikusabb kafkai szituációkban találjuk: éjszaka közepén néhány polgártársa kidobja az ágyából, hogy velük együtt ő is üldözzön egy fojtogatót, aki rettegésben tartja a várost. Hamarosan rá terelődik a gyanú, s a kollektív hisztéria árnyainak és kódének éjszakai, álomszerű jeleneteiben rá kezdenek vadászni, anélkül hogy ő maga tudná, mi lehet a bűne.

Allen az indíttatást „nyilvánvalóan kafkai előzményekből vette”, a hős hányattatásait „a félelem és a homályos bűntudat miatt még szorongásosabbá” változtatta (FINK 2001, 262–263). Ezen túlmenően, hogy újraalkossa a húszas évek stilizált Mitteleurópáját, megteremtse annak *Zeitgesfjét*, Allen nem pusztán gyakori idézetekkel és a mesterekre (Weilltől Langig, Murnautól pontosan Kafkáig) történő

³Egy másik „zoológikus” és a zsidó állapotot kutató meséjében, *Una relazione per un'accademia* (Ein Bericht für eine Akademie, 1917), a Martin Buber által szerkesztett, prágai cionista körökben nagy megbecsülésnek örvendő *Der Jude* című havilapban publikált írásban *Az átváltozással* ellentétes irányú folyamat olvasható, az emberi képességek átváltozása a korábbi állati állapotba.

sűrű utalásokkal élt, hanem felhasználta kora antiszemitizmusának parazita-tudományi *toposzait* is. Egy beszélgetés során a filmben intrikus kollégája beszámol neki munkaadójának, Paulsennek gyűlölködő véleményéről, aki szerint Kleinman „Egyfajta nyálkás, szolgálai parazita, sokkal alkalmasabb a kiirtásra, mint arra, hogy ezen a bolygón éljen”.

Allen filmjében minden nagyon kafkainak tűnik, mint például a paradox és tragikomikus ábrázolás. Kleinman, pontosan úgy, mint Josef K., jóllehet zsidó helyzetben van, sohasem jelentik ki róla, hogy zsidó. De ennek a menekülő, tömeg által üldözött hősnek, aki az éjszakában vándorol, szüksége volt szerzői utasításra? Amint Max Brod magyarázta Kafka *Josefine, az énekesnő, avagy Az egerek népe* elbeszélése kapcsán: „a zsidókérdés negatív megjelenítése, a zsidók helyzetének tarthatatlansága” motívumok úgy is tárgyalhatóak, hogy nem „kell nyíltan kimondani, melyik népre is utalnak közvetlenül az egerek üldözött és védtelen csapatai”.⁴

Ugyanez érvényes a híres *Ungezieferre*, legismertebb elbeszélése parazita főhősére is. *Az átváltozás* hatását mutató Ámosz Oz-regényben, Kafkához hasonlóan a szerző nem jelenti ki *apertis verbis* a svábbogár zsidóságát, de félreérthetetlenül utal rá. Fima, az „undor” és az idegenkedés első reakciója után, a szívébe markoló hirtelen „gyilkos vágy” után, megállt, hiszen ő is

„Egy gyűlölt, üldözött és csatornába száműzött faj képviselője, egy olyan fajé, amelynek tagjai a félelemből, az egyszerű kegyetlenségből, és az öröklött előítéletekből táplálkozó ősi utálat áldozatául esnek. Lehetséges, hogy éppen e faj folytonos bujkálása, épp folytonos megaláztatása, csúnyasága, életereje az, ami megrémít bennünket? Megrémülünk attól a gyilkolási ösztöntől, amelyet léte vált ki belőlünk? Megrémülünk egy olyan teremtmény titokzatos életerejétől, amely nem is csíp, nem is szúr, és mindig tisztas távolságot tart tőlünk? Fima tehát csendben és udvariasan meghátrált.”⁵

Brod felteszi a kérdést: tényleg világosan ki kell mondani, hogy melyik nagyon „utált” és „üldözött” fajra utal Oz a svábbogár leírásakor, amelyik a „túlélés makacs

⁴ BROD 1978, 174. A zsidók Marthe Robert szerint emlékeztetnek „ezeknek a könyörület nélkül kiirtásra ítélt átkozott, mászó állatok termékeny természetére”. ROBERT 1982, 24. Art Spiegelman *Maus*ának genealogiájához, nemcsak Georg Herriman *Krazy Kate kalandjai* Ignác nevű zsidó egerét használta fel egy náci propagandáról szóló dokumentumfilmhez, amelyben faji jellegzetesség példaként vett arccokat patkányokká változtatták, hanem utalt Kafkának erre az elbeszéléseire is. Cfr. SCHWARZ 2000.

⁵ Oz 2004, 76. (Magyarul: Amos Oz, *Féltalom*. Rajki András fordítása. Budapest: Ab Ovo. 62.) Nadine Gordimer a regény e részletével kapcsolatban nemcsak azt hangsúlyozta, hogy Fima „a svábbogár”, de azt is, „a létezés neuronjai szinapszisának” minden elkerülhetetlen kapcsolatában ugyanakkor ő az, „aki gyűlöli: az üldöző, az ember kalapáccsal és cipővel a kezében, készen arra, hogy felkeljen a soros svábbogarak ellen”. GORDIMER 1996, 116.

képességével” tűnik ki? Általában érvényes az arany szabály *intelligenti pauca*, de nem mindig van így. Gyakran visszautasítják az antiszemita elem szerepét *Az átváltozás* főszereplőjének megalkotásában, származására egyáltalán nem fordítanak figyelmet, sem az elbeszélés és Kafka teremtő képzeletének ösztönző tényezőire.

Az igazat megvallva, az antiszemita támadások nemcsak külső ellenségektől jönnek, előfordulnak a zsidók között, néha még a saját klánjukon belül is, mint például ahogy ez megtörtént Kafka *mispochéjában*. Sigmund Freud vette észre, hogy nincs még egy nép a világon, amely a zsidóéhoz hasonló mértékben mutatna lelki hajlamot arra, hogy saját magát égő és maró iróniával céltáblává tegye (ez különösen egyértelmű az irodalomban). Sok vita folyik arról, hogy a zsidók szellemességükben, *Selbstironiájukkal* az antiszemita ellenségeskedés érveit magukévá téve, nem kultiválják-e a mazochizmus és az (ön)agresszivitás bizonyos formáit, mint ahogyan ezt például Freud vagy Theodor Reik feltételezte: saját magukon szellemeskednek, és elsősorban maguk között. Az öngyűlölet kezd összekeveredni a kegyetlen öniróniával. A *Zeno tudata* egyik epizódjában az Adaért küzdő két vetélytárs közötti irodalmi *certamen* során az Otto Weininger-tisztelő zsidó Guido Speier válik Zeno szűrős tekintetű, zsidóellenes áthallásokkal zsúfolt meséi iróniájának tárgyává, újraalkotva a parazita metaforát:

„Most meg kellett volna írnom a második mesét is, de nem találtam hozzá állatokat. A sarokban heverő kutyára néztem, az viszonozta pillantásomat. Ez a félénk tekintet eszembe idéztett valamit: néhány nappal azelőtt Guido bolhásan tért meg a vadászatról; rögtön a mosdóba ment, hogy megtisztálkodjék. Eszembe jutott a mese, már írtam is sebesen: „Volt egyszer egy herceg, akit nagyon csípett a sok bolha. Szegény az istenekhez fohászzkodott, arra kérvén őket, hagyjanak meg neki egyet, nagyot és falánkat, de csak egyet, a többivel boldogítsanak másokat. Ám egyetlen egy bolha sem volt hajlandó kettésben maradni az emberi vadállattal, így hát meg kellett tartania valamennyit” (Svevo 2004, 949, magyarul: Telegdi Polgár István fordítása).

A jelenetnek ugyanaz a kulturális háttere, mint Kafka apja népszerű zsidó bölcseségi hagyományából vett⁶ mondásának: „aki a kutyákkal alszik, bolhás lesz.” Erre a metaforológiára utalhatunk az *Umbertino* (az elbeszélés Svevo negyedik regényét alkotta volna) néhány gondolata kapcsán is. Amikor fiával, Alfíóval generációs vitába keveredett, Zeno felidézett egy példászerű epizódot arról, hogy régen a fiatalokat miként hallgattatták el. Zeno felidézi azt a napot „csikó” korából, amikor felvilágosítást mert kérni: „hogyan megkapjam bedobtam a következő szavakat a beszélgetésbe: Én, hasonló esetben...” Apám azonnal közbevágott: „Natessék, ma már a bolhák is akarnak vakaródzni” (Svevo 1968, 405).

⁶ A bölcs mondás szerint: „Ha kutyákkal megyünk aludni, bolhákkal ébredünk.” KLUGE 1989, 92.

De két olyan író, mint Kafka és Svevo közötti egybecsengések, *fortiter sensis-se* zsidó helyzet, nagyon sokfélék lehetnek. Svevo pályája végén heves irodalmi lelkesedést érzett Kafka iránt, mindenkinek ajánlotta, hogy olvassák. Felesége, Livia Veneziani így emlékezik: „Sokat olvasott, különösen éjjel, és gyakran felébresztett, hogy hangosan felolvasson egy-egy neki nagyon tetsző részt. Utolsó irodalmi szenvedélye Kafka volt” (VENEZIANI SVEVO 1958, 144–145). Debenedetti idézett egy beszélgetést, amelyben Svevo elmondta a prágai íróról alkotott véleményét: „A lépcsőn lefelé, miközben a verandára kísért minket, ahol a többi vendég összejött, Kafkára tett célzást. Írni akart róla: egy bemutatást vagy egy tanulmányt. Szünetet tartott: »Igen, zsidó volt. Nyilvánvaló, a *zsidóé nem valami kényelmes helyzet*«” (DEBENEDETTI 1971, 93). Ha Svevo megvalósította volna többször megígért tanulmánytervét, sok minden világossá válik, hiszen az *ängstlich* zsidóságról Svevónak is volt mondanivalója. Az anebraizmus (észrevétlenné válás, feloldódás az általánosban – ford. megj.) például, megvilágosította volna a nehezen feltörhető felszín alatt meghúzódó, mindkettőjük írását jellemző tartalmat.

A „két hamis közmondás” ennek a bölcsességnek lehet az alkalmazása vagy változata, így is meg lehet fogalmazni őket: „akire rámásznak a poloskák, az maga is poloska” és „aki kutyákkal fekszik, az maga is kutya”, Marthe Robert ebből vezet le két Kafka-szöveget. Az első esetben dióhéjban *Az átváltozást* kapjuk, ahol a hős felébredve „egy meghatározatlan fajú, de óriási és kétségtelenül parazita rovarrá” változva találta magát, a másodikban kapunk egyfajta sugalmazást *A perhez*, ahol Josef K. „úgy hal meg, mint egy kutya”. A kutya és a parazita alakja két klasszikus antiszemita jelzőt különít el: a Kafka által idézett közmondásban és a *Zeno tudatában* együtt van a két alak. Mindkét író szó szerint vette az antiszemita sértéseket, így ezek irodalommmá váltak.

Theodor Lessing magyarázta, hogyan mennek végbe bizonyos átváltozások. A dolog igen egyszerű: „ahhoz, hogy egy embert kutyává tegyünk, nem kell más, mint elég hosszan kiabálni rá, »kutya«” (LESSING 2001, 30). Lessing ezt mind saját tapasztalatából, mind Heine *Romanzerójában* elmesélt „kutya-metamorfózis” olvasása alapján tudta. Az elbűvölő *Héber melódiák* (1851) egyikében arról van szó, hogy Izrael herceg egy „varázslat” következtében kutyává változik: „Kutya, kutya-gondolatokkal, morog, dagonyáz az élet sarában hat napon keresztül, a gyerekek csúfolódtak vele.” Amikor azonban elérkezett a pénteki nap alkonya, a család szent bensőségességben, a bántalmazások és sértések elleni menedékben, az őt szeretve váró Shabbàth Hercegnő előtt „a varázslat megszűnik, és a kutya újra Ember lesz, emberi érzelmekkel, felemelt szívvel, tisztán, ünnepre öltözve”. De a „szép nap” elhalványulásakor és a búcsú „átkozott órájának” közeledtével a herceg felsóhajt, mert „Már eltölti a kutyává változás borzalma”, a fényes zsidó mint egy herceg elenyészik, és újra feltűnik a „szőrös borzalmas szörny” (*Das behaarte Ungeheuer*) (HEINE 1953, 395–405).

Kafka, Heinéhez hasonlóan, *Egy kutya kutatásai* című elbeszélésében kutya-átváltozást javasol, ahol azonosságot állít fel a kutyaság és a zsidók között. Egy kutya-módon gondolkodó kutyával (*Hund mit hündischen Gedanken*) találkozunk, ami/aki „saját élettörténete figyelmes kutatásának” a rabja. A zsidókra tett utalások újra áttetszőek: „El lehet mondani, hogy mindannyian szó szerint egyetlen nagy kupacban élünk, bármily sokfélék legyünk is egyébként az idők során kialakuló számtalan, mélyreható különbség révén”, annak ellenére, hogy „egyetlen fajta teremtmény sem él olyan széjjelszórva, mint mi, kutyák, nem különböznek osztályuk, fajuk, foglalkozási ágaik szerint ilyen roppant, szinte áttekinthetetlen mértékben” (KAFKA 1992, 55, Tandori Dezső fordítása).

Svevo és környezetében megismerte és személyében is megélte a zsidó-parazita felfogást. Mittel-Európa térségében különösen izzottak a faji paranoiák. De találkozhatott vele kiváló neveknel is, mint a hozzá közel álló filozófus, Schopenhauer-nál, akit rendhagyó zseninek tartott, s aki „elsőként ismerte fel” emberi természetünket.⁷ A *Parerga e Paralipomena*-ban (1851) egyéltelmű utalást tesz a zsidók „parazita módon” való életére:

„Ahasvérus, a bolygó zsidó, nem egyéb mint az egész zsidó nép megszemélyesítője. Mivel az üdvözítőn és világmegváltón súlyosan vétkezett, sohasem szabad a földi élettől és terhétől megváltatnia és így hazátlanul kell idegenben bujdosnia. Ez éppen bűne és sorsa a kis zsidó népnek, a mely majd kétezer éve elűzve lakóhelyéről, igazán csodálatos módon még mindig megvan és hazátlan bolyg; a mit közben oly sok nagy és dicső nép, a melyek mellett az efféle zugnemzet említést sem érdemel, [...] öröklétbe szenderedett és tökéletesen eltűnt. Így ez a hazátlan nemzet, ez a földnélküli János a népek közt az egész földkerekségen megtalálható, sehol sincs otthon, sehol sem idegen, e mellett példátlan makacssággal tartja meg nemzetiségét. [...] Addig élőködve létezik más népeken és földjükön, e mellett azonban nem kevésbé lelkesíti a legelevenebb patriotizmus a saját nemzete iránt, a melyet a legszorosabb összetartással tanusít; [...] A zsidó hazája a többi zsidó: ezért harczol értük mint az oltárért és tűzhelyért és a földnek semminemű közössége oly szorosan össze nem tart, mint ez” (SCHOPENHAUER 1998, 344–345, magyarul: a *P. és P. III.* 1925-ös kiadásából).

⁷ Amikor a harmadik személyben írt *Önéletírásában* (*Profilo autobiografico*) készéséhez érkezik el, Svevo megjegyzi: „Schopenhauer lett hamarosan a kedvenc szerzője.” Felesége, Livia Veneziani megerősíti: „Schopenhauer volt és maradt egész életén keresztül a kedvenc filozófusa: összes művei megvoltak neki, és gyakran teljes részeket idézett belőlük fejből.” Egy jegyzetben az is olvasható, hogy „egész életén keresztül be volt iratkozva a frankfurti *Schopenhauergesellschaftba*”. (VENEZIANI SVEVO 1958, 237). Schopenhauer Svevóra gyakorolt hatásáról lásd BOUISSY 1966, XII, 209–245 és 350–373 e 1967 XIII, 23–50; SAVARESE 1971, 411–431; GHIDETTI 1980, 78–84; CURTI 1991, 1994, XII, 2–3.

Schopenhauer anti-judaizmusában régi és új előítéletek keverednek. Ha a gdanski filozófus írásaiból ki is olvasható egyfajta elismerés ennek a kis népnek hihetetlen túlélési képessége iránt, ugyanakkor a zsidókat „külföldi lakosoknak” tekintette. Nem meglepő, hogy ellene volt a polgári jogok zsidóknak való megadásának és emancipációjuknak. Schopenhauer mennydörgött: „A zsidók, akik legyenek átkozottak! Sokkal rosszabbak a hegelianusoknál”, az ő szájából ezzel mindent elmondott (id. DE FONTENAY 1989, 77). De a „judeai szurkon” és a középkor óta örökletes módon továbbadott *foetor judaicuson* túl (különleges szag, amely lehetővé teszi a felismerésüket és csoportba való sorolásukat az egész világon); a zsidókat a „hazugság nagymestereinek” mutatja be (SCHOPENHAUER 1998, II, 468). Ez a meghatározás nem maradt észrevétlenül, többször feltűnik majd, mint baljós *Leitmotiv*, nem kisebb helyen, mint a *Mein Kampf*-ban.

A schopenhaueri passzusok nem hagynak kétséget afelől, szerzőjük hogyan gondolkodott a zsidókérdésről, és perbe hívják a zsidó Svevót. Hogyan élte meg az író kedves filozófusának antijudaizmusát? Hogyan lehet összeegyeztetni csodálatát a német filozófus iránt annak antijudaizmusával (az ilyen ellentmondás nem elszigetelt jelenség, Svevo Shakespeare-rel és kisebb mértékben Wagnerre is megélte)? Ha elismerte, hogy az *Egy élet* című regénye „teljesen Schopenhauer elmélete fényében” született, semmi sem zárja ki, hogy a „paraziták” is, amelyekről a *Zeno tudata* záró részében mesél, legalábbis részben, a gdanski filozófus (zsidóellenes) „fényében” jöttek létre.

Az antiszemitizmusra történő svevói reakciók sorából nem hiányozhat Richard Wagner, azaz a német antiszemitizmus „*fons et origója*” (Wistrich) kulturális zsidóellenességének futólagos vizsgálata sem. Adorno véleménye szerint a wagneri antiszemitizmus magában foglalta „a későbbiek minden összetevő elemét” (ADORNO 1981, 38). Tanítása szerint a zsidó faj ellensége az emberiségnek és mindennek, ami benne nemesebb. A szász zeneszerző forradalmat hirdetett, amely a *Volk* lelkében szunnyadó hiteles faji alkotóerőt kiszabadítja a zsidó művészek steril intellektualizmusa által képviselt romboló hatás alól, ők voltak azok, akik az eredetiségre, az ízlésre és a stílusra való született képtelenségükkel beszenyezték a germán szellemet.

A felesége, Livia Veneziani beszél arról a Svevóról, aki a bayreuthi guru „lelkes csodálója”, s „Triesztben elsőként” írt elismerően a „wagneri esztétikáról” az *Indipendente* hasábjain. Jóllehet írásaiban néhány részlete és elbeszéléseinek néhány helye megerősít egyfajta rajongást (a gondoljunk a *Die Walküre* által felkeltett hatás leírására a *Senilitásban*), de ennek alapján a wagnerizmushoz való lelkes csatlakozásának feltételezését valószínűleg le kell lohasztani. Ettore Schmitz, ekkor még nem Italo Svevo, recenziót írt az *Indipendentében* (1884. december 22.) Wagner önéletrajzi szövegéről, benne kifejezésre jut a „tájékozottság és gondolkodás magas foka, ahová a nyugati kultúrában megjelenő zsidó problematika területén Sve-

vo hamar eljutott”.⁸ Svevo emberről és ideológiáiról közölt fenntartásai vezetnek minket arra, hogy alaposan mérlegeljük ezt a rajongást. Wagner a „szemérmesség” egyik formáját választja, amely a „gyengék erénye” (jobban mondva a kicsinyeseké, de a teuton hősi legendák énekese stílusában akarta a zeneszerzőt észrevétlenül támadni), s csak „félíg mondja ki” azt, amit titokban akart tartani; amikor „saját pártfogói kerülnek szóba”, ködösítő kifejezéseket használ: „ahelyett, hogy olyan embereként beszélne róluk, mint akiket ismert, a ‘hatalom’ (*die Macht*) kifejezéssel eszményíti és egyenesen személytelennek ábrázolja őket, a végzethez, a szerencsééhez vagy más absztrakt fogalomhoz hasonlóan” (SVEVO 1968, 597).

Wagner ki nem mondott, titkos célpontja a zsidó zenész, egyik pártfogója, Jacob Meyerbeer (akit Mendelssohn közvetítésére sohasem idézett és támadt) volt, akitől egyébként folyamatosan kapott anyagi jellegű támogatást. Meyerbeerben meg kellett találnia „a kevert fajú művészet”, a germán nemzeti zenét sújtó parazita fertőzés ékesszóló képviselőjét. A fajtudomány tanítása szerint a zsidó nem annyira egy faj volt, mint inkább „nem-faj” (*Unrasse*) vagy „ellen-faj” (*Gegenrasse*). Kiváltképpen vegyes és kevert fajú népesség, mert létük heterogén faji elemek sokaságának volt az eredménye. A kevert fajú művészet, később *entartete Kunst*ként („degenerált művészet”) határozta meg, nyilvánvalóan inkább biológiai alapú visszautasítás volt, semmint stilisztikai-esztétikai ítélet.

A fiatal Schmitz nem hagyja magát félrevezetni Wagner zsidóellenes kijelentései által, amelyek a „legnemesebb szándékból” származtak, és mentesek voltak a vulgáris zsidógyűlölettől: „Talán inkább az objektivitás szándéka hajtotta, kevésbé a helyzet elfogadása”, a tapasztalt olvasó el tudja különíteni a „rúzt” a „természetes színtől”, és akkor helyes megvilágításba kerülhet az álcázott „kísérlet, hogy az antiszemitizmust higgadt és kritikus eszmére alapozzák. A zsidók közvetítők, tehát kozmopoliták, alkalmatlanok a művészetre. Rénan *Averroé et l’averroïsme* című tanulmányának több helyén nevezte őket közvetítőnek, mert bevezették Európába az arab filozófiát: de Rénan csak egy bizonyos korról beszél és nem általánosít” (SVEVO 1968, 598–599).

Wagner azonban szabad utat enged „dühös vágyának”, hogy bevezesse a „terrorizmust a művészet területére”, és hogy a zsidó „nyulakat tömegesen mészárolják le” (a szintén antiszemita Liszt áldásával); 1850-ben, K. Freigedank (K. Szabadgondolat) álnév mögött rejtőzve közölte *Das Judenthum in der Musik* (Judaizmus a zenében, újabb kiadás 1869) című írását, amely az antiszemitizmus történetében fordulópontot hozott: „Zsigeri antiszemitizmusát nagyon alaposan tanulmányozták, mert az általa felhasznált gondolati és kulturális összetevők nem vezethetők vissza általános és személyes ellenszenvre, hanem olyan állásokat mozgósítanak,

⁸ CAMERINO 1984, 247. Amint arról maga Svevo tájékoztat, a recenzált Wagner-szöveg: *Richards Wagners Lebens-bericht. Deutsche Original-Ausgabe von “The Work and mission of my life”* (Leipzig, Schlaemp).

amelyek az egész huszadik századi zsidóellenes kultúrában megtalálhatók lesznek, s nemcsak a németben.” Valószínűleg nincs még egy értelmiségi vagy művész, akinek ennyire meghatározó szerepe lett volna a vallási antiszemitizmusból a fajiba való átmenet kialakításában, abban, hogy a keresztény hagyomány zsidófóbiája náci megváltás-antiszemitizmussá forduljon át. A fejlődési folyamat „könnyen haladt, hiszen termékeny talajra talált, amelyben gyökeret eresztethet: értelmiségiek, filozófusok, kultúremlékek és politikusok támogatták ezt az ideológiát, ezáltal előkészítették és előlegezték a következő században a náciizmus eljövételével bekövetkező robbanásszerű elterjedését” (FUBINI 2016, 68 és 79).

Wagnertől Hitlerig rövid út vezet. A Wagner-esszében szinte teljes mértékben készen áll „mindazon elemek szerves egysége, amelyet – a zenének fajhoz és hanyatláshoz való kapcsolásával – a következő generációk nacionalistái részeire bontottak és újra kidolgoznak, s végül segítségükkel lefektették a náciizmus kultúrpolitikájának az alapját” (MONTENZ 2012, 19). Amint a zsidók minden művészetet megrontottak volna, ugyanezt tették volna minden fajjal is. Egyébként ismert Hitler rajongása a nacionalista zeneszerző iránt, akinek operáit és politikai írásait is tisztelte: „Bárkinek kedve támad a nemzeti szocialista Németország iránt tájékozódni, ismernie kell Wagnert, mondogatta gyakran Hitler. Zenei és irodalmi munkássága modellként szolgált a *Mein Kampf* politikai eszméi, elsősorban a *Führer* jövőképe megalkotásában: „Belátható, hogy Wagnernek különleges prófétikus hatalma volt, *Führer*-fogalmával hozzájárult a modern német történelemhez” (VIERECK 1948, 127).

Vannak, akik azt állítják, közöttük Gutman is, hogy Hitler érzelmileg azonosult Wagner és követői személyiségével, vagy ténylegesen is kisajátította azokat: „Egész élete során az ő eszméiket, az ő frazeológiájukat öklendezte vissza, átvéve még zavaros stílusukat is” (GUTMAN 1983, 600). Thomas Mann protonácit látott benne, aki rokoni kapcsolatot tart a náciizmussal, annak *előképe*: „Wagner nagyot mondásaival, örökös hencgeiseivel, ahogy csak ő akar beszélni, mindenbe való beleszólásával, elmondhatatlan nagyképűségével Hitlert előlegzi – biztosan nagyon sok van Wagnerben Hitlerből”; röviden, anélkül hogy sok szót fecsérelnénk: „Túl sok visszataszító, túl sok Hitler, túl sok lappangó, és nyílt náci magatartás” (MANN 1979, 118–119⁹). Mann nemcsak Wagner írásaiban, hanem zenéjében is észrevette náciizmus jeleit.

Svevo bizonyára tudott az alantas sértésről, s egy mondatban foglalta össze: „A titeket sújtó átok elhárításának csak egy módja van: Ahasvérus megváltása – megsemmisítése (*Untergang*).”¹⁰ Ez az apokaliptikus antiszemitizmus a zsidó

⁹ Idézte FUBINI 2016, 78.

¹⁰ Szó szerint „elsüllyesztés”, de „megsemmisítés” is. WAGNER 1897, 21. Hosszú ideig tartó várakozás után jelent meg Olaszországban a wagneri írás új kiadása, L. Distaso gondozásában (Milano, Mimesis, 2016).

szellem, a parazita zsidók elpusztítását követeli, miközben sok történész szerint ez a megváltás embrió formában már a zsidók fizikai kiküszöbölését hordozta (Wagner „pusztító képzelgése”, ahogyan Friedländer meghatározta, kifejezésre jutottak abban a kívánságban, hogy lássa minden zsidó elevenen való elégetését Lessing *Nathan der Weise* egyik előadása alatt.

A neurotikus ellenszenv uralta wagneri *pamphlet* által hagyott antiszemita örökség óriási hatást gyakorolt, amely együtt járt zenéjének – amely erőt és tekintélyt adott elméleteinek is – állandóan növekvő népszerűségével. Amint Wistrich megfigyelte: „A *Mein Kampf*nak azokat a passzusait, amelyekben elhangzik, hogy a zsidók sohasem hoztak létre saját művészi alkotásokat, legkevésbé a zene (!) és az építészet területén, és akik különös rosszindulattal írják le »parazita« tevékenységüket, azokat szóról szóra átvehették Wagner írásaiból.”¹¹

*A zsidóság a zenében*hez írt magyarázó nyílt levélben, jó vagy rossz, nyitva és homályban maradt az a kérdés, hogy ennek a külső elemnek az eliminálása „erőszakos kiutasítással” vagy asszimilációval kell-e végbemennie: „A *Parsifal* idején nem elmélkedett róla többet »Keinen Kompromiss«. Csak a teljes kiirtás lett volna elégséges. [...] A halált várva Velencében Wagner így határozta meg utolsó művét: »[a világ] legtitkosabb lelkének buzdítása, amely megváltást jövendől... egy prófétikus álom képe«” (GUTMAN 1983, cit., 599–600). Egyébként Wagner antiszemitimusa valójában olyan „filozófia, amelyből könnyen lehet halálos programot létrehozni” (GAY 1990, 233). A lipcsei zeneszerző antiszemitizmusa „véres ábrázatot” öltött, amelyet később a Harmadik Birodalom ideológiája és gyakorlata átvett: „a társadalom teste meghalt”, és „a Zsidók belé furakodnak, mint a rovarok raja, készen arra, hogy megfertőzzék”. A vérfagylaló metafora: a zsidók mint a társadalom organizmusát megmételtyező rovarok, és a rágalmazó kijelentés, hogy „a judaizmus modern civilizációnk rossz lelkiismerete” – csak néhány baljóslatú eszmék közül, amelyet Richard Wagner örökül hagyott buzgó osztrák tanítványának, Adolf Hitlernek” (WISTRICH 2010, 38).

Még Otto Weininger is vallásos tisztelettel közeledett Wagnerhez, „az emberiség legnagyobb művésze” szavakkal hozsannázta. Róla meg kell emlékeznünk, ha másért nem, legalább a *Zeno tudatában* való nyugtalan és meghatározó jelenléte miatt. A *Nem és jellem* (1903) hírhedt *das Judentum* című fejezete a metafizikai antiszemitizmus summája, ebben Weininger a hódolatát fejezi ki a Mesternek rögtön az exergumban leírt idézettel (*A zsidóság* c. 13. fejezet mottója – ford. megj.). Chamberlain hatására megkísérli összeegyeztetni Wagner fajelméletét Kant eti-

¹¹ WISTRICH 2003, cit., 61. A témával foglalkozó számos írásból idézzük: BREARLEY 1988, 3–21; ZELINSKY 1983; WEINER 1995; ROSE 1990; ROSE 1992; BORCHMEYER 1984; EGER 1985; POLIAKOV 1976, 493–524; KATZ 1985; SCHOLZ 1993; TAGUIEFF 2012; NATTIEZ 2015; DEFANTI 2013; FUBINI 2016, 67–82. Nagy jelentősége van barátom, G. Wagner kötetének, itt mondok köszönetet neki, *Il crepuscolo dei Wagner*, Milano, il Saggiatore, 1998.

kájával, elfogadva, mintha őellene lettek volna megfogalmazva, a *Das Judenthum in der Musik*ban leírt, zsidók elleni mérges vádak nagy részét. Természetesen Weiningernél, akinek a „zsidó öngyűlölet (*jüdischer Selbsthass*)” koncepció apaságát tulajdonítják, megtaláljuk a zsidóknak az élősdiséghez való hasonlítását. Úgy határozza meg őket, mint „nagy területen szétterjedt plazmódiumot”, akik kitűnnek a legkülönbözőbb környezethez való alkalmazkodó képességükkel, „mint a parazita, amely minden gazdaállatban átalakul, úgyhogy azt hihetjük, hogy egy másik állat van előttünk, miközben ő mindig ugyanaz maradt” (WEININGER 1992, 404, 418–419, Dávid Andrea fordítása).

Svevo gyakorlatias és ironikus szemmel olvasta a fiatalon öngyilkosságot elkövető filozófust, a *Zeno tudatában* az utalásszerűen zsidónak bemutatott Guido Speier alakjának megformálásakor felhasználta a gondolatait. Weininger lelkes olvasója volt Hitler mellett minden antiszemita, s mivel kijelentései egy zsidótól származnak, saját gondolataik igazolását látták bennük. Hitler, például (1941-ben): „támogatva barátja, Dieter Eckhart véleményét [...] (kijelentette) egyetlen rendes zsidót ismert, Otto Weinigert, aki öngyilkos lett, amikor számba vette, hogy a zsidó mások nemzeti karakterének a lebontásából él”.¹²

Svevo nem annyira wagneri–weingeri típusú zsidó, inkább a *witziger Judé*hoz, Woody Allen fenséges szellemességéhez áll közelebb, aki egy koncertről kifelé jövet mondta: „Képtelen vagyok sok Wagnert hallgatni, tudod, már érzem az ösztönzést elfoglalni Lengyelországot.” A feleségének 1903. december első napjaiban írt néhány levelében Svevo részletesen felsorolja, milyen ruházattal próbálja védeni magát a fagyos londoni éjszakákon: gyapjú alsónadrág (...), *tirache* (fogszabályzó), mindig „pulóverbe (maglia-páncélinget is jelent – P. J.), kell öltözni mint Lohengrin” (SVEVO 1966, 377). Ezzel a szentségtöréssel a bayreuthi vátész liturgikus-színpadi miszticizmusa elveszti faji szakrális jellegét, s a hidegtől megdermedt zsidó Lohengrin gyapjú alsónadrágban nevetség tárgya lesz.

A zsidó fajirtás az idők során elvesztette eredeti formáját. A történelem, az arisztotelészi természethez hasonlóan *non facit saltus*, de az is ugyanilyen világos, hogy a emberirtás nem eleve tökéletes formában öltött testet, egyik napról a másikra készen a kivitelezésre. A genocidium felé vezető út lehet, hogy nem világos és lineáris, de nem is fatális szükségszerűség eredménye. *Work in progress*ként határozható meg: „sokféle, gyakran részleges kiváltó okok eredménye, amelyek nemcsak egyszerűen összeadódhatnak, hanem valóságosan összerakják őket” (BURRIN 1997¹³). Világosan kell látni, hogy amit Hitler kitalált és elméletbe foglalt, nemcsak egy beteg lény képzeletének Németországot és az egész világot felforgató agyszüleménye: „A *Mein Kampf* nagyrésztben saját korának tükörképe, produktuma.” Kétségtelenül Hitler vitte az antiszemitizmust végső formájáig,

¹²Lásd továbbá HAMANN 1998, 272.

¹³Id. VITKINE 2010, 78.

mindazonáltal a *Mein Kampf* mond „egy fontos igazságot: ez a könyv nemcsak egy megszállott pszichopata zsidó gyűlöletének a bizonyítéka, aki valamilyen ismeretlen személyes okból elhatározta, hogy kiküszöböli a zsidó népet; hanem a nyugati világ sajátjává vált gyűlöletének, zsidókkal szembeni ősi ellenérzésének a bizonyítéka [...]. Az Auschwitzig vezető út kezdetén az Európában gyökeret vert és évszázadok során felépített klasszikus antiszemitizmus áll” (VITKINE 2010, cit., 42). Nyugtalanító lehet a kijelentés, „a náciizmus eszméinek nem volt nagy szükségük arra, hogy terjesszék őket, vagy hogy az emberek újként magukévá tegyék: már ott voltak a német és tágabban a nyugati társadalmakban”. Kizárólag a náciizmus tulajdonítható dolgok nincsenek is, hacsak a következetes és kegyetlen kivitelezés nem tekintjük annak. Valóban, „az ember és a társadalom biológiai, sőt állattani felfogása széles körben elterjedt volt Nyugaton, kezdve a természettudományok fejlődésétől, Darwin előtt és után, a 19. századig”, s ezzel az a gondolat is, hogy fennáll „a biológiai veszély, a degeneráció vagy a kihalás kockázata, amelyet a földméli erők kimerülése, vagy az idegen elem beszivárgása okozhat” (CHAPOUTOT 2017, 15–16).

A faji antiszemitizmus testesült meg a darwinizmus alkotóelemeiben, ami szerint a világ fejlődése összefüggésben van a létért folytatott harc következményének tekintett a természetes kiválogatódással. A természettudományok iránti ellenállhatatlan rajongás következtében az etno-rasszista felfogás magáévá tette a biológiai determinizmust és a kultúra biologizálását. Ennek számos elemét Darwintól vették át. Természetesen nem lehet Darwint felelőssé tenni azért, ami történt, de bizonyos elképzelései szinte önmaguktól kínálkoztak arra, hogy a fajvédők felhasználják őket, s ezáltal genetikai téveszmékké váljanak. Az evolucionalizmus szociáldarwinizmusba fordult át, és „nemcsak kedvezett a faji háború előjelei kialakulásának, hanem gyorsan elvezetett a fajnemesítés megalapozásához” (MOSSE 1992, 81).

A darwini biologizmus ezáltal hibás leegyszerűsítés áldozatává vált, erőszakossá keményedett, elmérgesítve az eszmét, hogy minden emberi lénynek a túlélés érdekében radikális harcot kell folytatnia, figyelmen kívül hagyva humanitárius típusú akadályoztató tényezőket. Ellenkező esetben önfeladásra, kihalásra van ítélve. A tiszta faj eszméje a hatalom akarásának a kifejeződése volt. Darwinhoz hasonlóan Nietzsche filozófiáját is meghamisították (szinte paródiát csináltak belőle), a legagresszívabb és legbrutálisabb irányzatokban tűnt fel. Miközben az ember sorsáról való döntéseket is lehetővé tevő koponyamérés tudománya vallási elemekkel töltődött fel, teret engedve erkölcsi kategóriáknak. A biológiai végítélettan barázdájában az alanyok idegenre és bennszülöttre való szétválasztása önmagától sorsmeghatározó lett. A darwini eredetű antiszemitizmus logikája szerint az életért folytatott harc (*Lebenskampf*) először is szükségszerűen a zsidók ellen tört ki; kórokozók ők, amelyek mindenki másnál jobban legyengítik a nemzet szervezetének immunrendszerét. A harcot higiéniai-fajnemesítő kritériumok

szigorú betartásával kellett megvívni, ez volt a feltétele annak, hogy egy fajilag egészséges közösség jöjjön létre.

A *Zeno tudata* apokaliptikus *explicitjében* „sosem látott katasztrófa” lehetőségéről van szó, amit egy új, az emberi test evolúciójától idegen „szerkezet” okoz. Svevo ennek bemutatásakor szorososan követi a darwinizmus terminológiáját: a megalkotandó robbanószerkezet jelentené „a betegséget azzal, hogy eltérített bennünket a legalapvetőbb földi törvénytől. Semmivé foszlott az erősebb joga, miránk már nem vonatkozik az egészséges szelekció”. A gépek degenerált, a(z ember) „természetes szelekciótól” idegen fejlődés produktumai, hiszen abban van egészség, aki csak saját saját szervezetének fejlődését ismeri, egyébként degeneráció.¹⁴ Ha bekövetkezne a Svevo által megjósolt katasztrófa, azzal a föld „egészséges” állapotba kerülne vissza, „élősdiek és betegségek nélkül” élne. Tény, hogy darwini ihletésű fajelméletében, mint láttuk, Svevo a betegségek, élősdiek, a nép szervezetében lévő idegen testek, a degeneráció ártalmas elemei hasonlatával élt, pontosan ezekkel a kifejezésekkel jellemezték a zsidókat: „A sztereotípiá általában élősdit csinált a zsidóból. A zsidókat darwini kifejezésekkel a fejlődés zsákutcájának tekintették, olyan ősmaradványnak, amelynek nem volt önmagát táplálni képes ereje vagy gyökere. A faji általánosítás a zsidóknak annyi és annyira torz minőséget tulajdonított, hogy gyakorlatilag minden emberi tulajdonságtól megfosztották őket” (Mosse 1994, 209).

Enzo Traverso hívta fel a figyelmet arra, hogy nem lehet elfelejteni, sem „elrejtteni a meglévő kapcsolatot a náciizmus technikai-tudományos mézárásai és az évtizedeken keresztül széles körben – jóllehet kevésbé radikális formában – ezernyi orvos, antropológus és biológus által művelt rasszista felhangú fajnemesítés között”. A „nyugati kultúrához teljességgel hozzátartozó fajnemesítés és faji higiéné gondolata a náciizmus világról kialakított képét következetessé tette”. A náci

¹⁴Nem annyira Cesare Lombrosónak, mint inkább a magyar orvos és író, valamint proto-cionista, Max Nordau *Entartung* című (1892–1893-ban publikált) könyvének volt köszönhető, hogy ez a darwini kifejezés divattossá vált, elismerést szerzett magának, azon túlmenően, hogy nagy visszhangot váltott ki, s igen elterjedt volt. Bécsben azonban jelentésváltozáson ment át, s a kifejezés zsidóellenes tartalmat kapott, antiszemita szlogen lett. „Darwin szerint valójában az elfajulás, a »degeneráció« az állatok és növények részéről abban is kifejezésre jutott, hogy lemondtak az élelem önálló kereséséről, és elkezdtek parazitaként túlélni más élőlényeket felhasználva.” HAMANN 1998, cit. 103. Az *Entartung*, a degeneráció fogalma lidércnyomásként nehezedett a fin de siècle fajokról való gondolkodásra. A darwini fejlődésemelletekkel összhangban azt vette át, ami eltérített a saját nemtől és a saját fajtól, valami természetellenest, idegent, s nem a javulás irányába mutató fejlődési folyamatot, hanem a visszaesés, a perverzió felé vezetőt, ezzel előlegezte a fajnemesítés gyakorlatát, megszabadítva az élősdiektől a fajt. Svevo nemcsak olvasója volt a magyar *Literaturarznak*, a „degenerációk” szakértőjének, hanem vitatkozó recenzense is. Az *Indipendente* (1883. június 12.) hasábjain késői megjegyzést tett a *Tanulmányok és párizsi jegyzetek* harmadik olasz publikációjáról, amely a Fratelli Treves kiadó Biblioteca Amena könyvsorozatában jelent meg.

ördögten abszolút tiszteletre méltó háttérrel rendelkezett. Minden másnál inkább jogos lenne a kérdés feltevése: mi teszi „tudományossá” az ilyen elméleteket. A darwini beszédnek ezek az aberrációi és deviációi, összekeveredve a nyugati antiszemitizmussal, teljes mértékben jogszerűvé váltak, és „szilárdan rögzültek az akadémiai intézményekben, az értelmiség széles körei lelkes képviselőinél”, és „a nemzetiszocializmus pontosan ebből a hagyományból merítette »tudományos« nyelvezetét, amellyel átfogalmazta saját antiszemitizmusát: a zsidókat betegségeket okozó »vírushoz« hasonlították, kiirtásuk tisztasági intézkedés, megelőző művelet” (TRAVERSO 2002, 147).

Mi volt a trieszti író szándéka? Valószínűleg az, hogy felhívja a figyelmet az emberi lélekben lappangó óriási pusztító erő lehetőségére.¹⁵ Amint Eliette Abécassis írta: „A művész mint próféta elátkozza és a rosszal szemben figyelmezteti az embert”, mert a művész „tudja azt, ami a társadalomban a szeme előtt végbemegy, rezonál az univerzum történéseire, és arra készíti az olvasót, hogy nyissa ki a szemét, elemezze az eseményeket és vegye észre a titkos folyamatokat, a katasztrófákat és az emberek viselkedésében mutatkozó válságjeleket” (ABÉCASSIS 2004, 80–81). Az író élősdi-tudományi trópusokkal kajánul, finom eszközökkel mintha kifigurázná a motívumait és inspirációját a szociáldarwinizmusból vevő *völkisch* rasszizmust, hogy azután felépítse a nép- és parazitairtó náci szintézis képzeletvilágát. Svevo, parazita létéből adódóan mintha azt kérdené: valóban úgy gondoljátok, hogy az egészséges *Weltende*, a föld megváltása megvalósítható lenne azzal, ha az *Endlösung*gal megszabadul a parazitáktól és a betegségektől, tőlünk zsidóktól, a zsidókérdés végső megoldásával? Valóban ezt az illúziót tápláljátok magatokban? Svevo hangsúlyai nagyjából, mostanában, Kertészéhez közelíthetőek: „Miért nem sikerül ezt a népek kiirtani? És ha sikerül majd, miféle tettek vezet a csalódás, hogy a zsidóktól való megszabadulás végül semmi megkönnyebbülést nem hoz? Micsoda illúzió a boldog és kiegyensúlyozott világrend!” (KERTÉSZ 2016, 35–36).

Azt lehetne mondani, ezek visszamenőleg összeállított, múltba tekintő gondolatok, de ugyanakkor érvényes az is, amit George Mosse elvi síkon megfogalmazott: „Bármilyen, Európa által megélt rasszista tapasztalattal foglalkozó könyvnek a végével kell kezdődnie, nem az elejével: az európai civilizáció örökösei hatmillió zsidót öltek meg [...]” (MOSSE 1992, V). A történeti kutatások kimutatták, hogy a zsidók kiirtása kettős perspektívába illeszkedett: „az egyik a »hagyományos« antiszemitizmus (az ariánus mítosz szerinti felületes biologizálással), a másik a szociáldarwinizmus irányzata (fajnemesítő, rasszista összetevőivel)”. Ezért a *Zeno tudata* darwiniánus kontextusában megjelenő paraziták és betegségek összefonódtak az „antiszemitizmus darwinizációjával” vagy a „darwinizmus antisze-

¹⁵ Cavaglioni kommentárja szerint, Svevo Darwint „támadhatatlannak gondolta az állatok fejlődésének a szintjén, de nem gondolta ugyanilyen zseniálisnak az ember ama különös hajlama tanulmányozásában, hogy élehetlenné tegye az őt befogadó világot”. CAVAGLIONI 2000, 52.

mitizációjával”, amelyek bevezették a zsidók kiirtásának egészségügyi parancsát (PICHOT 2000, 416 és 400).¹⁶

Az olyan szakkifejezések, mint „faj”, „nép”, „vér”, „nemzet” és hasonlók bekerültek a közhasználatba. A korszellem részét képezték, folyamatosan alkalmazták őket mind az antiszemiták, mind a zsidók és cionisták, hogy leegyszerűsítő formában megjelöljék „a szellemi értékek átvitelét, anélkül hogy bármiféle utalás történe a faj külső megjelenésére vagy tisztaságára” (MOSSE 1992, 138). Valószínűleg ezekkel a kifejezésekkel, mint Sergio Solmi emlékeztet rá, Svevo kedvesen társalgott „fajokról és nemzetekről”, úgy is, hogy aggódott Európa jövője és azon következmények miatt, amelyeket a darwinizmus kezdett magáévá tenni.¹⁷

Láttuk, a fiatal Svevónak volt alkalma gondolkodni azon, hogy művészi alkotásra képtelennek tartották a zsidót, mint a „kevert fajú” művészet képviselőjét, s mint kozmopolitát, aki egyszerűen csak „közvetítésre” alkalmas. A zsidó művészi tevékenységnek és magának a zsidó létezésnek élődiként való meghatározására különféle módok léteztek már korábban is. A darwini elméletet végiggondolva adódik a következtetés, hogy az író a saját zsidó nézőpontjából ítélte meg és látta a dolgokat, akit ezek a meghatározások egyébként sértettek. Az író próféta, amennyiben látja azt, ami történik és ami készülődik. A zsidó írónak szükségszerűen jobban kell tudnia előre látni, mint másoknak. Most már bizonyossággal tudhatjuk, hová vezettek ezek az elméletek: a nemzetiszocializmus fajelméletéhez. „A művész nem változtat meg semmit, de kinyitja előttünk a tudás kapuit. Ő az, aki sugalmaz, aki előre mond; aki értelmez és kommentál” (ABÉCASSIS 2004, cit., 80).

A svevói ábrázolásban megfogalmazódik valamilyen nyugtalanító, összeteveszthetetlen eszme, hogy az élődiek kiküszöbölése *Gesundungot*, „gyógyulást” jelent, teljes összhangban a náci higiéniai megelőzés elméletével, mint ahogyan Hitler, körülbelül húsz évvel később (1942-ben) kifejtette Himmlernek: „A zsidó vírus számtalan betegség okozója [...] csak a zsidók kiküszöbölésével fogjuk visszanyerni az egészségünket”, továbbá „a paraziták kiirtásával szolgálatot teszünk az emberiségnek” (BAUMAN 1992, cit., 107. *kurzív L. D. A.*). A föld nemzeteit és népeit megbetegítő paraziták „gondozást” igényelnek, a nyilvánvalóan extrém eset speciális kezelésre vár. Ezek a gondolatok általánosan ismertek voltak a húszas, harmincas években, Svevo korában, amikor elméleteket gyártottak belőlük és el-

¹⁶ Lásd továbbá TERNON-HELMAN 1969.

¹⁷ Ebből a jóindulatú szókincsből, amelyet a faji antiszemiták teljesen más szándékkal használtak, mindenütt találunk nyomokat. Egy kicsit rendszertelenül idézve a trieszti író műveiből: „Az hittem, rosszabbá teszi a fajom” (SVEVO 1968, cit. 468 [Ehrlich]). „Vérének legalább a fele nem tiszta” (SVEVO, 1966, 88); „Színei olyanok voltak, mint egy gyönyörű árja kislányéi” (SVEVO, 1966, 168); „Tenci nagyon szép, erőteljes zsidó vonásokkal” (SVEVO 1966, 543); a *yiddisher khaimon* tréfálkozva, egy zsidó nő által sugárzott zsidó vonzerőről írta: „Csodálatos állapotban találtam Vivante asszonyt. Hiszen jó faj!” (SVEVO, 1966, 326).

kezdték rendszerezni őket. A zsidókkal, lehet, mint extrém esettel akadt dolguk, az igazság az, hogy maga az őket vizsgáló és perbe szólító náci antiszemita beszéd nyelvezete mutatott extrém tulajdonságokat: „A történelemben ritkán fordul elő, hogy a szó és a dolog közötti szoros megfelelést annyira a szélső pontig vigyék, mint a Harmadik Birodalomban” (ЧАРОУТОТ 2016, 374).

Sok olvasó azon fáradozik, hogy olyan Svevót képzeljen el, aki képes volt *in statu nascendi* megérteni, hová vezethetnek ezek a nyelvvél való visszaélések és nyelvi szélsőségek. Személyes véleményem szerint valószínűleg helyesebb inkább arra gondolni, hogy az élősdiekről és betegségről Darwintól átvett megfontolásaival vizsgálta a valóságot a saját zsidó nézőpontjából. Nehezen tudom elképzelni, hogy egy zsidó elfeledkezzen önmagáról, különösen, ha igazságtalanságok és fenyegetések veszik körül. Hihetünk Zsolt Bélának, csak a zsidók nem tudják, hogy még a legádázabb antiszemita is időnként elvonja a figyelmét a zsidóügytől: „csak a zsidók gondolnak éjjel-nappal állandóan arra, hogy zsidók” (ZSOLT 2004, 286). Zsidónak lenni mindenre kiterjedő érzés. Rosenzweig magyarázza, hogy gyermekora óta „minden lélegzetvételében” zsidó, mert van valami, „ami pulzál a mi életünk ereiben, hol gyöngébb, hol erősebb áramlatban, de mindig ott lüktet az ujjak begyéig”, s ennek köszönhetően mindenki érzi, hogy ez „egy erő”, amely az „egész létet viszi és keresztülfolyik rajta” (ROSENZWEIG 2000, 99). Egy zsidó számára nem könnyű hosszabb ideig elvonatkoztatni önmagától: „A zsidók nem tudnak megszabadulni attól a tényállástól... hogy zsidónak születtek” (Konrád György). Nem lehet valaki zsidó anélkül, hogy felismerné: a zsidó állapot nem hagyja magát mint lényegtelen dolgot szépen zárójelbe tenni (valószínűtlen, hogy előbb vagy utóbb valaki nem emlékeztetett volna téged rá, mondta Malamud).

A zsidó mivoltot nem lehet kikerülni, mintha semmi sem volna, hanem állandó (kielégítendő) figyelemre és teljes részvételre tart igényt. Ezt erősíti meg Michael Chabon, amikor a zsidó és az író „kétféle kutatásáról” beszél, amelyek szünet nélkül jelen vannak műveiben és napjaiban: „Immár jó ideje mind az életben, mind a munkában két, állandó és mindent átfogó kutatás tölt el: az egyik zsidó és zsidó történeteket elmondó örökségem – jogok és kiváltságok, kötelességek és terhek –; a másik, általában az elbeszélő irodalom szeretetének az öröksége” (CHABON 2013, 188). Konrád György következtetései megfellebezhetetlenek: „Alig elkerülhető, hogy a zsidó szerzők a műveikben ne reagáljanak zsidó mivoltukra. Még akkor sem kerülhető el, ha az ellenkezőjét mondják, mert nem tudnak róla nem gondolkodni. Olyan zsidó nincs, akármilyen tompa, akit ne foglalkoztatna a maga zsidósága. Mivoltát a zsidó, ha próbálja is, nem tudja eltitkolni” (KONRÁD 2013, 147).

Leo Straussnak igaza volt, amikor a (toleranciára és liberalizmusra épülő) demokratikus környezetben tevékenykedő kortárs kritika széplelkeinek az antiszemita faktor iránti közömbösségére panaszkodott. Ezt nem annak tekintik, mint ami: az írás aktusához tartozó, vagyis olyan meghatározó tényezőnek, amely visszatükröződik az irodalmi alkotásokban. Néhány kivételt figyelmen kívül

hagyva, az utókor nagyon félreértette a *Zeno tudata* befejezését. A kivételek egyike, Enrico Ghidetti, aki Svevo regénye befejező részének figyelmeztető érzéséről megjegyezte: „A zsidó állapot, ami alól az író élete során kibújni próbált [...] egy előre megérezett esemény drámai bizonyítékával jelenik meg, ezen a ponton az író, az utolsó töredékek hitelesítik, az antiszemita örületen és dühön túl arra meggyőződésre jutott, hogy az emberi állapot és a zsidó állapot egybeesnek.”¹⁸

Az érzelmről a művészetben című írásában Svevo egy eléggé népes kategóriát alkotott: az idetartozó ember nem szereti a „kényelmesen nyilvánvaló dolgokat” (SVEVO 1968, 60). Ha Brod számára nem is látszott szükségesnek „nyíltan kimondani”, valójában sokan fontosnak találták a részletezést és megnevezést. Sokan tévesen biztosra vették, hogy ahol nem tűnik fel zsidó szó, és a szöveg *in cute* zsidótlan, valójában sincsenek benne zsidó helyzetek ábrázolva. Mivel az író nem hagyott kényelmesen nyilvánvaló nyomokat saját zsidóságáról, ezért feljogosítva érzik magukat arra, hogy szépen eltekintsenek felette, és a zsidó olvasatot elfogadhatatlannak tartják. Mivel a baklövések szívesen fogadják a többi baklövést. A *nem kényelmes evidenciában* való bizalom és a mélyreható történelmi érzék tette lehetővé Ghidetti szerencsés intuícióját.

A *Senilità* (1898) lármás esete megcáfolta a kényelmesen nyilvánvaló koncepció óvatos támogatóit, akik a látszatok bölcs egyensúlyának a sáncai mögé húzódtak. Lármás, mert nincs még egy ugyanilyen az irodalomtörténetben. A regény bevezetőjében (*Prefazione* 1927), a főszereplőre, Emilio Brentanira utalva Svevo különös kijelentéseket tesz: „(apropó: most veszem észre, sohasem találtam módot arra, hogy megmondjam, zsidó volt).” Ki hiheti ezt el? Senki. Nagyon egyszerűen, később megvilágítandó okokból, az író nem akarta közölni. Egy pillanatra a zsidó kikukucskált, de azután belátta az ügyetlenségét *coram lectoribus*, és a következő kiadásokból kitörölte ezt a részt, aminek az lett a következménye, hogy az olvasó többé nem kapott információt Emilio Brentani zsidóságáról. A gyakorlatban ez történt: először Svevo maga tájékoztatta az olvasókat, azután gondoskodott róla, hogy a zsidó messze az ismeretlenbe kerüljön, és végül így is lett. A zsidó szereplő a névtelenségbe párolgott el, feledésbe merült, s ezen az úton a regény elemzői lelkesen kísérték őt. Mindenről van dokumentum, de a tudósok nem akarják

¹⁸ GHIDETTI 1980, cit., 39. Kurzív: L. D. A. Luca Curti nagyon diplomatikusan fejezte ki egyet nem értését, azt mondta, kevésbé győzték meg őt Ghidetti állításai: „Mindazonáltal Ghidetti is elsörendű fontosságúnak ítéli meg a zsidó gyökereket Svevo műveinek olvasásához, és megragadja azokat az alkalmakat, amikor ezek (valójában nagyon ritkán) felbukkannak az író által megérlelt gondolatokban a halála előtt, Hitler politikai felemelkedésének összefüggésében (1927-ben fejeződik be a *Mein Kampf* publikálása) [...]” (CURTI 1991, 164–165). Természetesen a zsidó gondolatok Svevo részéről „nagyon ritkák”, s megmaradnak a kényelmesen nyilvánvaló igazságok megtévesztő logikájánál, és mint néhány titokban zsidó íróra, mint Kafkára és Svevóra jellemző, álláspontjukból adódóan nem tesznek egyértelmű utalásokat.

érteni. Eme kísérlet tagjai közül hányan folytattak elmélyült elemzéseket, hoztak zsidó magyarázatokat erről a szereplőről annak tekintetbevételével, hogy a regény szinterein zsidóként gondolkodik és cselekszik? Nagyon kevesen, ha nem tévedek, csak Giacomo Debenedetti, láss csodát, egy másik zsidó.

Mármost miféle megalapozottságuk van, mivel dicsekedhetnek bizonyos olvasatok, amelyek eltekintenek a főszereplő zsidó állapotától, aki mint zsidó érvel és gondolkodik? Az nem fontos körülmény, hogy zsidó? Tovább kell színlelnünk, mintha semmi sem történt volna? A tény, hogy a zsidó jelenlétet figyelmen kívül hagyó interpretációk általánossá váltak, csökkenti a felületességüket? Nem jelenti-e a szövegek deformálását, nem tesszük-e ki félreértéseknek és erőltetett magyarázatoknak, ha csak a látszatra alapozunk, amiket egyáltalán nem kell megmenteni? Az író hallgatása lehet a kiindulópont.

Okai vannak ennek az *inevidenziának* és ennek a sötétségnek. A döntő kérdés nyilvánvalóan költői, könyvének alcímében Alberto Lecco fogalmazta meg: „Szabad zsidók meséltek önmagukról?” Biztosan nem. „A még nagyobb rossztól való félelem” magyarázta sok író választását „megmenteni saját maguk bensőségességét, lemondva a közönség előtti gyónásról”, úgyhogy létrejöttek a „rejtőzködő zsidó írók” (LECCO 1989, 37). Albert Memmi fölfedezve valamelyik zsidó író származását mondta: „Számomra ismeretlen okokból a legjobb zsidó származású írók igyekeztek lehetőleg gondosan elfedni a zsidósághoz való tartozásukat” (MEMMI 1972, 145–146). Ha maguk az írók rejtőzködnek, szükségszerűen írásuk sem lehet átlátszó. Bizonyos írók kitérő és titkosító magatartása szándékosan elvonta a figyelmet mindannak a zsidóságáról, amit írtak, nagyon gyakran segített megalapozni a széles körben elterjedt véleményt, s oldani a hermeneutikai görcsöket, mondván, a zsidó elem, tulajdonságok és jelenlét valójában nem is nagyon számítanak.

Norman Manea felhívta a figyelmet arra, Paul Celan hogyan szokott különbséget tenni témákhoz és egy másik, létehez kötődő zsidóság-megélése (ebreità) között: „Az alapvető különbség a »tematikus« és az ő mélyen megélt irodalmi hebraizáció között, írta kiadójának, Shockennek, belső világával, legmélyebb bensőségével van kapcsolatban” (MANEA 2012, 151). Clarisse Nicoïdski magyarázta: „A zsidóság megélése ott van, ahol a szó, a szövegek, mindaz, amit nem mondunk ki közvetlenül, mindaz, ami bennünk marad, és ami az általunk kimondottban van, bensőnkben lakik, titok, rejtjelezett” (NICOÏDSKI 1995, 282). A zsidók írásása nagy türelemmel „hoz létre szöveget a szöveg alatt, és még egy másikat a szöveg alatti alattiban” (BENSAÏD 2012, 432).

A zsidó lét lényege a védelmet nyújtó intimitásában és az önazonosság épülete megmentéséért folytatott közdelemben van. A zsidókat gyakran célozgatásos, titkos és etnikai pontosításokat nélkülöző kommunikáció jellemezte. Ők, ha írók voltak, ezt a létüket érezték magukénak. Wittgenstein így pontosította: „Néha elhangzott, hogy a zsidók sajátosságának tekinthető titkosság és zárkózottság a

hosszú üldöztetésnek lenne köszönhető. Ez természetesen nem igaz: ellenkezőleg, biztos, hogy pontosan azért léteznek még az üldöztetés ellenére, mert erre a titkosságra törekszenek” (WITTGENSTEIN 1980, 52).

A zsidó ízlés ad alakot Kafka műveinek. Írásait alapvető a hermetizmus, „az irodalomtörténet legszibillaibb tisztánlátása” (Eric Heller) és a „kitérés” jellemzi, Harold Bloom nézete szerint, Kafka ezért a „legárnyaltabb és leginkább általánosító íróvá vált”, aki „minden lehetőt megtett azért, hogy elkerülje a magyarázást”, nagyobb elemzői buzgóság láttán „ő maga utasította volna vissza, hogy magyarázva legyen”. Művének makacs törekvése a többértelműségre különféle kérdések feltételére ad okot, és nem bátorítja az egyértelmű bizonyosságokat kereső olvasót.¹⁹

Az ellenséges és diszkriminatív valósággal való kemény szembesülés „könyörtelen lövészárokbá húzódásra” (Derrida) készítette. A legbensőbb dolgokra figyelés, az elhallgatások, az eltérítések és a félrevezetések – túl a heinei *Maskenfreiheiten*, a maszkok biztosította szabadságon és színlelésen, a *déguisement*-on, amit a művész Gary tett fenségessé – olyan, a társadalom peremén folytatott közös életből eredő, évszázadok során megszilárdult hajlamok, amelyek nem választhatók el az antiszemitizmustól. Koestler megállapítása szerint: „Az ellenséges környezet nyomása – akár igazi és tényleges üldöztetéseken keresztül, akár árnyalt, diszkriminatív formában gyakorolva – növeli a önmagába fordulás szándékát (KOESTLER 1990, 179). Derrida perspektívájában a zsidó azért húzódik lövészárokbá, hogy „a Zsidónál kevésbé vagy jobban legyen zsidó, így van alig és felsőfokon zsidó, több mint Zsidó, példaszzerű Zsidó, egyenesen túlzottan Zsidó”. A „végsőre való ráigézéskor” a túlhajtott és az emberi szélsőséget reprezentáló népet „mindenhonnan” utoléri valami, ennek „ezer jele” fellelhető az írásokban és különös gondolkodásmódjukban (DERRIDA 2005, 57–58).

A Nyugat megkülönböztető jegye az antiszemitizmus, a zsidók és nem zsidók közös öröksége „nagy hatást” gyakorol a zsidóra, főleg, ha író. A „különleges társadalmi élethelyzet” érinti a zsidó író egzisztenciáját, meghatározza társadalmiságát, írásainak hatását, az alkotás aktusán keresztül egyre nagyobb erkölcsi tudatosságra tesz szert. Vitán felül álló tény, hogy a zsidóság, az embernek eme szélsőséges állapota kifejezésre jut az irodalmi tevékenységében, s mind a tartalom, mind pedig a forma tekintetében befolyásolja az irodalmi és más alkotó folyamatokat.

Blanchot nézete szerint a zsidó író sajátos problémái „sajátos *condition humaine*-jéből” erednek, ennek mindentől függetlenül „negatív következményei” vannak „az ezzel megjelölt író egyéniségére”. Valójában a zsidó irodalomban és írásban is így van, az egyik jel kétségtelenül ódzkodása attól, hogy kinyilvánítsa *judeitjét* saját művében. Kaminškynek, és nem csak neki, a zsidóság „óvatosságra kényszerítő” betegség volt. Egyik szereplője keserűen megjegyezte: „Egy zsi-

¹⁹ A témával kapcsolatban, lásd DE ANGELIS 2006.

dó idejének felét a folyamatos rejtőzködéssel vesztegeti el, hogy ne vegyék észre. Fejet hajtani. Mindig nevetni, hogy ne sértődjön meg” (KAMINŠKI 1987, 137). Ha valaki zsidó író, „gyűlöletes óvatosságra” (Albert Cohen) kényszerül, a zsidó lét nehézségeitől mentes „normális” író számára ismeretlen éberségre és éleslátásra tesz szert. El lehet mondani róla, hogy a másik társánál „jobban elnyomott”, „abszolút elnyomott” (MEMMI 1976, 189). Ezt erősíti meg Jabès: „Mennyi ravaszág kell a túléléshez. Az eszközök milyen leleményes használata, micsoda elkötelezettség a színlelésben” (JABÈS 1982, 74). Úgy gondoljuk, egyedi, sajátos és túlzó emberi állapot létezik, az ő különlegesen emberi élethelyzete sajátos irodalmi dimenziót teremt, és hasonló módon másokétól eltérő írói létet. A zsidó író jellegzetessége művei befogadásának a problematikussága. Az író által leírtakból és a magyarázatokból egyáltalán nem következik nyilvánvalóan a jelentés, az olvasó könnyen félreértéseknek van kitéve, rövidre zárásoknak, ugyanakkor a mérleg két serpenyője összehasonlíthatatlan, mivel a nem zsidó íróknál nem lehet találni ehhez hasonló ellenpróbát.

Kafka rövid „állatmeséjében”, *Jelentés az Akadémiának* (1917) K, Kafka gyári jelzése a héber ábécé *kaffa*, amit *Kof*nak vagyis „majomnak” is olvashatunk. A szerző mint a tréfásan objektív „tudományos” mese elbeszélő énje, azt szemlélteti, hogy a mimikri karikatúra- vagy majomszeű utánzással alacsonyulhat.

Mindez csak „mimikri vagy több annál? A kaméleon talán szánalmat érez a színek miatt, amelyeket folyamatosan váltania kell?” (ROTH 1985, 100–101). A *kaméleonizmus* az egyik zsidó specialitás: ha Koestler úgy gondolta, nem is annyira valószínűtlen, hogy a zsidók a Jupiteren is élnek, annak oka ennek a népnek egészen rendkívüli alkalmazkodóképessége. Nietzsche a zsidókról mint az utánzásra különösen képességgel rendelkező emberekről beszélt, olyanok ők, mint *ante litteram*, az Allen-féle Leonard Zelig. Végsőkig vitt hasonulás. Gary lelkesen mondta el a zöldön zölddéz, a kéken kékké változó kaméleon meséjét, ami azonban a skót kockán kipukkadt.

Ludwig Lewisohn *Az örök sziget* (*The island within*, 1928) című szenvedélyes regényében, legalábbis a szerző szándéka szerint, a környezethez való hasonulás biztosítaná a „normalitás” és az „üdvözülés” védelmező látszatát, és ez lehetővé tenné a környezettel való szeretetteljes összeolvadást. Lewisohn úgy gondolja, a zsidók gyakran tudattalanul is használják a „védekező mimikrit”, ezzel „a hódolat, a szeretet, a hűség, a felebarátiság” érzését akarják kifejezni. Nem azért teszik, hogy „a különbözőségtől, a szembetűnőségtől, tehát a veszélytől megmeneküljenek. A zsidók lelkük mélyéig amerikaiak, angolok, németek, sőt lengyelek akartak lenni...”, másrésről nem lehet nem tudomásul venni, hogy pontosan a „hódolatból származó mimikrinek a védekező mimikrivel való összeolvadásából keletkezett a bonyolult, szörszálhasogatóan gyötrődő... modern zsidó lélek” (LEWISOHN 1947, 194–196, Reichard Piroska fordítása).

Kafka, „a mindegyik közül a legnyugatibb” zsidó ostorozza az „életében általa is gyakorolt, de meg nem szűnően szidalmazott magatartást. Az önirónia keserűsége kifejeződik a szöveg minden egyes részletében, legfőképpen abban, amilyen alaposággal megvizsgál minden olyan másodlagos jelentést, amely a zsidó majomhoz való hasonlítását kínálná” (STORA-SANDOR 1984, 153). Az asszimiláció *assimuláció*vá válik: „A *hasonul* (assimilarsi) különös ige, tárgy- vagy viszony-határozó nélküli használatban magába foglalást, felszívódást, a társadalom tömegébe való bekebeleződést jelent. A szónak van azonban egy másik, az etimológiához szorosan kapcsolódó jelentése is: *assimilarsi azt jelenti, vmibehez hasonlóná válni, simulare* (szimulálni, utánozni, megjátszani, tettetni, színlelni – P. J.)” (ACIMAN 2013, 84).

Az emancipáció hősköltevénye során a zsidók jogi egyenlőséget harcoltak ki maguknak, ez lehetővé tette számukra, hogy szabad áradást engedjenek saját zsenialitásuk kifejezésének a kultúrában: ez a „zsidó kulturizmus” soha nem látott intellektuális étvágyú mozgást eredményezett. A zsidó szellem részéről történő kontamináció nyugtalanságot és félelmet váltott ki másokban, attól tartottak hogy ez a folyamat saját nemzeti kultúrájuk elfajulását eredményezheti. A zsidó értelmiség az emberi tudás minden területét érintette; a gettóból kikerült nemzedékből a kortárs gondolkodás nélkülözhetetlen tényezői születtek meg. Kafka saját maga ellen is habozás nélkül fordított keserű iróniája olyan, a zsidók által páratlan intenzitással magukévá tett „tudásra” utal, amely a „kiút” görcsös keresésére irányul:

„És tanulni kezdtem, uraim, Ó, tanulunk ám, ha kell; tanulunk, ha menekülni vágyunk (az olasz fordításban »ha kiútra vágyunk« – P. J.); tanulunk kíméletlenül. A magunk kezébe adjuk a korbácsot; a legkisebb ellenállásra kegyetlenül lesújtunk. [...] E földön azóta is páratlan erőfeszítéssel elértem egy átlagos műveltségű európai ember színvonalát. Önmagában véve ez semmi talán, annyiban azonban mégis valami, hogy segített kikerülnöm a ketrecből, s lehetővé tette számomra ezt a sajátos menekvést, az emberét. Ahogy mondani szokás: belevágtam a sűrűjébe. Nem volt más lehetőségem, előrebozsátva továbbra is: hacsak a szabadságot nem akartam választani.”²⁰

Nemcsak Kafka, hanem sok más zsidó író is megtanulta, hogyan kell a bokorban elrejtőzni. Továbbá, itt nem egyszerűen „kiútról” van szó, hanem igazi és tényleges „menekülési útvonalról az ember számára”, amely a zsidóság kísérlete, hogy menedékre találjon, s az általánosan emberi áramlatába kapcsolódjon (KAFKA 1989, 251–252).²¹

²⁰ Vö. továbbá KAFKA 2000 (Tandori Dezső fordítása).

²¹ Sartre a zsidóban az „egyetemesség szenvedélyét” találta. Az egész emberiség számára érvényes értékek előmozdítójává, az „egyetemesség apostolává” vált: „A zsidók racionalizmusa az Egyetemesség

Az egyetemességnek és a józan észnek két fő jellemzője volt: mindenkit védett, a zsidókat is. Kísérlet az emberek testvériségének jegyében az „általános megbékélésre”. Kiemelendő a kafei mese csodálatos tömörsége: egy tucat oldalon ábrázolta az „egész élet drámáját”, olyan összetett pszichológiai tapasztalattal, hogy anyaga nehezen férne el több száz oldalon; mindazonáltal ez a ‘tour de force’ csak olyan olvasónak tárja fel minden jelentését, aki képes felfogni a mögöttes üzenetet’. Általában fontos a szerző és az olvasó közötti kommunikáció, de ebben az esetben abszolút nélkülözhetetlen, Kafka más írónál sokkal jobban ‘megnehezítette ezt az eszmecserét’, igazi tárgya valójában az álcázott karakter: az ő zsidó mivolta” (STORA-SANDOR 1984, 159, 151).

Átfutva Sartre néhány megjegyzését módszertani útmutatásokat, ötleteket kaphatunk a megfelelő érvelésre, amelyekkel vizsgálhatjuk a zsidó írónál gyakori zsidó elem átváltozásait, átalakulásait:

„[...] a csend a szavakkal való kapcsolatban határozható meg, amint a zenei szünet az őt körülvevő hangcsoportoktól kapja értelmét. Ez a csend a nyelv egy pillanata, hallgatás nem némaság, a beszéd menedéke, majd újra megszólal. Tehát, ha egy író a világ bármilyen jelensége miatt a csendet választotta vagy – a szólás szerint, hogy jól mondja, amit mondani akar – elhallgatja, fel lehet neki tenni a harmadik kérdést is: miért erről beszéltél, miért nem valami másról és – mivel a változásról beszélsz – miért ezt akarod megváltoztatni, miért nem inkább valami mást?” (SARTRE 1963, I, 52–57).

Az ember nem tesz fel ilyen túlzottan nyilvánvaló kérdéseket: milyen okból döntött az író úgy, hogy a beszéd helyett inkább *elhallgat* bizonyos dolgokat, magyarázatlanul hagy utalásokat. De egy komoly, a szöveg megértésének őszinte vágya vezérelte megközelítés, megköveteli, hogy rákérdezzen a csend okára, a beszéd elutasítására, még ha ezzel a sorokközöttség hermeneutikai kalandjára is vállalkozik, megpróbálja feltörni az író zárkózottságát, ha nem is a titkok feloldása, de legalább a titok jelenlétének megmutatása érdekében. Leo Strauss az írás és a üdözés közötti összefüggést tanulmányozva arra a következtetésre jutott „egy sa-

ség iránt érzett szenvedély. Azért felel meg nekik minden másnál jobban, mert általa igyekeznek megküzdeni azzal a felfogással, mely őket különálló lényeknek akarja feltüntetni. A Ráció vagyis Értelme a világon a legtökéletesebben elosztott dolog: [...]; Csak egyetlen Igazság van, és az a legkülönb, aki azt felfedezi. Az egyetemes és örök törvényekkel szemben az ember maga is egyetemes [...] egyes emberré válik, amikor tudományosan érvel. Az antiszemita pedig, amikor az ő érvelését követi, akarva-akaratlan a testvére lesz. A racionalizmus tehát, melyhez a zsidók oly szenvedélyesen ragaszkodnak, elsősorban aszkézis és megtisztulás, menekülés az egyetemességbe. [...] Azért választja tehát a racionalizmust, mert ezen keresztül emberi sorsot, emberi természetet választ. [...] Az egyetemesség apostolának tekinti önmagát [...]. SARTRE 2015, 94–95.

játos irodalmi eljárás alakul ki, az a technika, amire utalunk a »sorok közötti írásal« (STRAUSS 1990, 20–34). Arnaldo Momigliano röviden összefoglalva Strauss diskurzusának lehetséges következményét, úgy pontosította: az elnyomás állapotában lévő író képes arra, hogy „szándékosan kifejtetlenül hagyja, vagy egyenesen elhallgassa gondolkodásának legfontosabb elemeit” (MOMIGLIANO 1987, 191).

Itt lenne az alkalom, hogy meghallgassuk az olyan írókat, mint Wassermann, aki szemrehányással illette a feledékenyeket és a *comfortably obvious* dolgok bajnokait, akiknek nincs saját tapasztalatuk a Prokrusztész-ágy által jelképezett zsidó állapotról, ő viszont Németországban élő zsidóként mondta: „Egy nemzsidó egyáltalán nem tudja elképzelni, mennyire aggasztó helyzetben van a német zsidó” (WASSERMANN 2006, 137). A világosan kimondott kényelmes és evidens igazságok keresői nem kellően veszik figyelembe ezeket a tanításokat. Hiába lehet találgatni a zsidó író helyzetére irányuló őszinte érdeklődéssel abból a célból, hogy tárgyilagosabban meg lehessen érteni egy szöveget. Sőt, az esetek többségében egyenesen kárhoztatandó az írás „redők alatti” olvasásának a hajlama. Ez esetben elkerülhetetlenül hiányozni fog az író írásra készítő tényleges feltételekkel való összefüggés bemutatása, és az igazi szövegértés eleve lehetetlenné válik.

A regény zárójelenete egyesek számára extravagánsnak, zavarosan apokaliptikusnak, önmagáért valónak tűnt. Mario Lavagetto szerint az író *escamotage*-a, aki zavarában, nem tudva milyen módon zárja le a regényt, és búcsúzzon el az olvasóktól, „ragyogóan kényelmes megoldást” gondolt ki.²² De valóban értelmetlennek tekinthető, hogy egy örült Kasszandra-jóslatot jelent be, nem pedig olyan megfontolásokat, amelyeket egy zsidó az őt körülvevő elnyomó antiszemizmussal szemben tart.

Ellen Ginzburg Migliorino értékes felismerésében kiemelte az antijudaizmus meglehetősen agresszív jelenlétét Svevo Triesztjében. Ismert, hogy 1903 januárjában antiszemita propagandát folytató népi bizottságot hoztak létre, fajgyűlöletet magasztaló, fenyegető megmozdulások tűntek fel, ezeket lelkesen szította a sajtó, mint az *Avanti* (1899 és 1902 között) és a *Sole* (függeléke 1907-ig tartott). Ezekben a lapokban megjelenő rovatok hangot adtak a legmesterkétebb és legmocskosabb antiszemita *clichè*snek. A faji keveredés lehetetlenségéről szóló vitáktól „Az árja és a szemita faj olyan, mint a víz és az olaj”, haladt a zsidók büjtött despotizmusának, mindent csápszerűen behálózó, nemcsak gazdasági, hanem kulturális (sajtó, színház, irodalom) uralmának a vádjáig. Az egyházi neuró-

²² „Svevo számára ez a kétértelmű és nehezen értékelhető regény vége, s ugyanakkor egy technikai probléma ragyogó megoldása is, amely mindegyik technikai problémánál rázósabb, amivel egy elbeszélőnek szembe kell néznie: hogyan búcsúzzon el az olvasóitól [...]” (LAVAGETTO 1987, XXX). Nem lehet kizárni az irodalmi reminiscenciákat sem, de Svevónál „az irodalmi hagyomány csak mint humanista díszlet rakódik le, az a terület azonban, ahol hősei születnek, nem ismer semmiféle humanista díszletet, sőt elutasítja azt” (DEBENEDETTI 1971, 85).

zisokhoz kapcsolódó, reakciós keresztény-szociális Liga eltökélt támogatója volt az Ugo Mioni Atya által szerkesztett *L'Amico* (1895–1912, majd 1918-ig *Unione*). Nem mondhatjuk, hogy ez az újság nagyon „baráti” volt a zsidókkal szemben. Hasábjain gyakran ütközünk a szokásos demagógiával kinyilvánított heves judeofób töprengésekbe, következtetésekbe, abban a meggyőződésben, hogy ezekkel a lap népi egyetértésre talál. Krisztus testvérei jótékony ihlettel fohászkodtak (*L'Amico*, 1900. május 20.) „egy kis antiszemitizmusért”, amelyre érezhetően „nagy szükség van”, hogy megtisztítsák Trieszt „szemita mikróbák által beteggé tett” levegőjét:

„Meg aztán nem adnának nekünk igazat, amikor azt mondjuk Trieszt levegőjét a szemita mikróbák beteggé tették, vagy ha egy kis antiszemitizmusért, mint létfon-tosságú dologért fohászkodunk. Nagy szükségünk van egy kis antiszemitizmusra, ez nem gyűlöletet jelent a zsidók iránt, de követelést arra nézve, hogy a keresztényeknek ugyanolyan jogaik legyenek, mint Juda fiainak, és hogy ne uralkodjanak rajtunk” (GINZBURG MIGLIORINO 1991, 43).

Kívánatos a zsidóknak azonnali és tényleges szegregációja, ezeknek a patológikus elemeknek az egészségügyi elkülönítése, ennél jobb azonban Trieszt egészséges judaizálása (*L'Amico*, 1901. március 17.):

„Így eljárva városunk rövid időn belül megszabadul a zsidók túlkapasaitól, és levegője ismét *tiszta* lesz *Judenrein* mikróbáktól, mondaná Lueger” (GINZBURG MIGLIORINO 1991, 438).

Judenrein földjén kívül, szemita mikróbák nélkül, a cikkben utalás történik a bécsi polgármesterre, Karl Luegerre („a szép Karl”), a keresztény-szociális párt karizmatikus vezetőjére és a néptömegekre nagy hatást gyakorló vulgáris antiszemitizmusára.²³ Mind Lueger, mind a már említett Schönerer (de a bécsi Guido von

²³ Lueger az első politikusok közül való volt, aki a hatalom megszerzésének érdekében megfontoltan és skrupulusok nélkül használta fel eszközként a zsidóellenes demagógiát. Az uralkodónak ellenszenves Lueger volt a népi és faragatlan antiszemitizmus hírnöke, nélkülözött bármiféle tudományos igényt, alapelve: „En döntöm el, ki a zsidó” volt. „Uszító beszédeivel” figyelemre méltó hatást ért el. Tényleg, a katolikus kézjegyű antiszemitizmus, amelyet évtizedeken keresztül Lueger a „hipnotikus szónok ráfújt az érte rajongó néptömegekre, illetve párttársainak és klérusbeli barátainak közönséges kitételei, amiknek ő nem cáfolt, megmérgezték a levegőt. Még ha nem is öltek meg egyetlen zsidót sem, az emberek, akiket bálványuk megerősített saját előítéleteikben, barbárabbakká váltak” (HAMANN 1998, 343). A krónika szerint Lueger fogadtatása Triesztben egyáltalán nem volt díszmenet. Piemontese a bécsi polgármester, aki a Birodalom perifériájára 1898 nyarán érkezett, hogy bevezesse és javasolja pártját, a Keresztény-Szocialistákat, trieszti fiaskójáról okiról töpreng: „biztos volt benne, hogy egy vagy két választási gyűlésen meg tudja hódítani a várost. Ki tudott volna ellenállni, az ő félelmetes szónokművészetének, tiszta védjegyű bécsi *witz*ének? Ajaj, a nagy ember

List és Lanz von Liebenfels is) magukat a hamarosan megérkező Führer *pères nobles*jainaknak tekinthetik, a legtöbbel ők járultak hozzá *Weltanschauung*ja kialakulásához, „érzelmei és belső elképzelései” észszerű formába öntéséhez, miután meggyőzték őt arról, hogy „a zsidók voltak a nagy parazita az emberiség testén, amelyből a létfontosságú vért szívta, és ha egy nemzet nagyvá akart válni, először is meg kellett szabadulnia ettől a pestisjárványtól” (LANGER 1973, 227–228).

A trieszti íróra igazából ugyanazok a megjegyzések érvényesek, amelyeket Max Brod tett Kafkáról: aki Svevót különös, bizarr írónak tartja, még nem értette meg. A zavarodottság tehát, inkább, mint íróé, magáé az olvasóé, aki tapogatózva halad, nem tudja *à quoi s'en tenir*, s eljut odáig, hogy *en souplesse* foglalkozzon ezzel a cselekménysorral, mint rögtönzött furcsasággal, az író szemére vetve a szükség-szerűség és a koherencia hiányát. Így vagy úgy az író, de a zsidó író tükrözi saját zsidóságát, és úgy gondoljuk, hogy ezt tehette a *Zeno tudata* epilógusában is, ahol iróniával és szarkazmussal kilátásba helyezte az egészségre vonatkozó teljes mértékben groteszk felfedezést, amely szerint az egészséges állapot a föld élősdiektől való megszabadítása révén érhető el. Jó ideje vágyott, immár zsidók nélküli világ.

Svevo, aki gúnyos szarkazmussal ábrázolta a világot fenyegető katasztrófát, ami megszabadít az élősdiektől és a betegségektől és Adolf Hitler, aki magára vállalta a cíanozást, az ártalmas rovarok szintjére süllyesztett zsidók egészségügyi kiirtását, között közös elem Arthur Schopenhauer olvasása. Mindketten kapcsolatba kerültek parazita-tudományi metaforával kifejezésre juttatva a *völkisch* mátrixú szociáldarwinizmust és Schopenhauerrel is, aki *maitre-à-penser*ja volt nemcsak Svevónak, hanem a Führernek is. A *Mein Kampf*ban (körülbelül a *Zeno tudata* megjelenése éveiben készült), írja Hitler: „A zsidónak, mint más nemzet és állam testében élősködő fajnak életmódjában rejlik az a sajátossága, amely Schopenhauert a már említett mondásra készítette, hogy a zsidó a »hazugság nagymestere«” (KELLERHOFF 2016, 69).²⁴

Az antiszemitizmus, amelyből náci katekizmusához Hitler az ihletet merítette, azonos volt a Svevo által ismerttel. A betegségeket és parazitákat hordozó zsidók képe megfelelt a zsidóellenes *imagerie evergreen* retorikájának, amely Hitler ér-

csalódásból csalódásba esett [...] azonnal visszaindult, s ahogy mondani szokták, lógó orral tért haza. Bécsbe érkezve saját lapjában egy Reinelt (a trieszti kereskedelmi kamara elnöke), a zsidók és Trieszt ellen írt mérgezett cikkben vezette le az indulatait...” (PIEMONTESE 1961, 94).

²⁴ Kellerhoff megjegyzi, hogy a hitleri szövegben Schopenhauer említése négyszer fordul elő, és ezenkívül az 1921 és 1923 között tartott különböző beszédekben is szerepel a filozófus: „Ez a mondat a század kezdete óta gyakran elhangzott antiszemita körökben, sok szakpublikáció hivatkozott rá, mint a Hitler által szeretett *Deutschlands führende Männer un das Judentum* sorozat füzetei, ahol megjelent Maria Groener *Schopenhauer und die Juden*je (1920). » A történész Ryback szerint „Schopenhauer központi szerepének legkonkrétabb bizonyítéka Hitler életében az a filozófus fésületlen büszkje, amelyik a berghofi dolgozószoba asztala fölött trónolt” (RYBACK 2008, 101–106).

kezését jóval megelőzően évszázados kulturális tápanyagból származik. A zsidók megsemmisítése sok zsidógyűlölő számára minden csapás elleni csodaszert lehetett: „*A kiküszöbölő mentalitás egy másik, szinte kiirtáson alapuló felé haladt. Így volt már a 19. században, Hitler születése előtt*” (KELLERHOFF 2016, 79).

A végső megoldás a zsidó élősdiaktól a földet megszabadító náci program, teljesen nyilvánvalóan olyan elképzelés volt, amely nem a történelem sötét lyukából *ex abrupto* ugrott elő, hanem korábban létrejött kriminalizáló gondolatokon alapuló *continuum*, ezeket később precízen működésbe hozták, egészen a végéig és szélsőséges módon. Ez tény és *contra factum non datur argumentum*. Klemens Felden különböző szerzőket parafrázálva azt dokumentálja, „A zsidó emberekről egymással egyetértésben csak abszolút negatív ítéletet formáló vélemények könnyörtelen üldözésre és megsemmisítésre buzdítottak, ezek nagy többségben voltak, követőik száma évtizedről évtizedre nőtt. A zsidók kiirtandó férgek, paraziták [...], néhányan egyszerű megoldásért küzdöttek: meg kell ölni őket, mert... »az erkölcs, a humanitás és a kultúra« megvédésének kötelessége kegyelmet nem ismerő csatára kényszerített a rossz ellen...”.²⁵

Kozmikus-történeti delíriumához és ál-messiási *Aufgabéjához* Hitler jelentős médiatámogatásra számíthatott, zavaros, ködös könyvecskékre, szórólapokra, prospektusokra, népszerűsítő brosúrákra, negyedrangú folyóiratokra, amelyekben a zsidókról kijelentették, hogy a népek betegségeiért ők a felelősek. A *Mein Kampf* (1924-ben a landsbergi börtönben fejezte be, néhány év alatt, több fázisban írta) a hitleri *Weltanschauung* foglalatosa, a példás nemzetiszocialista katekizmusa; apokaliptikus rasszizmusa, nevetséges vehemenciával papírra büfögött szószátyár képzelődéseinek halmaza hosszú hagyományra épült.

A történetírás immár megállapította, hogy Hitler „egyetlenegy saját eszmét” sem dolgozott ki (Hans Bernd Gisevius). Antijudaizmus, gyarmati rasszizmus, szociáldarwinizmus, fajnemesítés egyesítéséből született az öldöklés ideológiája. Mindegyiknél jobban, súlyozottan vette át a 19. század vége pamfletirodalmának az érveit, amelyeket ismét megfontolásra ajánlott és kellő aktualizálásokkal újhasznosított. A középkori antijudaizmus zsidó-vámpír ábrázolását felváltotta a nemzetek vérével táplálkozó parazita fajé. A filológus Victor Klemperer 1947-ben megjelent szenvedélyes könyvében a LTI-t *Lingua Tertii Imperiit* mint az embertelenség nyelvét osztályozva, amelyen az *Endlösung*, a végső megoldás program-írásait szerkesztették, leszögezte, hogy a Harmadik Birodalom „rendkívül kevés, valószínűleg talán egyetlenegy új fogalmat sem talált ki” (KLEMPERER 1998, 32). Nagy részük korábban is létezett, már a Második Birodalomban voltak nyelvi változások, a „biológiai és a megsemmisítésre vonatkozó metaforák mint az 'élősdí', 'bacilus', 'kiküszöböl' (*Ausrottung*, eliminazione – az olasz szó etimológi-

²⁵ FELDEN 1963, idézi: GOLDHAGEN 1998, 78.

ájában benne van a „küszöb” szó), ’megsemmisítés’ (*Vernichtung*) és (gyökerestől – P. J.) ’kiirtani’ (*Vertilgung*). Az *Ausrottung* szót például általában használták a paraziták kiirtására; a német nép megtisztításáról szóló töprengéseikben a *völkish* mozgalom sok hangadója kérte a zsidók kiirtását mint a legjobb eljárást ahhoz, hogy a német nép megszabaduljon a közējük befurakodott parazitáktól” (FISCHER 2000, 119–120).

A náci antiszemitizmust „egy általánosabb, korábbi évtizedekben kelesztett európai kontinentális antiszemitizmus örökösének kell tekintenünk”, s „gyilkos radikalizálódásának végső pontját” képviseli. A kiirtás politikája mögött „megszilárdult elméleti hagyomány” húzódott meg, amely „szigorú *Weltanschauung*gá, vagy inkább [...] igazi és tényleges történetfilozófiává állt össze” (GERMINARIO 2010, XIII–XV). A náci zsidókról kialakított képzelgésai „régibor volt új üvegekben”. Vidal Naquet ki tudta deríteni, hogy a 19. századi német antiszemitizmus használt már „terrorista” fogalmakat, csak az maradt hátra, hogy működésbe helyezze őket. Az biztos, hogy „a német antiszemitizmus egész ideológiai fegyverzete létezett már a 19. században. Én tehát nem gondolom, hogy Hitler teljesen véletlenül jelent meg. A nagy különbség mindenesetre abban áll, Hitler a gyakorlat útjára lépett” (VIDAL-NAQUET 2008, 58). Egészen a logikus befejezésig működésbe helyezte azt, amit mások nálánál jóval korábban elképzelték. A soá bekövetkezése elő volt készítve: a szóbeli fenyegetésektől eljutva a kivitelezésig. Wiesel gondolatának igazsága kap megerősítést: „Minden katasztrófa szavakkal kezdődik” (WIESEL 1976, 163).

Svevo az első világháború végén írta meg fő művét (a regényt 1919-ben kezdte el, és 1922-ben fejezte be), olyan történelmi pillanatban, amikor a kelletnél többször „ismételt parazita-metaforáknak” „már módjuk volt arra, hogy felszívódjanak a zsidó jelenlét veszélyeire figyelmeztető radikális beszéddel összefüggő szövegekbe” (ROSEMAN 2002, 14). Paul de Lagarde, hogy nevet is említsünk, már a század végén szóba hozta, hogy hatékony egészségügyi beavatkozásra van szükség („Nem tárgyalunk férgekkel és bacilusokkal. A lehető leggyorsabban és leggondosabban kiirtjuk őket”).²⁶ Más, manicheus rasszisták, mint Julius Langbehn és Eugen Dühring nyíltan a kíméletlen *Ertötung und Ausrottung*nak, a júdeai bacilusok megölésének és kiküszöbölésének a támogatói voltak. Egy nemzet, ha fenn akar maradni, és vissza akarja nyerni teljes egészségét, meg kell szabadulnia a zsidóktól, a népeknek ki kell gyógyulniuk ebből a tüdőbajból.

A 19. század utolsó negyedének Németországában a zsidó ellen bámulatos aktivitással, ellenőrizetlenül sokasodtak a könyvek, a pártok, a közönségnek tartott rendezvények. Ebben a korszakban az újságíró Wilhelm Narr (akinek tévesen

²⁶ „A 19. századtól kezdve írták, hogy a zsidók »bacilusok« – és nem nagyon fordult elő, hogy a náci felkészítésére szánt prospektusokból kifejtették volna Lagarde megállapításaira való hivatkozást” (CHAPOUTOT 2016, 378).

tulajdonítják az „antiszemitizmus” a szót) (BERGER WALDENEGG 2008, 38–39) a náciizmus egy másik előfutárával, Theodor Fritschsel együtt megalapította az „Antiszemita Ligát”. Az erős faji öntudattal rendelkező, már jól definiált apokaliptikus vonásokkal beidegzett kíméletlen antiszemita doktrínák elterjedtek egy kicsit egész Európában. Nincs okunk kételkedni abban, hogy Svevo, aki *L'Indipendente* külföldi tudósítások rovatát szerkesztette, naprakész ismerettel rendelkezett a zsidókat az egész emberiségre nézve kártékony élősdieknek mutató, egyre növekvő antiszemita kampányról.²⁷

A *Zeno tudata* alkotásakor helyzete alapján Svevo tudatában lehetett a kártékony paraziták fajához való tartozásának, akiknek a kiküszöbölését szükségességesnek tartották. A háborús csapást követő időszakot nagy társadalmi-gazdasági felfordulás, dühös bűnbak-, mindenért felelős *judeus ex machina*-keresés, illetve erős sértődöttség jellemezte. Ez a néhány év, el kellett ismerni, „mind a nemzeti-szocializmus, mind a megújított judeofóbia keltetési ideje volt”, az eszmék mindenekelőtt a katonai körökben erősödtek meg, közülük számos náci élharcos és a kiirtás lelkes támogatója került ki. A történészek nagy része egyet ért abban, hogy „1919 és 1923 között született az a fajta zsidógyűlölet, amely a holokausztot előidézte” (FISCHER 2000, idézetek 145–146, 150).

Csak a háború után, amikor az antiszemitizmus megnyilvánulásai különösen gyakorivá váltak, Svevo a *Zeno tudata* írásával – a mű az 1923-as, jegyzeteiben többször ismétlődő „végzetes” esztendőben jelent meg (Peter Ross Range szerint a kulcsesztendő 1924, amint *1924: The Year that Made Hitler* című könyvében állította) – groteszk módon viszi színre a modern robbanószerkezet okozta „sosem látott katasztrófát” (az író, hogy teljesen világos legyen, pontosította: „ezek közül néhány robbanószerkezet még csak gondolatban létezett”), ami a zsidó parazita elem kiküszöbülését követő, teljesen illuzórikus üdvös újjászületéshez vezet.

1923-ban Kafka, akiről mondtunk, antiszemitizmusba merülve a zsidókat „kírthatatlan fürdőszobai” „blattéhez” hasonlította. Ugyanebben az évben kezdődött a Julius Streicher által alapított antiszemita újság, *Der Stürmer* megjelenése, benne *ad nauseam* jelezték, hogy betegségek és ragály hordozói: „Elviselhetetlen baktériumok, élősdiek és fertőző rovarok”, nyilvánvaló „tisztasági és higiénés okokból” feltétlenül le kell őket törni. A zsidókat változatlanul „faji szennyezés ágenseiként”, „faji tüdőbajként”, élősdiekként, a megfertőzött népeknél betegséget, degradációt

²⁷ Silvio Benco meséli, akkor ismerte meg, amikor ezt a tevékenységét folytatta: „Minden reggel bejött, és német újságok segítségével összetakolt egy külpolitikai rovatot” (BENCO 1929, 48). Camerino kellően bizonyította: „Ausztriában, Bismarck Németországában megjelenő antiszemita tendenciákról közöltek tudósításokat, és azt hogy az intoleranciának és antiszemitizmusnak minden megnyilvánulásával szembeni ellenérzését, Európában bárhol is legyen, a trieszti ember magával fogja hordani egész élete során” (CAMERINO 1984, 248). Az antiszemitizmus előfordulásáról Svevónál lásd DE ANGELIS 1995, 43–85.

és halált okozó baktériumokként írták le. Voltak „örök vérszívók”, „baktériumok hordozói”, „vámírok”, a nép parazitái”, „a rohadó hullákban megjelenő lárvák”. Ők „az alsórendű élet egyik fajtáját” képviselték, „bizonyos paraziták, akikkel való érintkezés halálos betegségekkel fertőzte” a társadalom testét és a népek alkatát (LIFTON 2003, 32).

Ez az amiért a föld megszabadítása ezeknek a betegségeknek és ezeknek a parazitáknak a jelenlététől, ettől a népekben fészket rakó örök zsidó baktériumtól, nem tűr tovább halasztást, az egész emberiség érdekében fertőtlenítő műveletre van szükség. Végso és egyben globális megoldásra azért, hogy az emberiség zsidók, a nem zsidó világot kihasználó paraziták nélkül éljen.

A rasszista judeofóbia fokozatosan, a népek parazitája meghatározástól, „a zsidók idegen népként való felfogásától elérkezett ahhoz a meggyőződéshez, hogy halált hozó bacilusok, akiket el kellene pusztítani”.²⁸ Szükséges volt megtenni ezeket az intézkedéseket, mivel véget kellett vetni a fajszennyezésnek: ha a népek nem akartak feloldódni, kötelezően meg kellett akadályozni egymás közötti kereszteződésüket. Minden idegengyűlölőre lidércnyomásként nehezedett a fajok keveredésétől, a kontaminációtól való félelem, a zsidó vérrrel való megfertőződés.²⁹ Pontosan úgy, mint az élősdiek és a csótányok esetében, a zsidók fizikailag, nem metaforikusan lettek tömegesen kiirtva a gázkamrákban.

Van antiszemitizmus és antiszemitizmus, ebben apokaliptikus méretűvé emelkedett a leghevesebb fokú kitérés. A zsidókérdés az egész emberiség számára létfontosságúvá vált; a népek sorsa a mindenkinek kárt okozó, fertőző zsidó csíra uralma elleni görcsös élethalálharc kimenetelétől függött. A világ gyógyulása és megmenekülése a zsidók elpusztításához kapcsolódott. Ha a faji antiszemitiz-

²⁸ FISCHER 2000, 132. A (Joseph Roth által lenézett) rengeteg túlburjánzó hulladéksajtó egyikének példáját hozhatjuk arra, meghatározott premisszáktól a dolgok hogyan fejlődnek fokozatosan egy bizonyos irányba. Nevezetesen a *Bokowinaer Volksblatt* (1908) hasábjain azzal ijesztgettek, hogy a zsidó általános ellenség, mivel a legfélelmetesebb fenyegetések hordozója. Ezzel a zsidó madár-ijesztővel szemben védtelennek érezték magukat, „elégtelen fegyverzettel folyik ellene a harc, egy ideje a poloskák ellen tinktúrák vannak használatban, és szögesdrót a ragadozók ellen, miközben a zsidók ellen Zacherlin-féle oltást kellene felfedeznünk” (idézet HAMANN 1998, 341). Szóban nagyon izetlen *boutade* lehetett, de kifejezte az átmenetet a pyretrum alapú alacsony méregtartalmú zacherlinből a paraziták hatékonyabb kiirtására alkalmas Zyklon B-be, ami életveszélyes növényvédő szer, koncentrált sósav.

²⁹ George Steiner jegyezte meg: „A hitlerin kívül nincs még egy ideológia, amely büntettnak határozta meg és nyilvánította ki a létezését, a túlélést. Semmilyen más ideológia és semmilyen más politikai program nem proklamálta nyíltan, hogy addig nem érte el céljait, amíg egyetlenegy zsidó is életben maradt. Nem politikai és gazdasági megfontolások alapján, még akkor sem, ha a kiátkozásban ezek is hangot kaptak, hanem azért mert a zsidó élete mint ilyen ártalmas, valamilyen módon kórokozó, károsította a nem zsidók életét. Ezeknek a gusztustalan kitaszítottaknak a fennmaradása meg tudná fertőzni a hozzá hasonlók vérért és lelkét” (STEINER 2008, 126).

mus a világ széles spektrumú biológiai-faji képét fejezte ki, „a megváltó (redentivo »megváltót«, »fel/megszabadítót« egyaránt jelent – P. J.) antiszemitizmusban a zsidók és a zsidó méreg elleni harc olyan világképet meghatározó szempont, amelyben más rasszista témák csak másodlagos függeléként szerepelnek”. A civilizáció harc volt, amely „az elfajulástól való félelemből és a megváltásban való vallásos hitből” született; „az elfajulás fő oka a zsidók behatolása a német politika testébe. A német szellem és az árja világ volt pusztulásra ítélve, ha nem vállalta volna a zsidók elleni harcot” (FRIEDLÄNDER, 1998, 95).

A *Sieg oder Untergang* (győzelem vagy megsemmisülés) kizárólagos és kettős pszichózisa jellemezte ezt a metapolitikába átlépő „üdvözítő” zsidógyűlöletet. Az emberiség legnagyobb, halálos biológiai veszélyt jelentő zsidóság ellen vezetendő végső, apokaliptikus csata paranoid koncepciója a „zsidók iránti gyűlölet legradikálisabb formája, a faji antiszemitizmus egybeolvadása a megváltás és a halál vallásos, pontosabban álvallásos ideológiájával” (FRIEDLÄNDER 2009, 22).

A zsidó „embertelenítése”, undorító, falánk rovarrá való redukálása hatékonyan bizonyult arra, hogy eltávolítsák „kivétve az ideális és harmonikus közösségből mint kívülről jövő betegséget és falánkságot” (BOHLEBER 1999, 154–155). A zsidók elkeseredett, visszatetsző ábrázattal való bemutatásai el kellett, hogy ériék a céljukat, megfosztásukat emberi mivoltuktól. Ez az eljárás elkerülhetetlenül segítette az érzéketlenné válást velük szemben, azt a felfogást, hogy a zsidókban nincs semmilyen minőség azok közül, amelyek az embert adják. Hogy véghezvigyék a genocídiumot sikerrel megalkottak „egy különös dehumanizált emberi nemet”, amely megérett arra, hogy kiirtsák (Arendt).

Abban a pillanatban, hogy egy emberi lény társadalmilag a parazitával kerül azonos szintre, s úgy ábrázolják, mint a gonosz megtestesülését, a degeneráció *causa causarum*-át, és ha ezek a meghatározások később „eléggé hosszan” ismétlődnek, amint Theodor Lessing magyarázta, sőt mi több, határozatokkal, jogszabályokkal legitimizálják és tudományos érvekkel támasztják alá, akkor a zsidó ember nemcsak arra bizonyult méltatlannak, hogy az emberi társadalomhoz tartozzon, de eltávolításáért szigorú megelőző orvosbiológiai intézkedéseket és parazitaellenes megoldásokat kellett fognatosítani.

A zsidóellenesség nem ideológiai (*Weltanschauungsfrage*) kérdés volt, hanem pusztán takarítási teendő (*Reinlichkeitsangelegenheit*), magyarázta Himmler. Ilyen módon és ezekkel az érvekkel „kielégítve a modern civilizáció higiéne iránt figyelmét táplálták a paraziták és baktériumok iránt általában mutatkozó fóbiát, beidézve a modern kor egészség- és tisztaságmaniáját. A zsidóságot úgy ábrázolták, mint egyfajta tífusz-bacilust” (BAUMAN 1992, 175).

A halaszthatatlan elősdiirtás műveletéhez felhasználták a tudomány szolgálatait, amely átvette a társadalmi terépi feladatait. A *Deutsche Gesellschaft für Schädlingsbekämpfung* (A paraziták elleni harc német társasága) pontosan azzal volt megbízva, hogy a zsidókérdés megoldása érdekében gondoskodjon a lehető

leghatékonyabb halálos termékekkel való ellátásról. A biológiából és az orvostudományból kölcsönzött áltudományos zsargon használata a tiszteletreméltóság szépészeti patinájával látta el a bűnös szándékokat; az alsórendű zsidó fajt, a gyalázatos lényeket veszélyes „élősdiekként” jelölték meg, akiktől meg kellene tisztulni, „[...] a szervezetet megtámadó és megmérgező csírák, bacilusok, mikrobák, amíg gyökerestől ki nem tépik őket” (WISTRICH 2003, 67). Az így ábrázolt emberi lényeknek végül valóban előnyösebb volt, mint az alleni *Árnyak és köd* zsidójának, a „kiirtás”, mint a földön „élni”. A közösség biológiai és társadalmi épségéért, az egész világ egészségéért le kellett győzni őket. A faj és az árja emberiség megváltása kizárólag ezeknek a parazitáknak, betegség-hordozóknak a fizikai megsemmisítésével következne be.

Amint azt Bauman megfigyelte, a *Mein Kampf* orvosi-parazitatudományi képektől hemzseg: „Adolf Hitler nyelvezete és retorikája tele volt betegségekre utaló képekkel, náci áltudományos kifejezéssel: ragály, fertőzés, bomlás, pestisjárvány. A kereszténységet és a bolsevizmust szifiliszhez, pestishez hasonlította; a zsidókról mint bacilusokról, bomlástermékekről vagy élősdiekről beszélt.”³⁰ A vele egykorú zsidógyűlölet *Modest proposal*-ját nyilvánvaló orvosi érvekkel igazolta, s amit mondott, egyáltalán nem volt pusztába kiáltott szó. Ezután a terápiás kezelés, a számtalan betegséget hordozó bacillus, a zsidók kiküszöbölése után a világ boldogan visszatérhetne az egészség állapotába. Abszurd lenne, ha az orvos-biológiai antiszemitizmus nem akarná elhárítani a biológiai veszélyt.

A csótány-zsidóra mért ütés egyben emberre mért ütés. Ilyen módon Kafka mocskos és taszító *Ungeziefer* zsidója általános érvényűvé válik, és megmutatkozik, amint azt említettük, a még inkább emberi. A borzalmak, az atrocitások soá világának alapvető antihumanizmusa hozta napvilágra. Az ember-alattinak, betegségnek, élősdinek tekintet zsidó elleni dühödt támadás még inkább felismerhetővé tette, hogy milyen szélsőségekre képes az ember. A zsidó, mint emberi szélsőség kifejezése, egyszerűen csak *incipit* volt, emberi, amelytől elindulhat az Ember megsemmisítése. A holokauszt barbárságát, persze, zsidó tragédiának kell

³⁰ BAUMAN 1992, 107. Hitler szerint a zsidók „a Németországot felfaló halálos bacilusok legfőbb hordozói”, ha a háború idején lett volna „felelős kormány”, „tizenkét-tizenötezeret ebből a népet megrontó zsidók közül a fojtógáz alá küldött volna, amit legjobb német dolgozóink százezreinek [...] a csatatéren el kellett viselniük”. Sőt, néhány ezer „áruló, parazita, uzorás és csaló” időben történő kiküszöbölése megmenthetett volna százszor annyi „nagyon értékes igazi németet a jövő számára”. Ezzel szemben, a „mérgező” zsidókat szabadon engedték, hogy tovább folytathassák a mindent elárasztó szennyezést. A zsidók a „legrosszabb típusú betegségek hordozói” voltak a kultúra világában is, ha már a témánál vagyunk, az irodalomban szemetet, a művészetben hulladékot, a színház területén abszurdításokat produkáltak”. A „régii Fekete halálnál rosszabb pestisjárvánnyal” fertőzték meg a népet (MAYER 1990, 105–106).

tekinteni, de az abszolút érték egyetemes kérdése is. Ezért „A zsidó emlékezet a világ és a történelem minden áldozata nevében beszélhet” (MAGRIS 2011, 120).

A gyilkosok, mielőtt öltek, az áldozataikat kivetkőztették emberi mivoltukból. A zsidók egyetlen okból lettek meggyilkolva, mert elősdiének tekintett zsidók voltak. Kafka próféta volt? Számára (de Svevo számára is) érvényes az, amit Rosemarie Ferenczi állapított meg: „nem akart jövőbeli katasztrófák prófétája lenni, de igyekezett megfejtetni a korábban megjelent kellemetlenségeket. Ha bizonyos esetekben leírásai prófetikusként tűnnek, az azért van, mert a következő korok logikus folytatását adják annak, amelyben Kafka élt” (Löwy 2007, 81). Saul Friedländer, a soá nagy történetírója nem késlekedett Kafkát „tudtán kívül kiváló prófétának” állítani (FRIEDLÄNDER 2014). Ezek az írók tudtukon kívül voltak próféták? Bizonyos mértékig igen. Az a zsidógyűlölet minden tekintetben a soával volt terhes, mert adottak voltak a megvalósítás lehetőségének a feltételei: „az orvosi biológiai antiszemitizmus által megfogalmazott gondolatok nem mások, mint a tettek megvalósításának feltételei, akár gondolatok, akár lehetőségek voltak, amaz 1941-es esztendő őszén egy bizonyos összefüggérendszerben elérendő céllá válnak” (CHAPOUTOT 2016, 378).

Bizonyos előfeltételekből a dolgok rendje szerint lesznek következmények: „Attól a pillanattól fogva, hogy megszűnik az emberi szentségének a fogalma, semmi sem akadályozza meg azt, hogy bőrünkben *abat-jour* készítsenek. Ami egyébként Belsenben történt”, kommentálta Gary (GARY 2005, 292). Ha elvész minden emberi élet szentsége, ha vannak megvetett életek, semmi sem akadályozza meg, hogy emberi bőrből készítsenek szörnyű lámpaernyőket vagy kis szobrokat a deportáltak koponyájából. Ha a „zoológiai fajelmélet sötét mélységébe” süllyedünk, és nem emelkedünk az „emberi fölé”, hogy karkai kifejezést használjak, végzet-szerűen sodródunk az ember megvetése és alábecsülése irányába, és megjósolható a bűnös antihumanizmus. Pontosan ez történt, amikor a zsidókat ember-alattivá süllyesztették, az emberi ellentípusává, az *Unrasse* példájává, ellen-fajjá tették.

Pál József fordítása

Bibliográfia

- ABÉCASSIS, Eliette (2004), *Piccola metafisica dell'omicidio*, Genova, Melangolo.
 ACIMAN, André (2013), *Città d'ombra*, Milano, Guanda.
 ADORNO, Theodor A. (1981), *Wagner Mabler*, Torino, Einaudi.
 ALLEN, Arthur (2015), *Il fantastico laboratorio del dottor Weigl*, Torino, Bollati Boringhieri.
 ATTALI, Jacques (2016), *Prevedi la tua vita*, Milano, Ponte alle Grazie.
 BAUER, Yehuda (2009), *Ripensare l'Olocausto*, Milano, Baldini Castoldi Dalai.
 BAUMAN, Zygmunt (2010), *Modernità e ambivalenza*, Torino, Boringhieri.

- BAUMAN, Zygmunt (1992), *Modernità e olocausto*, Bologna, Il Mulino.
- BEIN, Alexander (1965), Der jüdische Parasit *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 13, Heft, 2, 121–149.
- BENCO, Silvio (1929), Italo Svevo, in *Pegaso*, Gennaio X.
- BENSAÏD, Daniel (2012), *Una lenta impazienza*, Roma, Alegre.
- BENZ, Wolfgang (2005), *Storia illustrata del Terzo Reich*, Torino, Einaudi.
- BERGER WALDENEGG, Georg C. (2008), *Antisemitismo. Diagnosi di una parola*, Firenze, Giuntina.
- BOHLEBER, Werner (1999), La costruzione di comunità immaginarie e l'immagine degli Ebrei. Fattori inconsci dell'antisemitismo in Germania, in *La psicoanalisi e l'antisemitismo*, a cura di M. Bertani e Michele Ranchetti, Torino, Einaudi.
- BORCHMEYER, Dieter (1984), *Richard Wagner und der Antisemitismus*, Friburgo, Kroner.
- BOUISSY, André (1966, 1967), Les fondements idéologiques de l'oeuvre de Svevo, in *Revue des études italiennes*, 1966, XII, 209–245 e 350–373 e 1967 XIII, 23–50.
- BREARLEY, Margaret (1988), Hitler and Wagner, the Leader, the Master and the Jews, in *Patterns of Prejudice*.
- BROD, Max (1967), *Vita battagliera*. Milano, il Saggiatore.
- BROD, Max (1978), *Kafka*. Milano, Mondadori.
- BUBER, Martin (2013), *L'ebraismo è gli ebrei*, in *Rinascimento ebraico. Scritti sull'ebraismo e sul sionismo (1899–1923)*, Milano, Mondadori.
- BURRIN, Philippe (1997), Aux racines du „mal radical“. Le génocide des Juifs en débats, in *Le Monde diplomatique*, giugno.
- CAMERINO, Giuseppe Antonio (1984), Italo Svevo, scrittore ebreo, in *Ebrei e Mitteleuropa*, Brescia, Shakespeare and Company.
- CAMERINO, Giuseppe Antonio (1988), Italo Svevo, lettore di Jean Paul, in *Letteratura italiana contemporanea*, Appendice VIII, comprendente i numeri 22, 23, 24.
- CAVAGLION, Alberto (2000), *Italo Svevo*, Milano, Paravia Bruno Mondadori.
- CHABON, Michael (2013), *Mappe e leggende*, Milano, Indiana.
- CHAPOUTOT, Johann (2016), *La legge del sangue*, Torino, Einaudi.
- CHAPOUTOT, Johann (2017), *La révolution culturelle nazie*, Paris, Gallimard.
- COHN-SHERBOK, Dan (2005), *Storia dell'antisemitismo*, Roma, Newton & Compton.
- CURTI, Luca (1991), *Svevo e Schopenhauer*, Pisa, Ets.
- CURTI, Luca (1994), Zeno guarisce dall'ottimismo. Schopenhauer e Freud nella Coscienza, in *Rivista di Letteratura Italiana*.
- CURTIS, Michael (2002), *La Francia ambigua. 1940–1944, il governo di Vichy*, Milano, Corbaccio.
- DE ANGELIS, Luca (1995), La reticenza di Aron. Letteratura e antisemitismo in Italo Svevo, in *L'ebraismo nella letteratura italiana del Novecento*, Palermo, Palumbo.
- DE ANGELIS, Luca (2006), *Qualcosa di più intimo. Aspetti della scrittura ebraica del Novecento italiano, da Svevo a Bassani*. Firenze, Giuntina.
- DE FONTENAY, Elisabeth (1989), La pitié dangereuse, in *Présences de Schopenhauer*, sous la direction de R-Pol Droit, Paris, Grasset.
- DEBENEDETTI, Giacomo (1971), *Saggi critici*, II serie, Milano, il Saggiatore.
- DEFANTI, Carlo A. (2013), *Richard Wagner, genio e antisemitismo*, Torino, Lindau.

- DERRIDA, Jacques (2005), *Abramo, l'altro*, Napoli, Cronopio.
- EGER, Manfred (1985), *Wagner und die Juden, Fakten und Hintergründe*, (a cura di), Bayreuth, Druckhaus.
- FELDEN, Klemens (1963), *Die Übernahme des antisemitischen Stereotyps als soziale Norm durch die bürgerliche Gesellschaft Deutschland, 1875–1900*, tesi di dottorato, Heidelberg, Ruprecht-Karl-Universität.
- FINK, Guido (2001), *Non solo Woody Allen*, Venezia, Marsilio.
- FISCHER, Klaus P. (2000), *Storia dell'Olocausto. Dalle origini della giudeofobia tedesca alla soluzione finale nazista*, Roma, Newton & Compton.
- FRIEDLÄNDER, Saul (1998), *La Germania nazista e gli ebrei (1933–1938)*, Milano, Garzanti.
- FRIEDLÄNDER, Saul (2009), *Aggressore e vittima. Per una storia integrata dell'Olocausto*, Bari, Laterza.
- FRIEDLÄNDER, Saul (2014), *Kafka. Poète de la honte*, Paris, Seuil.
- FROMM, Erich (1990), *La rivoluzione della speranza*, Milano, Bompiani.
- FUBINI, Enrico (2016), *Musicisti ebrei nel mondo cristiano*, Firenze, Giuntina.
- GARY, Romain (1967), *La danse de Gengis Cohn*, Paris, Gallimard.
- GARY, Romain (2005), *L'affaire homme*, Paris, Gallimard.
- GAY, Peter (1990), *Freud, gli ebrei e altri tedeschi*, Bari, Laterza.
- GERMINARIO, Francesco (2010), *Costruire la razza nemica. La formazione dell'immaginario antisemita tra la fine dell'Ottocento e gli inizi del Novecento*, Torino, Utet.
- GERWARTH, Robert (2017), *La rabbia dei vinti, La guerra dopo la guerra 1917–1923*, Bari, Laterza.
- GHIDETTI, Enrico (1980), *Italo Svevo. La coscienza di un borghese triestino*, Roma, Editori Riuniti.
- GINZBURG Migliorino, Ellen (1991), *L'antisemitismo e la comunità ebraica a Trieste nei primi anni del Novecento* in AA. VV., *Il mondo ebraico. Gli ebrei tra Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Età contemporanea*, Pordenone, Studio Tesi.
- GOFFMAN, Ervig (1970), *Stigma*, Bari, Laterza.
- GOLDHAGEN, Daniel J. (1998), *I volontari carnefici di Hitler*, Milano, Mondadori.
- GORDIMER, Nadine (1996), *Scrivere ed essere*, Milano, Feltrinelli.
- GUTMAN, Robert W. (1983), *Wagner*, Milano, Rusconi.
- HALKINE, Simon (1958), *La Littérature hébraïque moderne*, Paris, PUF.
- HAMANN, Brigitte (1998), *Hitler, gli anni di apprendistato*, Milano, Corbaccio.
- HAYMAN, Ronald (1983), *Kafka*, Milano, Rizzoli.
- HEINE, Heinrich (1953), *Il Romanzero*, Bari, Laterza.
- HELLWIG, Karl (1929), Ein deutsch-italienischer Dichter, Italo Svevo. In *Die Vossische Zeitung*, 1929. augustus 9.
- HEREF, Jeffrey (2011), *L'ennemi juif*, Paris, Calmann-Lévy.
- JABÈS, Edmond. (1982), *Il libro delle interrogazioni*, Reggio Emilia, Elitropia.
- JANOUCHE, Gustav (1991), *Conversazioni con Kafka*, Parma, Guanda.
- KAFKA, Franz (1959), *Diari, 1910–1923*. I, Milano, Mondadori.
- KAFKA, Franz (1966), *La metamorfosi e altri racconti*, Milano, Garzanti.

- KAFKA, Franz (1976), *Lettera al padre e Preparativi di nozze in campagna*, Milano, il Saggiatore.
- KAFKA, Franz (1979), *Lettere a Milena*. Milano, Mondadori.
- KAFKA, Franz (1989), Relazione per un'accademia, in *I racconti*, a cura di G. Schiavoni. Milano, Rizzoli.
- KAFKA, Franz (1992), *Indagini di un cane*, Venezia, Marsilio.
- KAFKA, Franz (2000), *Cinque storie di animali*, a cura di C. Miglio. Roma, Donzelli.
- KAMINSKI, André (1987), *L'anno prossimo a Gerusalemme*, Milano, Longanesi.
- KATZ, Jacob (1985), *Richard Wagner, Verbote des Antisemitismus*, Eine Veröffentlichung des Leo Baeck Instituts, JÜDISCHER Verlag Athenäum, Königstein Ts.
- KELLERHOFF, Sven F. (2016), *Il libro proibito di Hitler*, Milano, Rizzoli
- KERTÉSZ, Imre (2016), *L'ultimo rifugio*, Milano, Bompiani.
- KIŠ, Danilo (2009), *Homo poeticus*, Milano, Adelphi.
- KLEMPERER, Victor (1998), *LTI. La lingua del Terzo Reich. Taccuino di un filologo*, Firenze, Giuntina.
- KLUGE, Manfred (1989), *La saggezza ebraica. Testi sacri e sapienziali, proverbi e detti*, scelti da Kluge, Parma, Guanda.
- KOESTLER, Arthur (1990), *Freccia nell'azzurro. Autobiografia 1905–1931*, Bologna, il Mulino.
- KONRÁD, György (2013), *Ebrei il popolo universale*, Udine, Gaspari
- LANGER, William L. (1973), *Psicanalisi di Hitler*, Milano, Garzanti.
- LAVAGETTO, Mario (1987), *Zeno*, Torino, Einaudi.
- LECCO, Alberto (1989), *Il cantore muto*, Milano, Spirali Vel.
- LESSING, Theodor (2001), *L'odio di sé ebraico*, Nardò (Lecce), Besa, 2001.
- LEWISOHN, Ludwig (1934), *Il popolo senza terra*, Milano, Corbaccio..
- LIFTON, Robert J. (2003), *I medici nazisti. Psicologia del genocidio*, Milano, Rizzoli.
- LÖWY, Michael (2007), *Kafka, sognatore ribelle*, Milano, Elèuthera.
- MAGRIS, Claudio (2011), *Livelli di guardia*, Milano, Garzanti.
- MANEA, Norman (2006), *La quinta impossibilità*, Milano, il Saggiatore.
- MANEA, Norman (2012), *Al di là della montagna*, Milano, il Saggiatore.
- MANEA Norman (2017), *Corriere dell'Est*, Milano, il Saggiatore.
- MANN, Thomas (1979), *Dolore e grandezza di Wagner*, Fiesole, Discanto Edizioni.
- MANSBACH, A. (2009), *La fine degli ebrei*, Roma, Minimum fax.
- MAYER, Arno (1990), *Soluzione finale. Lo sterminio degli Ebrei nella storia europea*, Milano, Mondadori.
- MEMMI, Albert (1972), *La libération du juif*, Paris, Payot.
- MEMMI, Albert (1976), *La terre interieure*, Paris, Gallimard.
- MOMIGLIANO, Arnaldo (1987), *Pagine ebraiche*, Torino, Einaudi.
- MONTENZ, Nicola (2012), *L'armonia delle tenebre. Musica e politica nella Germania nazista*, Milano, Archinto.
- MOSSE, George L. (1992), *Il razzismo in Europa*, Milano, Mondadori.
- MOSSE, George L. (1994), *Le origini culturali del Terzo Reich*, Milano, il Saggiatore.
- NATTIEZ, Jean-Jacques (2015), *Wagner antisémite*, Paris, Bourgois.
- NICOÏDSKI, Clarisse (1995), *Faux-papiers*, in „Pardès”, *Littérature et judéité*, Paris, Cerf.

- OZ, Amos (2004), *Fima*, Milano, Feltrinelli.
- PICHOT, André (2000), *La société pure*, Paris, Flammarion.
- PICK, Daniel (1999), *Volto della degenerazione, una sindrome europea, 1848–1918*, Firenze, La Nuova Italia.
- PIEMONTESE, Giuseppe (1961), *Il movimento operaio a Trieste*, Udine, Del Bianco Editore.
- POLIAKOV, Léon (1976), *Storia dell'antisemitismo*, III, Firenze, La Nuova Italia.
- RICHLER, Mordecai (2007), *Un mondo di cospiratori*, Milano, Adelphi.
- ROBERT, Marthe (1982), *Solo come Kafka*, Roma, Editori Riuniti.
- ROSE, Paul L. (1990), *German Question/Jewish Question, Revolutionary Anti-Semitism from Kant to Wagner*, Princeton, Princeton Univ. Press;
- ROSE, Paul L. (1992), *Wagner, Race and Revolution*, New Haven, Yale University Press.
- ROSEMAN, Mark (2002), *Il Protocollo del Wannsee e la „Soluzione Finale”*, Milano, Corbaccio.
- ROSENZWEIG, Franz (2000), *Ebraismo, Bildung e filosofia della vita*, Firenze, Giuntina.
- ROTH, Joseph (1985), *Ebrei erranti*, Milano, Adelphi.
- ROTH, Philip (2011), *„Ho sempre voluto che ammiraste il mio digiuno”*, Torino, Einaudi.
- RYBACK, Timothy W. (2008), *La biblioteca di Hitler*, Milano, Mondadori.
- SACKS, Jonathan (2017), *Non nel nome di Dio*, Firenze, Giuntina.
- SARTRE, Jean-Paul (1963), *Critica della ragion dialettica*, Milano, Il Saggiatore.
- SARTRE, Jean-Paul (2015), *L'antisemitismo*, Milano, SE.
- SAVARESE, Gennaro (1971), Scoperta di Schopenhauer e crisi del naturalismo nel primo Svevo, in *Rassegna della letteratura italiana*.
- SCHMITZ-BERNING, Cornelia (2007), *Vokabular des Nationalismus*, voci „Parasit” e „parasitär”, Berlin–New York, Walter de Gruyter.
- SCHOLEM, Gershom (2016), *Giona e la giustizia e altri scritti giovanili*, Brescia, Morcelliana.
- SCHOLZ, Dieter D. (1993), *Richard Wagners Antisemitismus*, Würzburg, Königshausen & Neumann.
- SCHOPENHAUER, Arthur (1998), *Parerga e paralipomena*, II, Milano, Adelphi.
- SCHWARZ, Daniel R. (2000), *Imagining the Holocaust*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- STEINER, George (2008), *I libri che non ho scritto*, Milano, Garzanti.
- STORA-SANDOR, Judith (1984), *L'humour juif dans la littérature de Job à Woody Allen*, Paris, PUF.
- Strauss, Leo (1990), *Scrittura e persecuzione*, Venezia, Marsilio.
- SVEVO, Italo (2004), *La coscienza di Zeno*, In *Romanzi e „continuazioni”*, Milano, Mondadori.
- SVEVO, Italo (1966), *Epistolario*, Milano, Dall'Oglio.
- SVEVO, Italo (1968), *Racconti, saggi e pagine sparse*, Milano, Dall'Oglio.
- TAGUIEFF, Pierre-André (2012), *Wagner contre les Juifs, aux origines de l'antisémitisme culturel moderne*, Paris, Berg.
- TAGUIEFF, Pierre-André (2012), *Wagner contre les Juifs Socialisme, les métamorphoses du darwinisme*, Paris, Casterman.
- TOTH, Imre (2002), *Essere ebreo dolo l'Olocausto*, Firenze, Cadmo. (Magyarul Tóth I. [2001], *Zsidónak lenni Auschwitz után*, Budapest, Pont.

- TRAVERSO, Enzo (2002), *La violenza nazista*, Bologna, il Mulino.
- VENEZIANI SVEVO, Livia (1958), *Vita di mio marito*, stesura di L. Galli, nuova edizione a cura di A. Pittoni, Trieste, Edizioni dello Zibaldone.
- VIDAL-NAQUET, Pierre (2008), *La storia è la mia battaglia*, Torino, Utet.
- VIERECK, Peter (1948), *Dai romantici a Hitler*, Torino, Einaudi.
- VITKINE, Antoine (2010), *Mein Kampf. Storia di un libro*, Milano, Cairo.
- VOGHERA, Giorgio (1980), *Gli anni della psicoanalisi*, Pordenone, Studio Tesi.
- VOGHERA, Giorgio (1997), *Prima di addormentarmi*, Pasian di Prato, Campanotto.
- WAGNER, Gottfried (1998), *Il crepuscolo dei Wagner*, Milano, il Saggiatore.
- WAGNER, Richard (1897), *Il Giudaismo nella Musica*, Torino, Bocca.
- WAGNER, Richard (2016), *Il Giudaismo nella Musica*, a cura di L. Distaso, Milano, Mimesis.
- WANDER, Fred (2011), *Hotel Baalbek*, Torino, Einaudi.
- WASSERMANN, Jakob. (2006), *Il mio cammino di tedesco e di ebreo e altri saggi*, Firenze, Giuntina.
- WEINER, Mark A. (1995), *Richard Wagner and the Anti-Semitic Imagination*, Lincoln, University of Nebraska Press.
- WEININGER, Otto. (1992), *Sesso e carattere*, Pordenone, Studio Tesi.
- WIESEL, Elie (1976), *Le Juif et la guerre*, contenuto nel volume miscelaneo di Atti e Dibattiti del XVI° Colloquio degli intellettuali ebrei di lingua francese (9–11 novembre 1975), in *La conscience juive face à la guerre*, a cura di J. Halpérin e G. Levitte. Paris, PUF.
- WIESEL, Elie (2002), *Tutti i fiumi vanno al mare*, Milano, Bompiani.
- WINTER, Jay (1998), *Il lutto e la memoria*, Bologna, il Mulino.
- WISTRICH, Robert S. (2003), *Hitler e l'olocausto*, Milano, Rizzoli.
- WISTRICH, Robert S. (2010), *A lethal Obsession*, New York, Random House.
- WITTGENSTEIN, Ludwig (1980), *Pensieri diversi*, Milano, Adelphi.
- ZAMPA, Giorgio (1980), Italo Svevo e la cultura asburgica, in *Italo Svevo oggi*, Firenze, Nuove edizioni E. Vallecchi.
- ZELINSKY, Hartmut (1983), *Richard Wagner. Ein deutsches Thema 1876–1976*, Berlin–Wien, Medusa.
- ZWEIG, Arnold (2016), La volontà di esprimersi degli ebrei, in L. FEUCHTWANGER–A. ZWEIG, *Il compito degli ebrei*, Firenze, Giuntina.
- ZSOLT Béla (2004), *Le nove valigie*, Parma, Guanda.

Számunk szerzői

GIUSEPPE A. CAMERINO (1942) a leccei Università del Salento emeritus professzora. Németországban (Heidelberg) és az Egyesült Királyságban (Hull) volt vendégtanár. Az *Aghios. Quaderni di studi sveviani* folyóirat főszerkesztője. 2004 és 2006 között a 18–19. századi irodalmakkal foglalkozó *Progetto di Ricerca di Interesse Nazionale* (PRIN) nemzeti koordinátora. Italo Svevo művei nemzeti (kritikai) kiadása szerkesztőbizottságának elnöke, az Italia dell'Accademia di Villa Vigoni olasz–német kulturális központ tagja. Tanulmányokat írt Dantéről, Petrarcaról, Tassóról, a tragédiaszerző Alfieriről, Foscolo prózájáról, Leopardiról, a fiatal Pascoliról, D'Annunzióról, s a Mitteleuropa (Svevo, Saba, Slataper) irodalmáról. Legfontosabb kötetei: *Italo Svevo e la crisi della Mitteleuropa*, 3[^] ed. 2002, *La persuasione e i simboli. Michelstaedter e Slataper*, Napoli, Liguori 2005; *Dall'età dell'Arcadia al Conciliatore. Aspetti teorici, elaborazioni testuali, percorsi europei*, Napoli, Liguori, 2006; *Alfieri e il linguaggio della tragedia. Verso, stile, topoi*, Napoli, Liguori, 2006. *Profilo critico del romanticismo italiano* (2009), *Lo scrittoio di Leopardi* (2011) e *Il «metodo» di Goldoni e altre esegesi tra Lumi e Romanticismo* (2012). E-mail: gacamerino@hotmail.com

MARCO CARMELLO (Milánó, 1974), miután klasszikus irodalmakból diplomát szerzett a Milánói Tudományegyetemen, és doktorált a Torinói Egyetemen, docensi minőségben olasz nyelvet és irodalmat tanít a madridi Universidad Complutensén. Esztétikával, irodalomelmélettel, nyelvfilozófiával, retorikával, összehasonlító irodalomtudománnyal, olasz irodalommal és nyelvtörténettel foglalkozik. Az alábbi művek szerzője: *Extragrammaticalità. Note linguistiche, critiche e filosofiche sull'ultimo Pizzuto* (Torino, 2012); *Lo spazio sospeso di Angelo Fiore. Per una lettura del "Supplente"* (Palermo, 2014) és *La poesia di Elsa Morante. Una presentazione* (Roma, 2018). Előadásokat tartott, cikkeket írt Carlo Michelstaedterről, Carlo Emilio Gaddáról, Luigi di Ruscióról, Guido Morselliről és Giorgio Manganelliről, foglalkozik továbbá a barokk retorikájával és irodalomesztétikájával, valamint Giambattista Vico munkásságával. E-mail: macarmel@filol.ucm.es

LUCA DE ANGELIS (1963), tanulmányíró, író és zenész, Trentóban, Triesztben és Münsterben tanított irodalomszociológiát és komparatiztikát. Az International Conferences on Jewish Italian Literature (ICOJIL, Utrecht, Hollandia) tudományos bizottságának a tagja. Legújabb publikációi közül megemlíjtük: Luca De Angelis, *Qualcosa di più intimo. Aspetti della scrittura ebraica del Novecento italiano: da Svevo a Bassani*, Firenze, Giuntina, 2006; *Un po' di Messia*, utószót írt a Romain Gary, *L'angoscia del re Salomone*, Firenze, Giuntina, 2008 kötetben; *Il caso estremo dell'uomo. Essere scrittore ebreo*, (megjelenés alatt, Verona, Ombre Corte). Ferrarában él.

E-mail: lucadeangelisdiscovery@yahoo.it

LORENZO MARMIROLI (1987) tanulmányait a római „La Sapienza” egyetemen idegen nyelvek és irodalmak szakon (magyar, orosz, német) végezte, s ugyanitt szerzett Európa történetéből PhD-fokozatot. A doktori programot Sárközy Péter irányítása alatt fejezte be, a mű a nagy háború és az értelmiség kapcsolatával foglalkozik, az olasz semlegesség (1914. július–1915. május) korszakának öt kulturális folyóirata elemzése: olasz részről (az olasz élet problémáit bemutató *La Voce* és *L'Unità*), osztrák részről *Die Fackel* és *Der Brenne*, illetve a *Nyugat* alapján. Doktori értekezését az *Italianistica Pannonica* kiadványsorozat egyik részeként 2017 decemberében a debreceni egyetem PrintArt-Press kiadója publikálta, címe: *Delenda Austria. Dalla neutralità all'intervento: riviste italiane e austro-ungariche nella Grande Guerra (1914–1915)*. Jelenleg a szegedi egyetem olasz tanszékének anyanyelvi lektora. Fő k

E-mail: lorenzomarmiroli@gmail.com

FRIED ILONA (1952) az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára. Kutatási területei: olasz–magyar irodalmi és kulturális kapcsolatok, az olasz színház a 20. században. Legújabbban megjelent könyvei: *Őexcellenciája kívánságára. Színház, kultúra és politika a fasizmus Olaszországában* (Budapest, L'Harmattan, 2016, 366); *Il Convegno Volta sul teatro drammatico. Roma 1934* (Corazzano, Titolivius Mostre Editoria, 328).

E-mail: fried.ilona@btk.elte.hu

PÁL JÓZSEF (1953) Szegedi Tudományegyetem, Olasz Tanszék. Főbb művei: *A neoklasszicizmus poétikája* (1988), „*Silány időből az örökkévalóba*”. *Az Isteni Színház nyelv és tipológiai szimbolizmusa* (1997), *Szimbólumtár* (1997, további kiadások), *Santo Stefano Rotondo in Roma. Archeologia, storia dell'arte, restauro* (2000), *Világirodalom* (2005, további kiadások), *Dante: Commedia. Budapest Bibliotheca Universitaria Codex Italicus 1.* (2006), *Dante, Szó, szimbólum, realizmus a közép-*

korban (2009), *Epigrafi romane di Transilvania (2010), 1790. Határ és szabadság az irodalomban (2012), Nézőpontok. Tanulmányok a 20. századi magyar irodalomról, tudományról és művelődéspolitikáról (2014).*

E-mail: paljzsf@gmail.com

ALESSANDRO ROSSELLI (Pisa, 1955) a Firenzei Egyetem Jelenkori történelem szakán szerzett oklevelet 1981-ben. 1986 és 1989 között a Nizzai Egyetem olasz nyelvi lektora, 1992-től a Szegedi Tudományegyetemen dolgozik. További végzettsége: D.E.A (szemiotikai és irodalomtudományi posztgraduális diploma, Nizza, 1989). PhD-jét jelenkori történelemből szerezte (Szeged, 2002), habilitációját szintén Szegeden 2012-ben. Kutatási területe: jelenkori történelem, az olasz civilizáció története, a Novecento olasz irodalma, a film története. Önálló kötetei, tanulmányai: *Una lunga passione civile. Corrado Alvaro testimone disincantato del Novecento*, Lungro di Cosenza, Marco, 2005, VIII–188, *Amikor a Cinecittà magyarul beszélt. Magyarok az olasz filmművészetben 1925–1945*, Szeged, 2005, 178, *Miklós Horthy, Reggente d’Ungheria, in alcune note del Diario 1937–1943 di Galeazzo Ciano*, in «Quaderni Vergeriani», III, n. 3, 2007, 45–53, *Quando Cinecittà parlava ungherese. Gli ungheresi nel cinema italiano 1925–1945*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2005, 232, *La politica di Mussolini in Mediterraneo e il movimento operaio italiano (1933–1939)*, Szeged, JATEPress, 2016, 188.

E-mail: a_rosselli_szeged@yahoo.it

SÁRKÖZY PÉTER (1945), irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézet nyugdíjas tudományos tanácsadója, a Római La Sapienza Tudományegyetem 1979–2016 közötti tanszékvezető egyetemi tanára. Az olasz nemzeti irodalmi akadémia (Accademia dell’Arcadia) rendes tagja. Az ELTE magyar–olasz szak elvégzése után 1967–1975 között a budapesti Eötvös József Gimnázium tanára, 1968-tól az MTA Irodalomtudományi Intézet pedagógus, majd tudományos kutatója. 1975-től az ELTE olasz tanszékének docense, majd egyetemi magántanára. Főbb tanulmánykötetei: *Petrarcától Ossziánig*, Akadémiai, 1988; *Róma mindannyiunk közös hazája*, Romanika, 2010; *Itália vonzásában*, Nap Kiadó, 2014, 2015; *Roma est patria omnium fuitque, A római Santo Stefano Rotondo magyar emlékei*, Szent István Társulat, 2017 (angol–olasz–magyar nyelvű kiadás); *Da I fiumi di Ungaretti al Danubio di Attila József*, Sovera, 1994; *Roma, la patria comune*, Lithos, 1996; *Senza speranza. Esistenzialismo e socialismo nella poesia di Attila József*, Bulzoni, 1988; *La „beata Ungheria”*, Lithos, 2011; *Fior tricolore, Carducci in Ungheria e altri saggi italo-ungheresi*, La Sapienza, 2016.

E-mail: peter.sarkozy@uniroma1.it

WENNER ÉVA (1953) 1977-ben szerzett magyar–olasz szakos tanári oklevelet. A Szegedi Tudományegyetem Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének munkatársa. Érdeklődése középpontjában Italo Svevo munkássága és a trieszti irodalom áll. Több éven át tanított összehasonlító irodalomtörténetet a római „La Sapienza” Egyetemen: szemináriumokat vezetett a trieszti irodalomról és Italo Svevóról. 2007-ben szerzett PhD-fokozatot a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, „Italo Svevo regényei az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi életében” címmel írt disszertációjával. 2009-ben *Irodalom a határon* címmel jelent meg könyve a Mundus Kiadó gondozásában.

E-mail: paljzsf@gmail.com